

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Özlem İlyas

Freelance Emek

Ofissiz Çalışmanın
Sınıfsallığı

ÖZLEM İLYAS • Freelance Emek

ÖZLEM İLYAS 1991 yılında İstanbul'da doğdu. Lisans öğrenimini Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim Bölümü'nde tamamladı; ardından 2019 yılında aynı üniversitenin Sosyoloji Bölümü'nden yüksek lisans derecesini aldı. Öğrenimi süresince bir dönem sosyal bilimler alanında çeviriler yaptı. Ardından İngilizce dil ve çeviri dersleri verecek yüksek öğrenimini sürdürdü. Boğaziçi Üniversitesi'nde Modern Türkiye Tarihi Bölümü'nde doktora öğrenimi gördü. Marksist teori, psikanaliz, emek etnografileri, güvencesizleşme, müsterekleşme ve dayanışma ekonomileri akademik ilgi ve araştırma alanları arasındadır.

İletişim Yayınları 3110 • Araştırma-İnceleme Dizisi 513

ISBN-13: 978-975-05-3251-1

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2022, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK ve KAPAK RESMİ Seda Mit

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ÖZLEM İLYAS

Freelance Emek

Ofissiz Çalışmanın Sınıfsallığı

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	9
GİRİŞ.....	11
Freelance çalışan kimdir?.....	17
Türkiye’de freelance çalışma.....	18
Ofissizler Freelance Dayanışma Ağı.....	20
Freelance işler.....	23
Freelance çalışmaya farkla bakmak.....	27
Freelance çalışmanın sınıfı: Emek/emekdışı, iş/iş dışı süreçler.....	31
Post-fantazmatik bir sınıf siyasetine doğru.....	35
Araştırma yöntemine dair bir not.....	38

BİRİNCİ BÖLÜM

FREELANCE ÇALIŞMA HAKKINDAKİ NEOLİBERAL SÖYLEMLER: EGEMENLİKTE ÖZGÜRLÜK	41
Neoliberal egemen özgürlük tahayyülü.....	47
Freelance çalışmanın özgürlüğü.....	49
Egemenin kayıtsızlığının sapkın yapısı.....	55
Mutualist bir ilişki olarak <i>network</i>	62
Neoliberal söylemin siyasi sonuçları.....	66
Mutualist söyleme alternatif toplumsallık.....	69

İKİNCİ BÖLÜM

EGEMEN ÖZGÜRLÜK İDEALININ PSİŞİK SONUÇLARI: FREELANCE ÇALIŞMA DENEYİMLERİ	73
Eski ve yeni "iyi hayat" fantezileri	74
Egemenliğin öteki yüzü: Kaygı, suçluluk ve utanç	78
Kaygının vardığı suçluluk	82
Utancın işaret ettiği arzu	85
Network'ün diğer yüzü: Dışlanma ve geri çekilme	91
Liberal fırsat eşitliği fantezisinin dönüşü	94
Güvence ve özgürlüğü yeniden düşünmek	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SINIF VE FARK: FREELANCE ÇALIŞMANIN SİNİFSAL ANALİZİ	101
Giriş	101
Analize giriş noktası olarak sınıf	102
Fazlabelirlenimcilik	103
Giriş noktası olarak sınıf	107
Süreç olarak sınıf	108
Sınıfa antagonizmayla bakmak	113
Müşterekte sınıf antagonizması	114
Sınıf antagonizması ve <i>jouissance</i>	117
Freelance çalışmada sınıf süreçleri:	
Kapitalist, bağımsız, komünal	121
Freelance çalışmada kapitalist sınıf süreci	122
Bağımsız sınıf süreçleri	127
Sonuç	136

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İŞ VE FREELANCE ÇALIŞMAYI YENİDEN DÜŞÜNMEK	137
Post-endüstriyel çerçevede iş	138
İş nedir?: İş ve <i>jouissance</i>	141
İşi sevmeli mi, reddetmeli mi?	143
İşin anlamını çoğullaştırmak	145

İhtiyaç ve arzunun ötesinde iş	145
Freelance çalışmanın anlamı	148
Freelance çalışan için işin anlamı	154
İşin freelance olmasının anlamı	157
Freelance çalışmada iş ile iş dışının müzakeresi	162
Freelance çalışmada duygulanım	166
İş ve freelance çalışmada fantezi	167
Post-fantazmatik bir sınıf siyasetine doğru	169

BEŞİNCİ BÖLÜM

OFİSSİZLERİ ÖRGÜTLEMELİK:

SINIF SİYASETİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Giriş	175
İşçi sınıfının topluluğu	176
Farkları çerçevelemenin gayrikapitalist bir yolu	179
Farklar neden fark eder?	180
Freelance örgütlenme deneyimleri	182
Ofissizler Freelance Dayanışma Ağı	184
Salgında evden çalışma: Ofissizleşmenin yeni görünümüleri	189
Ofissizleşen emeği örgütlemek	195
Ofissizler'in müşterekleri	198
Farklılıklar arası ittifaklar	200

EK 1 Saha Araştırması	203

EK 2 Görüşmeci Tablosu	205

KAYNAKÇA	212

Önsöz

Bu kitap Haziran 2019'da Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladığım yüksek lisans tezimin Türkçeleştirilmiş, yeni veriler ve düşünsel süreçler sonrasında güncellenmiş ve değerli editörler Melis Oflas ve Tanıl Bora'nın katkılarıyla da daha okunabilir kılınmış halidir. Çalışmanın müellifi tekil görünse de okuyacağınız hikâyeyi çoğul bir çabanın ürünü olarak görüyorum. Çoğulluk freelance çalışmanın da temel niteliklerinden biri ve bu çoğulluğu bir nebze olsun temsil edilebilir ve siyaseten anlamlandırabilir kılmadaki önemli katkısından ötürü tez danışmanım Ceren Özselçuk'a teşekkür ederim.

Bu çalışmaya başladığımda freelance çevirmenlik yaparak hayatımı idame ettirmeye çalışıyordum. Freelance çalışmayı maddi ve manevi sebeplerden sürdürememek başladığım bu çalışmayı bitirmenin önemine dair bir işaret oldu. O süre zarfında freelance çalışanlarla bir araya gelmeye, deneyim aktarımları sayesinde sorunlarımıza dair düşünmeye çalışıyorduk. *Dünyada Mekân* ismi altında Beyoğlu'nda oluşturduğumuz müşterek mekândaki bu paylaşımlar, sonrasında freelance çalışanların *Ofissizler* adı altında özörgütlenmesi

ile sonuçlandı. Her iki deneyime de iştirak eden sayısız insanın katkıları bu kitabın ortaya çıkmasına zemin hazırladı.

Çalışmanın temel amacı güvencesizlik koşullarında sınıf siyasetini yeniden düşünmenin yollarını aramaktır. Bu amaçla öncelikle türlü güvencesiz çalışma biçimine referans veren freelance (ofissiz/serbest) çalışmaya dair dolaşımdaki neoliberal söylemlerin eleştirel bir analizini sunmaya çalışıyorum. Neoliberal girişimcilik söylemi, freelance çalışanı girişimci özelliğin beden bulmuş hali, freelance çalışmayı da özgürlüğe giden bir yol olarak temsil eder. Freelance çalışmanın getirdiği özgürlüğün, kişinin zaman ve mekândan bağımsız, çalışma koşullarına hâkim olduğu egemen bir varoluşu içerdiği tahayyül edilir.

Bu söylemin hem sınıf antagonizmasını ve sınıfsal çeşitliliği görünmez kıldığını, hem de freelance çalışanın duygu dünyası ve siyasal özelliği üzerinde yıkıcı etkilerinin olabileceğini öne sürüyorum. Bu noktada freelance çalışmayı; emek piyasalarının yeniden yapılandırılması, ekonomik özelliğe dair neoliberal söylemler ve freelance çalışanların işyerlerindeki mobbing, düşük ücret, fazla mesai gibi çeşitli sorunları reddedip alternatif çalışma ve yaşama biçimlerini deneyimleme arzularının da dahil olduğu çeşitli süreçlerin fazla belirlenmiş bir sonucu olarak ele alıyorum. Freelance çalışanların deneyimlerini ise, sınıf ve iş üzerine yürütülen tartışmalarla ilişkili olarak ele alıyorum. Freelance çalışanlarla yürüttüğüm derinlemesine görüşmelere ve adı anılan kolektiflerde düzenlenen deneyim paylaşımı atölyelerine dayanan bu emek etnografisini takiben freelance çalışanların özörgütlenme çalışmalarını inceliyorum. Freelance çalışma deneyimlerinin örgütlenme deneyimlerine etkisini incelemeye çalıştığım bu bölümün, sınıf siyasetinin güvencesizlik koşullarında çeşitlilik ve farkı tanıyarak yeniden düşünülmesine vesile olmasını umuyorum.

GİRİŞ

Kapitalist üretim süreçlerinde emeğin organizasyonundaki değişimleri ele alan eleştirel tartışmaların pek çoğu toplumsal ve/veya sınıfsal mücadelenin öznesini arıyor gibiler. “Prekarya” veya “çokluk” gibi adlandırmaların bu türden bir tarihsel özne tahayyül etme arzusunu barındırdığını düşünüyorum. Preker ve/veya esnek koşullarda çalışan bu öznenin de var oluş koşullarını değiştirme potansiyeli ölçülmeye çalışılıyor. Kapitalist süreçlerdeki dönüşümlere ilişkin iki eleştirel bakışın bu anlamda sözleştiğini iddia edebiliriz. Hardt ile Negri’nin (2009) temsil ettiği ilk bakış emeğin niteliğine odaklanarak, post-endüstriyel üretim ilişkilerinde ne tür emek türlerinin önem kazandığına dikkat çeker. Emeğin gayrimaddi niteliklerinin önem kazandığını; kapitalizmde asli değer üreten emek türlerinin bilişsel ve duygulanımsal becerilerle ilişkili olduğunu öne süren Hardt ve Negri, emeğin gayrimaddileşmesinin sermayenin tahakkümünden kurtulup özgürleşmesinin kapısını araladığına dikkat çeker. Zira gayrimaddi emek, mekânsal kısıtlılıklardan ve maddi kaynak ihtiyacından nispeten kurtularak

Üretim ilişkilerini kendisi kurabilir ve özörgütlenme yoluna gidebilir. Üretim ilişkilerindeki dönüşümü anlamaya çalışan bir diğeri önemli literatür ise emeğinin var oluş koşullarına odaklanır. Guy Standing'in (2011) alışmalarının örnek teşkil edebileceğeri bu bakış prekerleşme ve esnekleşme süreçlerine dikkat çeker.¹

Her iki anlatı da emeğinin koşullarındaki dönüşümleri sorgulamamız ve değeriendirmemiz için önemli sorular sorar. Öte yandan esasen bu sorular tek bir sorunun cevabını arıyor gibidir: Emek zgrleşiyor mu yoksa kleleşiyor mu? Bu iki durumun esnekleşme sürecinin iki farklı yüzü olduğu da iddia edilmekte (Standing, 2014). Ben her halükârda bu tekil sorunun, siyaseti tarihselci bir yerden düşündüğünü ve bunun da oldukça apolitikleştirici sonuçları olabileceğini düşünüyorum. Her iki söylem de "neoliberalleşme" veya "post-endüstrileşme" olarak tanımlanan kendinden menkul birtakım makro süreçlerin sonucunda ortaya çıktığını varsaydıkları tarihsel bir öznenin arayışındadır. Öznenin siyasi potansiyelini tarihsel önemine atıfla sorgulayan bu anlatılar, tarih ve siyasete bakışlarında aynı anda hem öznelci hem determinist varsayımlara dayanmaktadır.

Bahsettiğim temsillerin iki önemli sonucu var. İlki, kapitalist süreçlerdeki dönüşümleri öznenin iradesi sorunsalına

1 Prekarite kavramı hem bir analiz kategorisi hem de siyasi örgütlenmede bir boş gösteren olarak işe koşulabilmektedir. Maribel Casas-Cortés'in çalışması (2014) bu kavramın farklı siyasi kullanımlarını incelerken, Guy Standing (2014) bunu ortaya çıkmakta olan bir sınıf yapısını tanımlamak için kullanır. Guy Standing'e göre prekerya, mesleki kimliklerden ve güvenceden yoksun, emek değerielerini reddeden ve bunun yerine işte anlam arayan bir sınıftır. Standing'in incelemesi kavramın ağırıştırdığı eřitlilikėe işaret etmeye çalışsa da, bahsettiği çeşitli grupları antropolojize edip kategorilendirir. Amacı, tek ve büyük bir prekerya kategorisinde erittiği bu kesimin ilerici ve gerici eylem potansiyellerini tespit etmektir. Maribel Casas-Cortés'in çalışması ise beni "freelance" alışan kavramının sosyolojik olarak "doğru" bir sınıfsal tanımını yapmaya çalışmak yerine, bu kavramın nasıl kullanıldığını araştırmaya teşvik etti. Dolayısıyla bu araştırmada freelance çalışan tanımı, kişilerin beyanı esas alınarak yapılmaya çalışılmıştır.

indirgemeleri. Böylelikle toplumsal alandaki fazla belirlenen (*overdetermined*), olumsal ve çatışmalı süreçler ve ilişkilerin karmaşıklığı gözden kaçıyor. En iyi ihtimalle bu süreçlerin öznde beden bulduğu varsayılıyor. Dahası, tarihsel öznenin potansiyeline odaklandığımızda bu öznenin belli bir biçimde davranacağını öngörür ve böyle davranmadıkları takdirde hayal kırıklığına uğrayıp nedenlerini sorgulamaya başlarız. Bu da bizi siyaseti tarihselci ve istenççi terimlerle düşünmenin ikinci sonucuna götürür. Öznelliklerin oluşumunun yanı sıra, öznelere var olan söylem ve pratiklere olan yatırımlarını ve bunları yerinden eden hallerini gözden kaçırmıyoruz. Jason Glynos (2008) fantezinin içeriğinden çok öznenin fantazmatik içeriğe yatırımının önemli olduğunu vurgular.² Glynos, ideale aşırı libidinal yatırımın, öznenin olumsuzlukla karşılaştığı noktada hayal kırıklığına uğrayıp kaçmasına neden olacağını belirtir. Özne ideale yatırımından ötürü başka türlü var oluş biçimleriyle deneylere girmekten kaçınır. Bu durumda belirli bir özne veya figüre (ister “prekarya” ister “çokluk” olsun) tarihsel önem atfedip idealleştirmenin de benzer siyasi çıkmazlara yol açabileceğini savunuyorum. Öznelliklerin inşa edildiği koşulların fazla belirlenmiş karmaşıklığı ve olumsuzluğunu gözden kaçırmak basit bir temsil sorunu değil, siyasi bir sorun olarak düşünülmelidir.

Esnekleşme süreçleriyle ilişkili olarak bahsi geçen eleştirel söylemlerin karşısında, girişimcilik ve kendine yeterlili-

---

2 Psikanalitik anlamda “fantezi” kavramını öznenin verili koşulların yeniden üretiminde veya bu koşullara adapte olmasında rol oynayan duygulanımsal belirlenimleri açıklayabilmesi bakımından kullanıyorum. Siyasal pratiklerde de tekrar eden açmazları anlamlandırabilmek için sınıfsal analize ve sınıf siyasetine fantezi kavramının eleştirel perspektifinden bakıyorum. Glynos (2008) “fantezinin işleyişi”nin üç niteliğinden söz eder. Birincisi bir ideal ile birlikte bu idealin gerçekleşmesinin önünde bir engel vardır. İkincisi ideal kendinde onu aşma arzusunu barındırabilir. Son olarak da fantezi temel ve nihai bir güvence vaat ederek toplumsal ilişkilerin olumsuzluğunun getirdiği kaygıyı yatıştırır (Glynos, 2008, s. 287).

ğin getirdiği özgürlükten dem vuran neoliberal söylem düşü-
nülebilir. Herkesin kendisinin girişimcisi olduğunu varsayan
bu söylem, irtibatlı olduğumuz muhtelif toplumsal ilişkileri
fırsata çevirerek sosyal ve ekonomik sermaye elde etmeye ça-
lışmamız gerektiğini salık verir. Girişimci çabalarına karşılık
olarak da öznelere, içinde bulundukları ve aslında var oluş-
larını mümkün kılan koşullardan azade olabilecekleri bir öz-
gürlük vaat edilir. Bu noktada özellikle seslenen bir işçi gru-
bu söz konusudur. Bu grubu oluşturan freelance çalışanlara
özgürlüğün kendine yeterlilik ve kendini gerçekleştirmekten
geçtiği telkin edilmektedir. Freelance çalışma türlü çevrimiçi
ve çevrimdışı mecra da istediğin yerde, istediğin zaman, iste-
diğin gibi ve istediğin kişilerle çalışma özgürlüğü olarak tem-
sil edilmektedir. Özgürlük, kendine yeterlilik ve kendini ger-
çekleştirme gibi ulvi değerlerin yanında 9-6 çalışmanın dü-
zenli gelir, emeklilik, sağlık sigortası, yol-yemek gibi maddi
getirilerinden bahsetmek bu noktada afaki kalmaktadır.

Özetle, üretim ilişkileri hakkındaki eleştirel söylemler ile
onun oldukça karşısında konumlandırabileceğimiz free-
lance çalışma hakkındaki neoliberal söylemlerin ortaklaştı-
ğı bir nokta var. Her ikisi de esasen meseleyi istihdam ilişki-
lerinde tespit ettikleri bazı makro dönüşümleri olumlama ve-
ya olumsuzlamanın gerekliliği olarak ele almakta. Dahası, her
iki yaklaşım da freelance çalışanların göçebe çalışma biçimi-
ni “işin geleceği” olarak niteliyor.³ Buradaki gelecek özgürlük
ve güvencesizlik de, tahakküm ve belirsizlik de içerebilir. Za-
man ve mekân kısıtlılıklarının ortadan kaldırılmasının ya öz-
gürleştirici, ya da köleleştirici potansiyeller taşıdığı iddia edi-
liyor. Bu tarihi öngörme ve siyaseti bir aşkınlık pozisyonun-

3 “Dijital göçebe” kavramı oldukça yaygınlık kazandı. Muhtelif sanal ortamda da
dijital göçebe olarak başarılı olmanın yollarına dair sayısız tavsiyeye rastlamak
mümkün. AB'deki freelance hareketi de konu üzerine bir anket çalışması ger-
çekleştirdi: <http://freelancers-europe.org/digital-nomad-survey/> (erişim tarihi
29 Ağustos, 2016).

dan belirlemeye çalışma çabasına karşı olarak freelance çalışanların koşullarına dair daha nüanslı bir veri ve temsil üretmenin gerekliliğine inanıyorum. Bu nedenle de freelance çalışanların zamanla, mekânlarıyla, çalışan bedenleri ve yaptıkları işler ile kurdukları ilişkilerdeki çeşitliliğe bakmanın elzem olduğu fikrindeyim. Freelance çalışanları kendinden menkul birtakım prekerleşme süreçlerinin mağduru olarak ilan edip, yaptıkları işle kurdukları ilişkileri ve arzularını göz ardı ettiğimizde güçsüzleştirici bir siyasi dil kurduğumuza inanıyorum. Öte yandan freelance çalışanların işlerine girişimci bir yaklaşım benimseyerek halihazırda özgürleşmiş oldukları yönündeki neoliberal iddiaların da bu çalışanların koşulları ve bu koşullarla kurdukları ilişkilerin çeşitliliğinin üzerini örttüğü aşikâr. Freelance çalışanlar sınıfsal pozisyonları bakımından farklı süreçler deneyimlemenin yanı sıra, yaşadıkları topluluklar ve işleriyle kurdukları öznel ilişkiler bakımından da birbirlerinden önemli noktalarda ayrışır. Güvencesizlere dair genellemeleri boşa düşüren bu durum karşısında freelance çalışanların koşullarına dair daha nüanslı bir harita çıkarabilmeyi amaçlıyorum. Böylelikle sömürü ve baskı içeren emek ve emek-dışı süreçlere alternatifler tahayyül edip üretebilmeyin zeminini oluşturabilmeyi umuyorum. Ya da güvencesizliğe ve özgürlüğe dair sapasağlam görünen analizlerin zemininde çatlaklar açarak başlamak istiyorum.

Kimileri freelance ve diğer türden esnek ve güvencesiz çalışma biçimlerinin oluşturduğu gri alanın emek piyasalarının neoliberal yeniden yapılandırılmasının bir sonucu olduğunu savunurken (Dulroy ve Cashman, 2013), diğerleri bu esnekliğin aslında başta işçilerce talep edildiğini öne sürüyor (Bolantski ve Chiapello, 2006). Bense söz konusu dönüşümün tek bir nedenini bulmaya çalışmanın anlamlı olmadığını düşünüyorum. Bahsi geçen belirleyenler dahil pek çok etken freelance çalışmanın referans verdiği türlü çalışma bi-

çimlerinin yaygınlaşmasını fazla belirlemiştir. Öte yandan bu türlü üretim ilişkileri ve öznellikleri incelerken amacım eksiksiz ve “gerçekçi” bir harita çıkarmak değil. Bunun yerine freelance çalışma alanını oluşturan farklılıklar üzerinde durarak toplumsal alanı farklılık ve çeşitlilik terimleriyle yeniden düşünmenin imkânlarını sorguluyorum. Böylece toplumsalın sermayenin mekânına indirgenemeyeceğine işaret etmek istiyorum.⁴ Bu amaçla “işin geleceği”⁵ olarak adlandırılan freelance çalışmada öngörülen özgürlük biçimini eleştirip bu idealin freelance çalışanların öznelliği üzerindeki etkisini inceliyorum. Daha sonra freelance çalışanlar arasındaki sınıfsal/gayrisınıfsal ve iş/iş dışı farklara dair ayrıntılı bir harita çıkarıp söz konusu neoliberal özgürlük söylemin altını oymayı hedefliyorum. Yapıbozumcu bu ânı takiben freelance çalışanların Dünyada Mekân ve Ofissizler’de yürüttükleri örgütlenme çalışmalarına bakıyor; freelance çalışanların örgütlenmesinin imkân ve zorluklarına işaret ediyorum. Böylelikle bireysel egemenliğe dayanan neoliberal öznelliğe karşı özgürleşmenin esasen sınıf siyasetinin yeniden düşünüldüğü bir toplumsallaşmayla mümkün olabileceğini öngörüyorum. Böyle bir siyaset farklılıkların basit bir biçimde içerilmesinden ibaret değildir; farklılıkların çatışmanın yanı sıra sermaye merkezli söylem ve pratiklere karşı çoklu yaratıcı müdahale noktalarına dönüşebileceğini savunuyorum.

4 J.K. Gibson-Graham’ın ekonomideki çeşitliliğe vurgu yapan dili bu noktada önemli bir esin kaynağı (2006, s. 60). Gibson-Graham’ın projesi toplumsal alanı tek, homojen ve yerinden edilemez bir kapitalist alan olarak işaretleyen hegemonik söylemleri yerinden etmeyi amaçlıyor. Böylelikle bu söylemin siyasi eylem üzerindeki güçsüzleştirici etkisinin bozmaya çalışıyorlar. Yakın zamanlı *Take Back the Economy [Ekonomiyi Geri Kazanmak]* (2013) adlı çalışmalarında bu sermaye egemen söylemlere müdahale edilip alternatifler üretilebilecek beş alan tanımlıyorlar. Bu müdahale alanları iş, üretim, artık değerın temellük ve dağıtımı, mübadele, mülkiyet ve yatırımdan oluşuyor.

5 Avrupa’daki Freelance Hareketi de freelance çalışmayı “işin geleceği” olarak tanımlıyor. Ayrıntı için bkz. <http://freelancers-europe.org/how-european-solopreneurs-are-creating-the-future-of-work/> (erişim tarihi 29 Ağustos, 2016).

Freelance çalışan kimdir?

Freelance çalışmayı tanımlamak yukarıda bahsi geçen türlü farklılıklardan ötürü oldukça zor. Öncelikle bu terim birbirinden farklı üretim ilişkilerine referansla kullanılıyor. Kimi freelance çalışan çoğu kez aynı işverene çalışırken, kimi si proje bazlı geçici olarak freelance çalışıyor ya da sözgeli mi yarı zamanlı freelance çalışıp iş dışı ilgilerine zaman ayırmayı amaçlıyor. Kimileri ise içinde bulunduğu sektörün önde gelen tam zamanlı freelance çalışanlarından. İşsizken geçici bir süreliğine freelance işler alıp kendini freelance çalışan olarak görmeyenler de olabiliyor. Diğer bir fark da kimi freelance çalışanlar işverenle sözleşme hukuku içerisinde çalışırken, pek çok freelance çalışan güvencesiz ve sözleşmesiz bir iş ilişkisi yürütmeye çalışıyor. Kısacası freelance çalışmayı tanımlayıp emek piyasasında net bir biçimde tarif edilmiş bir alan olarak gösterebilecek somut ortaklıklara işaret etmek oldukça zor görünüyor.

Öte yandan freelance çalışmayı tanımlayıp görünür kılma yönündeki çabaların Avrupa ve ABD'deki örgütlenmeler ve silesiyle daha erken başladığını söylemek mümkün. Avrupa Birliği'nde bir süre aktif çalışmalar yürüten Freelancer's Movement (Freelance Çalışanlar Hareketi) tarafından hazırlanan bir kitapta kimlerin freelance çalışan olarak sayılabileceğini tanımlamak üzere kullanılan kriterlerin bir özeti veriliyor (Dulroy ve Cashman, 2013). Çeşitli freelance örgütlerinin ve siyasi aktörlerin kullandığı bu kriterler özetle sabit bir işverene düzenli olarak çalışanların freelance sayılıp sayılamayacağına odaklanmış durumda. Yarı zamanlı çalışma da tartışılan konulardan biri. Haftada 15 saatten daha az çalışanların freelance çalışan olarak nitelendirilemeyeceği tartışılıyor. Bazı örgüt ve araştırmacılar ise başka freelance çalışanlara iş taahhü edenlerin freelance sayılamayacağı iddiasında. Meslek oda-

sı olan doktor, avukat, mimar gibi profesyonellerin, serbest meslek erbapları, esnaf ve çiftçilerin de kendi birlikleri olduğu için freelance çalışan olarak görülemeyecekleri de belirtiliyor.

Dahası, “freelance” adlandırması da sabit değil. AB’de “bağımsız profesyoneller”, “geçici işçiler” veya “yükleniciler” olarak tanımlanabilirken ABD’de “bağımsız işçiler”, Avustralya’da “kendi hesabına çalışanlar”, dünya genelinde ise “serbest çalışan işçiler” olarak adlandırılabilirler (bkz. s. 10).

Türkiye’de ise İş Kanunu’nda doğrudan “freelance” çalışmaya denk gelebilecek bir tanımlama mevcut değil. İşverenle ilişkilerinde freelance çalışanların sıklıkla şahıs şirketi kurup faturalandırma yapmaları, dolayısıyla vergi mükellefi olarak sosyal güvence bedellerini kendileri ödemeleri bekleniyor. Freelance çalışanların bu durumda yanlış tanımlanarak sermayenin yükümlülüklerini üstlenmek zorunda kaldığını söyleyebiliriz. Özetle, neoliberal girişimcilik söylemi hukuki düzlemde de karşılık bulmuş durumda. İşçilerin kendilerinin girişimcisi olduğu varsayımı işverenlerin pek çok maddi yükten azledilmesine kapı aralayabiliyor.

Türkiye’de freelance çalışma

Türkiye bağlamında freelance çalışmaya ilişkin görünürlük çalışmaları ve tartışmalar ancak geçtiğimiz birkaç yıl öncesine dayanıyor. Kimlerin freelance çalışan olarak tanımlanabileceğine dair tartışma henüz olgunlaşmamışken, freelance çalışanların sayısı ve koşullarına dair nicel veriye erişmek de mümkün olamıyor.⁶ Bu çalışma biçiminin bir istihdam biçimi-

---

6 Amerika Birleşik Devletleri’nde faaliyet gösteren Freelancer’s Union ise ülkede çalışan freelance çalışanlara dair sayısal verilerin yanı sıra, freelance çalışmaya nasıl başlanıldığı ve koşullarının nasıl olduğuna dair bilgilerin paylaşıldığı yıllık raporlar çıkarmaktadır. En son 2018 yılında çıkarılan raporda ülkede çalışan freelance sayısına dikkat çekildi ve freelance çalışmanın gittikçe tercih edilir hale geldiği vurgulandı. Freelance çalışanların eğitime erişim ve istekle-

mi olarak tanınmamasının getirdiği bir diğer sorun ise pek çok freelance çalışanın kendini freelance çalışan olarak tanımlamaması. Bu durumda freelance işler geçici, harçlık için veya işsizlik zamanı gelir amaçlı yapılan işler olarak tanınlanabiliyor. Bu da işverenin düşük ücret, ücretsiz ve sonsuz revizyon ve tanımsız iş saatleri gibi koşulları freelance iş yapanlara hak görmesinin kapısını aralıyor. İşler geçici görüldüğünde de koşulların iyileştirilmesine yönelik adım atmak epey güçleşiyor. Aslına bakılırsa İş Kanunu'nda freelance çalışanların kullanabileceği çeşitli sözleşme türleri mevcut. Fakat çoğu işveren sözleşme yapmaya yanaşmıyor ve freelance çalışanlar da iş kaybı korkusuyla sözleşme yapma teklifinde bulunmaya bile çekinebiliyor. Dahası, hangi sözleşme türünün hangi freelance çalışana uygun olduğunu tespit etmek de oldukça zor. Bunun zorluğu *Ofissizler Freelance Dayanışma Ağı* tarafından 2019 Şubat'ında düzenlenen hukuk atölyesinde de belirtildi. Atölyede freelance çalışmanın tanımı, freelance çalışanların kullanabileceği sözleşmeler ve ücret tahsilatı konusu üç avukatın katılımıyla tartışıldı. Sözleşmeler hakkında bilgi veren avukat Aydan Düzgünkaya, freelance çalışanların sıklıkla “evde hizmet” sözleşmesi yaparak İş Kanunu'yla da belirtilen sigorta, ödeme güvencesi, ihbar tazminatı gibi çeşitli güvencelerden faydalanmasının hukuken mümkün olduğunu belirtti.⁷ Öte yandan freelance çalışanların güvencesinin sözleşme hukukuna bırakılması esasen liberal bir eşitlik varsayımına dayanıyor. Oysa işveren ile işçi arasındaki maddi, hukuki ve teknik bilgi gibi pek çok bakımdan söz konusu olabilecek güç eşitsizliği çoğu kez bu

---

ri, yaşam tarzları ve siyasi aktivizmlerine dair verilerin de aktarıldığı raporun ayrıntıları için bkz. <https://www.slideshare.net/upwork/freelancing-in-america-2018-120288770> (erişim tarihi 27 Nisan 2019).

7 Atölyede ele alınan diğer hususlar ve sözleşme türleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <https://ofissizler.com/sozlesme-ve-hukuk-atolyesinde-ofissizler-neler-konustu/> (erişim tarihi 2 Şubat 2020).

sözleşmelerin yapılmasına engel. Bunu tersine çevirmek adına siyasi eylemlerle sözleşmeli çalışmanın savunulabileceği gibi, güvenceyi kişiler arası hukuktan gayrişahsi bir hukuka bağlayacak bir yasal statü talebi de anlamlı olabilir. Freelance çalışmanın referans verdiği istihdam biçimlerinin araştırılıp tanımlanması ve bunlara uygun güvencenin zorunlu hale getirilmesi Ofissizler içinde de tartışılan konulardan.

Bahsi geçen atölyede freelance çalışanlar sadece hukuki haklar konusunda değil, kimin freelance olarak tanımlanabileceği konusunda da tartıştı. Bazıları evden bir şirkete düzenli çalışıyordu ve bu kişilerin freelance değil “uzaktan çalışan” olduğu, dolayısıyla da iş akdinin getireceği haklardan faydalanabilecekleri paylaşıldı. Öte yandan diğer freelance çalışanlar işverenleriyle proje temelli çalışıyordu. Bu durumda işin düzenliliği ve içeriğine göre eser sözleşmesi ya da hizmet sözleşmesi yapabilecekleri aktarıldı. Atölye sonrasında ise freelance çalışanların sözleşmeli çalışmasını kolaylaştırmak ve yaygınlaştırmak üzere bir “sözleşme üretici” projesi fikri ortaya çıktı. Buradaki amaç freelance çalışanlar için tip sözleşmeler geliştirmek ve freelance çalışanların iş ilişkileri hakkındaki bilgilerini girerek kolayca sözleşme üretebildikleri bir websitesi hazırlamaktı. Avukat gönüllümüz Aydan Düzgünkaya’nın freelance çalışanların iş ilişkilerine uyabilecek dört farklı türde hazırladığı sözleşmeler websitesi üzerinden paylaşıldı.⁸

Ofissizler Freelance Dayanışma Ağı

Peki, bu kadar hukuki karmaşanın içerisinde Ofissizler freelance çalışanları nasıl tanımlıyor? Bu örgütlenmenin öznesi olarak çağrılanlar kim? “Ofissizler” adı esasen İngilizce “free-

8 Sözleşme türleri ve etkinlik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://ofissizler.com/sozlesme-ve-hukuk-atolyesinde-ofissizler-neler-konustu/> (erişim tarihi 18 Ekim 2020). Tip sözleşmelere erişmek için bkz. <https://ofissizler.com/freelance-ofissiz-calisanlar-icin-tip-sozlesmeler/> (erişim tarihi 25 Ekim 2020).

lancer” kelimesinin Türkçe karşılığını bulmaya çalışırken ortaya çıktı. “Freelancing” kelimesi Ortaçağ’da kendilerine en çok ödeme yapan taraf için savaşılan paralı askerlere verilen isimdi. Dolayısıyla da belli bir işverene bağlı olmama çağrışımı içeriyor. Öte yandan “Ofissizler” belli bir işyerine sahip olmamaya referans vererek aslında iki bakımdan daha ikircikli bir çağrışıma sahip. Öncelikle bu çağrı olumlu-olumsuz çağrışımları gerilimleriyle beraber içinde barındırabiliyor. Dayanışma ağına bir isim bulmaya çalışırken ofis hayatının hiyerarşik ve gözetimci ortamından uzak olmanın özgürleştirici potansiyelinin yanı sıra, iş arkadaşlarından uzak olmanın ve yalnızlığın getirdiği çeşitli kayıpların da önemine dikkat çekilmişti. İkinci ikircikli durum ise “ofissiz” çalışan herkesi çağırdığımızda daha fazla sınıfsal çeşitliliğe çağrı yapmış oluyoruz. Sözelimi uzaktan düzenli bir işverene çalışanı da, yarı zamanlı freelance işler yapan öğrencileri de çağıran bu adlandırma daha az netlik içeriyor. Bunun olumlu sonucu da aslında daha kapsayıcı ve çeşitlilik içerebilecek siyasal bir öznenin inşasını mümkün kılabilir olması.

Ofissizler, freelance çalışmanın koşullarına yönelik veri üretip paylaşarak böylesi bir öznenin inşasına girişmiş durumda. Anketler, deneyim paylaşımı atölyeleri ve odak grup çalışmaları düzenleyerek üretilen bu verinin uzun vadede raporlaştırılıp kamuoyuyla paylaşılması öngörülüyor. Şimdiye dek Ofissizler freelance çalışanların ihtiyaçları, online iş bulma platformları ve sözleşme kullanımları olmak üzere üç farklı anket düzenledi.⁹ İlk anketin en önemli sonucu mob-

9 18 Ocak 2018’de yaygınlaştırılan “Freelance Ağı İhtiyaç ve Durum Belirleme Anketi” adlı anket 112 kişi tarafından yanıtlandı. Freelance çalışanların kullandığı anketlere ilişkin aynı yılın Aralık ayında düzenlenen anket ise 41 kişi tarafından yanıtlandı. Bu anketin sonuçları ise 12 Aralık tarihinde *Dünya-da Mekan*’da düzenlenen bir atölyede paylaşıldı. Freelance çalışanların sözleşme kullanımına dair düzenlenen anket ise “Freelance İş Süreciniz” başlığıyla 4 Şubat 2019’da yaygınlaştırıldı. Bu anketin sonuçları da Kadıköy Belediyesi’nin ortak çalışma mekânı olan IDEA’da 2 Mart 2019 tarihinde düzenlenen “Free-

bing ve işyerindeki stresin işçilerin işyerini terk edip freelance çalışmaya başlamasında önemli rol oynamasıydı. Online platformlarla ilgili anketin sonucu ise rekabet ve düşük ücret sorunlarının yanı sıra, işverenlerin üretim sürecini uzaktan denetlemek için kullandıkları gözetim teknolojilerinin de freelance çalışanlar açısından yarattığı sorunları anlamaya yardımcı oldu. Son olarak sözleşme anketi freelance çalışanların çoğunlukla sözleşmesiz ve dolayısıyla ödeme garantisi ve/veya sosyal güvenceden yoksun bir biçimde çalışmak durumunda olduğunu gösterdi.¹⁰ Bu kitaptaki amacım ise gerek Dünyada Mekân ve Ofissizler gibi özörgütlenmelerde üretimine de katıldığım bu verilere, gerekse gerçekleştirdiğim otuzdan fazla derinlemesine görüşmeye ve konuya ilişkin katıldığım etkinliklerdeki gözlemlere dayanarak freelance çalışanların deneyimlerini siyasi örgütlenmelerinin imkân ve ihtimallerini araştırma dairesinde anlamlandırmaya çalışmaktır. Öncelikli olarak kendilerini freelance çalışan olarak adlandıran kişilerle görüştüysem de, ara sıra freelance işler yapıp kendilerini öncelikli olarak “freelance” olarak tanımlamayan kişilerin de üretim süreçlerini ve deneyimlerini incelemeye çalışıyorum. Zira araştırma konusunun iş ve emeğin kimlikçi bir anlayışına göre belirlenmemesi gerektiğini düşünüyorum.

Dolayısıyla bu çalışmada kendi hesabına çalışan, belli işverenlere düzenli olarak iş yapan ya da birden fazla işverene düzensiz çalışan freelance çalışanların yanı sıra, yaptığı işi proje bazlı başka freelance çalışanlarla paylaşan veya onlara iş taleşere edenlerin de dahil olduğu çeşitli profilde freelance çalışanların deneyimlerine yer vermeye çalıştım. Buna ek olarak, eğitim giderlerini karşılamak, çocuk bakmak veya iş dışı meşgalelerine zaman ayırmak gibi türlü nedenlerle sadece ara sıra

---

lance Sözleşme ve Hukuk Atölyesi” başlıklı etkinlikte paylaşıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://ofissizler.com/etkinlikler/> (erişim tarihi 24 Nisan 2019).

10 Ankete cevap veren 214 freelance çalışanın % 55'i hiç sözleşme yapmadığını, yaklaşık % 19'u ise nadiren sözleşmeli çalıştığını ifade etti.

freelance çalışan kişilerle de görüştüm. “Freelance” teriminin işgücünün net tanımlanmış bir kesimine referans vermeme- si bu terimin tipik istihdam biçimlerinin dışında kalan üretim ilişkilerini anlamakta açıklayıcı değeri olduğundan şüphe götürmez. Bununla ilişkili olarak Janet Hotch’ın (2000) serbest çalışanların örgütlenmesine ilişkin söylediklerine katılıyorum. Hotch, işçiler arasındaki farklılıkları kuramsallaştırıp tanımanın beraber örgütlenmelerinin altını oyduğu varsayımını sorguya tabi tutar (2000, s. 150). Farklılıkların temelinde yatan ortaklıkları vurgulamak yerine serbest çalışanların farklı nedenlerle, farklı sınıfsal pozisyon ve teorilerle birlikte müşterek projeler geliştirebileceğini öne sürer.

Freelance işler

Freelance çalışanlar icra ettikleri meslekler ve yaptıkları işler bakımından da farklılaşıyor. Freelance çalışma çeviri ve sanat gibi bazı alanlarda epey süredir yaygınlık gösterirken, mühendislik ve pazarlama gibi alanlarda nispeten yeni bir çalışma biçimi. Freelance çalışanların yaşadığı sosyal ve iş güven- cesi yoksunluğu, iş-iş dışı ilişkileri yönetme zorluğu ve yalnızlık gibi sorunlar çeşitli sektörleri kesen ortak sorunlar. Öte yandan yapılan işin doğasından veya sektörel koşullarından kaynaklanan özgün koşullar da söz konusu. Elinizdeki çalışma temel olarak yayıncılık, çeviri, gazetecilik, bilişim ve sanat alanlarında çalışan freelance çalışanlarla yaptığım görüş- melere dayanıyor.¹¹ Bunun dışında Dünyada Mekân ve Ofis- sizler’de düzenlediğimiz anket ve deneyim paylaşımı atölyele- rine mimarlık, mühendislik ve pazarlama gibi pek çok başka alandan da freelance çalışan da katılmıştı. Öte yandan burada ancak derinlemesine görüşme yapabildiğim sektörlerden free-

---

11 Derinlemesine görüşmecilerin profilleri ve çalışma öykülerinden öne çıkan noktalar hakkında bilgi için Ek 2’yi inceleyebilirsiniz.

lance çalışanların sorunlarına kısaca değinebileceğim.Yayın-cılık sektöründe freelance çalışanların en yaygın sorunu telif meselelerine ilişkindi. Türkiye’de akademik ve edebî eserleri çeviren pek çok freelance çevirmen asgari ücretin altında ücretler karşılığı çalışabiliyor.¹² Zira yayınevleri çevirmenleri genellikle ya oldukça düşük telifler karşılığı ya da telifsiz tek sefer ödemeye karşılık olarak çalıştırıyor. Daha kötüsü telif verdiği hallerde de yeni baskıları ücretlendirmeme ya da haber vermeme gibi uygulamalarla ödemedi kaçabiliyor. Geçtiğimiz senelerde köklü yayınevlerinin dahi yaptığı bandrol usulsüzlüklerinin ardından Ofissizler telifli çalışan herkesin kullanabileceği bir bandrol takip sistemi kurdu ve yayınladı.¹³ Düşük gelirin yanı sıra çevirmenlerin bir diğer yaygın sorunu da yaptıkları çevirinin niteliğinden memnun kalmamaları. Zira ortalama bir gelire ulaşabilmek için fazlasıyla üretken olmaları gerekiyor; bazen de aşına olmadıkları alandan metinleri çevirmeyi kabul etmek durumunda kalabiliyorlar. Özetle, freelance çevirmenler düşük gelirden mustarip olmakla kalmayıp, üretim baskısından ötürü mesleki özgüvenlerinde de yıpranmaya uğrayabiliyorlar. Teknik metin çevirisi yapan freelance çalışanlar da en temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandıklarından ve üretim baskısından bahsetti. Bir yandan da çeviri teknolojilerinin gelişmesiyle mesleklerinin geleceğinin aleyhlerine dönüşmesinden endişeliler.¹⁴ Görüşmecilerimden Burak, çeviri teknolojilerindeki gelişmelerden ötürü oldukça endişeliydi; sektörde işsizliğin yüksek seviyelere ulaşacağını öngörüyordu. Sanal hafıza ve terim sözlüklerine dayanan çeviri teknolojilerinin yanı sıra makine çevirisi de gittikçe yay-

---

12 Bu bilgi Yayınevi Emekçileri Kolektifi’nin 29 Ekim 2015’te düzenlediği atölyeye katılan freelance çevirmenlerce paylaşıldı.

13 Ofissizler’in bandrol takip sistemi için bkz. <https://bandroltakip.ofissizler.com/>

14 Ofissizler bünyesindeki bir freelance çevirmenin teknik metinleri çevirirken yaşadığı sorunlara dair kısa bir söyleşi için bkz. <https://ofissizler.com/ofissizler-anlatiyor-tunca-caylant-freelance-cevirmen/> (erişim tarihi 23 Nisan 2019).

gın bir biçimde kullanılıyor. Bu araçların emek süreçleri ve çalışma koşulları üzerindeki etkisi ayrıntılı incelemeye değer.

Gazetecilerin düşük gelirin yanı sıra bahsettiği en temel sorun ise kitlesel işten çıkarmalar ve sektördeki kara listeler oldu. Türkiye’de ana akım haber kaynakları iktidara yakın şirketlerce satın alındıktan sonra bu kurumlarda çalışan gazeteciler zaman içerisinde işten çıkarıldı.¹⁵ Kara listeleme kültür sektöründe oldukça yaygın olduğundan başka yerde de iş bulamadılar.¹⁶ Görüşmecilerimden Canan, gazetecilerin bu durumda freelance çalışmak zorunda kaldığını, sonrasında da bu çalışma biçiminin sektörde normalleştiğini aktardı. Meliha ise teknolojik gelişmelerin de gazetecilik işini freelance çalışanlara taşere etmeyi kolaylaştırdığını ekledi. Artık ancak sınırlı sayıda editör ofiste çalıştırılıyordu. Çevirmenlerle gazetecilerin sömürsünü pekiştiren ortak bir sorun ise işin idealleştirilmesi olarak paylaşıldı. Kültür sektörlerinde daha yoğun dolaşımda olabilen bu idealleştirme, çalışma koşullarındaki düşük ücret ve güvencesizlik gibi sorunların dile getirilmesini önleyebiliyor. Her iki sektörde de işe yapılan duygulanımsal yatırım işçinin aleyhine kullanılıyor; prestijli ve ahlâki değer atfedilen bir iş yapmanın getirisi uğruna maddi getirilerden feragat edilmesi beklenebiliyor. Özetle,

---

15 Bu dönüşümlerden biri 2013 yılında *Sabah* gazetesi ile ATV televizyonunun Turkuvaz Medya grubuna satılması oldu. Bu medya grubu İstanbul’da 3. Havalimanı ve Taksim’in yayalaştırılması gibi çok sayıda tartışmalı inşaat projesi gerçekleştiren Kalyon İnşaat adlı şirkete ait. Şirket hakkında daha fazla bilgi için bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/sabah-ve-atv-kalyona-satildi-25407253> (erişim tarihi 21 Mayıs 2019).

Ana akım medyadaki tekelleşmenin dönüm noktalarından biri de 2018’de Doğan Medya Grubu’nun çok sayıda şirketinin Demirören Holding tarafından satın alınması oldu. Erdoğan Demirören tarafından kurulan şirket AKP döneminde emlak, petrol ve inşaat gibi pek çok sektörde genişleme gösterdi. Ayrıntı için bkz. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43501280> (erişim tarihi 21 Mayıs 2019).

16 Kültür endüstrilerindeki kara liste konusu Ofissizler’in *Dünyada Mekân*’da 6 Haziran 2018 tarihinde düzenlediği “Freelance Dayanışma Ağı Ne Değiştirebilir?” başlıklı atölyede paylaşıldı.

işin idealleştirilmesi güvencesiz bir çalışma biçimi olan freelance çalışmayı bu sektörlerde normalleştiren belirleyenlerden de biri. Yayıncılık sektöründe çalışanları bir araya getirmeye çalışan Yayınevi Emekçileri Kolektifi (YEK) bu söylemi “idealizm sömürüsü” olarak adlandırmış; işlerini “ideal” şekilde yapabilmek için daha iyi çalışma koşulları talep ettiklerini paylaşmışlardı.¹⁷ Diğer bir deyişle YEK’in bu söyleme müdahalesi yapılan işin değerini düşürmeye değil, mesleki onurun savunusu adına daha iyi koşullar talep etmeyi içermişti. Bilişim sektöründeki freelance çalışanların ise sahip oldukları becerilerin piyasadaki değerinden ötürü üretim koşulları üzerinde nispeten daha fazla müzakere gücü olduğu söylenebilir. Üretim sürecinde de daha fazla özerklik sahibi olabilen bu kesim dijital platformları etkin kullanarak mesleki gelişimlerini de sürdürebilmekte. Bu sektörde yaptıkları işi meslektaşlarının online forum ve platformlarda paylaştıkları bilgiler sayesinde kendi kendilerine öğrendiğini paylaşan freelance çalışanlarla sıklıkla karşılaşılabilir. Diğer sektörlerdeki freelance çalışanlara kıyasla iş bulma ve işin koşullarını belirleme şansları da, kendilerini mesleki anlamda dilediklerince geliştirme imkânları da daha yüksek. Dolayısıyla bu sektörde freelance çalışma daha sıklıkla bir tercihin sonucu. Öte yandan en sık paylaştıkları sorun ise yalnız çalışmanın getirdiği sosyal ve psikolojik etkiler oluyor.¹⁸ Aslında pek çok freelance çalışan mesleki gelişim ve performanslarının olumsuz etkilendiğini ifade ediyor. Freelance çalışan-

17 Daha fazla bilgi için bakınız <http://www.sabitfikir.com/haber/yayinevi-emekcileri-kolektifi-idealizm-somurusune-karsiyyz> (erişim tarihi 23 Nisan 2019). Artık faaliyet göstermeyen kolektifle ilgili bilgi için bkz. <http://www.yayineviemekcileri.org/> (erişim tarihi 23 Nisan 2019). Bu kolektifin üyeleri arasında editörler, çevirmenler, grafik tasarımcılar, son okumacı ve redaktörler bulunuyordu. Öte yandan mağaza çalışanları, stajyer ve kitabsevi çalışanlarıyla da dayanışma içindeydi.

18 Bu bilgi freelance yazılım mühendisi olarak çalışan Ege tarafından, Dünyada Mekan’da 9 Haziran 2018’de düzenlenen “Nasıl Freelance Oldum?” başlıklı deneyim paylaşımı atölyesinde paylaşıldı.

lar sıklıkla evde tek başlarına, meslektaşlarıyla kısıtlı bir iletişim içinde çalışıyor. Üretim sürecinin tamamına şahit olmadan, sadece belli bir projenin kısıtlı bir kısmının tamamlanmasına iştirak ediyorlar. Meslektaşlarla iletişimsizlik ve işin parçalanması freelance çalışanların sürekli kendilerini mesleki anlamda geliştirmeleri için de çalışmalarına neden oluyor. Özetle, hem üretim ilişkilerini kurup yönetmek hem de üretimin mesleki anlamda yeniden üretimi işleri freelance çalışanlara taşere edilmiş oluyor. Bu işler için freelance çalışanlar herhangi bir biçimde tazmin edilmiyor.

Mesleğin freelance çalışma deneyimini yapılandıran belirleyenlerden biri olduğu aşikâr. Freelance çalışanlar çalıştıkları sektöre özgü bazı sorunlardan mustarip. Öte yandan okuduğunuz çalışma freelance çalışanların çalıştığı meslek ve sektörleri kesen meselelere odaklanan bir eylem-araştırmanın ürünü. Sektörlere özgü sorunlar ile freelance çalışmanın getirdiği sorunların etkileşimi daha ayrıntılı araştırılmaya muhtaç. Freelance çalışanların örgütlenmelerinde mesleki deneyimin, freelance çalışma deneyimini ve freelance çalışanların “müzakere gücü”nü şekillendiren pek çok belirleyenden biri olduğunu öğrendim.¹⁹ Dolayısıyla mesleki kimlik ve deneyime özel olarak odaklanmayıp, onu freelance çalışanın sınıfsal deneyimi ve iş/iş dışı hayatıyla kurduğu ilişki ile birlikte müzakere gücünü yapılandıran belirleyenlerden biri olarak göz önünde bulunduruyorum.

Freelance çalışmaya farkla bakmak

J.K. Gibson-Graham'ın (2006) ekonomik fark ve çeşitlilik üzerine savunduğu teori, görünmez ve değersiz kılınmış gayrikapitalist pratiklerin ortaya çıkarılıp yeniden değerlendirilmesi

---

19 Bu kavramsallaştırma Dünyada Mekân'da freelance çalışanların nasıl iş bulduğuyla ilgili düzenlenen 13 Mayıs 2016 tarihli deneyim paylaşımı atölyesinden çıktı.

mesini teşvik eder. Bu bakış toplumsal alanın kapitalizmden ibaretmiş gibi temsil edilmesinin güçsüzleştirici politik sonucuna dikkat çeker. Sınıf siyasetini bu ışıktaki yeniden düşündüğümüzde freelance çalışanlar (ve esasen genel olarak güvencesizler) arasındaki türlü farklılıklar sınıfı bölücü bir tehdit unsuru olarak addedilmekten çıkabilir. Temelde “iş” ve “sınıf” kavramları üzerinden irdelediğim bu farklılıkları nasıl yaratıcı etik-politik müdahale noktalarına dönüştürebileceğimizi, Gibson-Graham’ın (2006) “topluluk ekonomileri” kavramsallaştırması ile Resnick ve Wolff’un (2000) “sınıf süreci” kavramlarıyla beraber düşünmeyi öneriyorum. Bu kısa teorik tartışma ileriki bölümlerde freelance çalışanların farklı deneyimlerini bir genellemeye indigemeden çerçevelemenin bir aracını sunuyor.

J.K. Gibson-Graham’ın (1996) en temel eleştirisi kapitalizmin, özellikle de sol cenahta, homojen ve her şeye kadir bir biçimde temsil edilmesi idi. Bu hegemonik sol temsil toplumsal uzamdaki gayrikapitalist alanların tümünü kapitalizme tabi kılıyordu. Sosyo-ekonomik uzamın “sermaye merkezli” adını verdikleri bu temsilde türlü gayrikapitalist piyasadışı mübadele biçimlerinin yanı sıra, artık değer komünal ve bağımsız üretim ve dağıtım biçimleri de gözden kaybolur (Gibson-Graham, 2006, s. 56). Zira bu temsil ekonominin “değişmez ve otomatik bir mantık”la işlediğini varsayar ve bunun analizini ortaya koymaya çalışır (s. xxi). Bu da ekonominin siyasi müdahalelere açık olmayan bir maki-ne gibi işlediği sanısını oluşturur.

Gibson-Graham bu siyaseten güçsüzleştirici söylemi yerinden etmek amacıyla ekonomi ve ekonomik pratiklerin ontolojik olarak yeniden çerçevelenmesi gerektiğini ileri sürer. Bu yeni okumanın amacı toplumsal uzamdaki tahakkümden ziyade farklılıkları görünür kılmaktır (s. 54). Topluluk ekonomileri kavramsallaştırmasının bu amaçla tespit

ettiği üç müdahale alanı var: “dil siyaseti”, “özne siyaseti” ve “kolektif eylem siyaseti”. Freelance çalışanların deneyimlerine dair tespitlerim de, özörgütlenme pratiklerindeki tav-
rım da esasen bu üç eylem alanından beslendi.

Gibson-Graham (2006) “dil siyaseti”ne ilişkin olarak, ekonomi hakkındaki sermaye merkezli temsilleri yerinden edip gayrikapitalist süreçlerin çeşitliliğini gözler önüne serecek bir söylem inşa edilmesinin gerekliliğinden bahseder. Bu müdahale noktasına istinaden bir sonraki bölümde freelance çalışma hakkındaki hâkim neoliberal (faydacı) söylemleri ve bu söylemlerin öznellik üzerindeki belirleyici etkilerini irdemeye çalışıyorum. Bu egemen söylemde freelance çalışan dilediği yerden, dilediği zaman ve kişilerle çalışabilen, böylelikle zaman ve mekânın kısıtlılıklarından azade olmuş egemen bir özne olarak tahayyül edilir. Bu öznenin toplumsal ilişkileri ise faydacı temelde şekillenen *network* bağlantılarına dayandırılır. Kişilerin çıkarları doğrultusunda kurmaya teşvik edildiği bu bağlantılarda tarafların birbirine eşit, şeffaf ve ne istediğini bilen özneler olduğu varsayılır. Kısacası, piyasa hakkındaki liberal eşitler arası mübadele fantezisinin tüm toplumsal ilişkileri şekillendirdiği önkabulü hâkimdir. Bu söylemde öznenin toplumsal ile psikanalitik anlamda “sapkın” bir ilişki kurmasının idealize edildiğini öne sürüyorum. Bu söylemde antagonizma ve karşılıklı bağımlılık içeren bağların yerini, egemen öznenin tarih dışı bağlantıları alır.

Öte yandan Gibson-Graham’a göre bu söylemsel yapıbozum öznel dönüşümü tesis edebilmek için yeterli değil. Eşitsizlikleri yeniden üreten öznel yatırımları da sorgulamamız gerekiyor. Bu amaçla söylemsel analizin ardından bu söylemin freelance çalışanların üzerindeki psişik etkilerini ve bunların siyasi sonuçlarını irdeliyorum. Freelance çalışanların hem gittikçe sürdürülemez kılınan Fordist güvence ideali hem de özgürlük ve kendini gerçekleştirmenin vurgu-

landığı post-Fordist idealler tarafından bombardımana tutulup sıkıştırıldığını iddia ediyorum. Öte yandan *network* söyleminin ise piyasa mübadelesini öznelerarası ilişkilenenin de temeli olarak varsaydığını; bunun da liberal fırsat eşitliği fantezisini geri çağırdığını ileri sürüyorum. Bu durumda görünmez kılınan sınıfsal ve gayrisınıfsal farkların etkilerine, öznelerin deneyimlediği dışlanmışlık veya tükenmişlik gibi duygulara işaret ediyorum.

Gibson-Graham (2006), toplumsal uzamın farklı sınıfsal süreçler, farklı piyasa ve piyasa-dışı mübadele biçimleri, farklı mülkiyet ve müşterekleşme biçimlerinden oluştuğuna işaret eden temsillerin özel dönüşümü mümkün kılacağını öne sürer. Dahası, öznelerin kapitalist süreçlerce değer atfedilmeyen veya görünmez kılınan beceri ve pratiklerinin de çeşitliliği ve zenginliğine dikkat çekmek dönüşüm için faydalı olacaktır. Freelance çalışanların sınıfsal çeşitliliğinin yanı sıra iş ve iş dışı uğraşlarıyla kurdukları ilişkilere böylesi bir özel dönüşüm ufkunu mümkün kılabilmek için eğiliyorum.

Son olarak Gibson-Graham, “kolektif eylem siyaseti” için farklılıkları yeniden çerçevelemenin yanı sıra, bunları tutarlı bir söylemde bir araya getirmenin de gerekli olduğunu vurgular. Zira aksi halde bunların kapitalizme hizmet edecek şekilde kodlanması mümkündür. “Topluluk ekonomileri” kavramsallaştırması ekonomik farklılık ve çeşitliliğe vurgu yapmakla kalmaz, özel dönüşüm için deneysel bir uzam inşa edilmesini öngörür. Kolektif eylem siyasetinin “yeni bir ekonomik gerçeklik inşa etme yönündeki bilinçli ve ortak çabalar”dan oluştuğunu savunur (2006, s. xxxvi). Dünyada Mekân ve Ofissizler deneyimlerinde de farklılıkları müşterekleştirmeye çalışan bir çabanın söz konusu olduğunu ileri sürüyorum. Dünyada Mekân güvencesizlik, beyaz yakalı işler, freelance çalışma ve işsizlik hakkında düzenlediğimiz bir dizi forum ve toplantının ardından 2015 yılında kuruldu ve 2018

sonbaharına kadar faaliyet gösterdi. Bu forumlar Gezi Direnişi sonrasında müşterekler siyaseti çerçevesinde düzenlenen bir dizi forumun parçasıydı. Amacımız “müdürsüz ve patronsuz” yatay örgütlenmiş bir mekân yaratmaktı. Çeşitli taban örgütleri, beyaz yakalı örgütleri ve kolektifler tarafından kullanılan mekânda karşılaşan freelance çalışanlar Ofissizler adı altında özörgütlenme çalışmalarına başlamaya karar verdi.

Freelance çalışmanın sınıfı: Emek/emekdışı, iş/iş dışı süreçler

Bu çalışmada freelance çalışma deneyimini belirleyen çeşitli farklılıklardan ikisine odaklanıyorum. Neoliberal egemen özgürlük söyleminin üzerini örttüğü bu farklılıklar freelance çalışanların sınıfsal çeşitliliği ve işleriyle kurduğu ilişkilerdeki çeşitliliğe dair. Öte yandan iş ile hayatın mekânsal olarak da çoğu kez iç içe geçtiği bu çalışma biçiminde söz konusu kavramların dışında kalanları da freelance yaşama deneyimini yapılandıran belirleyenler olarak hesaba katmaya çalışıyorum. Dolayısıyla emek/emekdışı kategorileriyle sınıfsal süreçlerin karmaşıklığını analiz etmeye çalışırken, iş/iş dışı kavramsallaştırmasıyla sınıf analizine öznel bir boyut getirmeyi amaçlıyorum. Emek kavramını artık değer üretimi, temellük edimi ve dağıtımı süreçlerine istinaden kullanıyorum. İş kavramıyla da freelance çalışanların neyi iş neyi iş dışı olarak gördüklerini, iş ve iş dışı ilişkileri ve faaliyetlerine atfettikleri anlamı ve bunun freelance çalışma deneyimine yansımalarını inceliyorum. Öte yandan iş/iş dışı ve emek/emekdışı olarak nitelediğim ayrım adı geçen alanların esasen birbirlerinden ayrı alanlar olduğu varsayımını taşımıyor. Bu kavramsallaştırmaları toplumsal süreçlerin birbirlerini fazla belirlediğine ilişkin içgörüyü akılda tutarak (Gibson-Graham, 2008), yalnızca analitik ve performatif anlam-

da kullanıyorum. Freelance çalışma ve güvencesizliğe ilişkin var olan söylem ve pratiklere alternatif tahayyül etme ve yeniden düşünme amacına hizmet edebilmelerini umuyorum.

Öncelikle Resnick ve Wolff ile Gibson-Graham'ın (2000) geliştirdiği “süreç olarak sınıf” kavramının sınıfsal çeşitliliğinin kavramsallaştırmada önemli bir araç sunduğunu söyleyebiliriz. Bu yaklaşım sınıfı kişinin mülkiyet ve iktidar ilişkilerindeki pozisyonuna göre tanımlayan analizleri özcü bulur. Bunun yerine sınıfı bir süreç olarak görür; artık değeri üretim, temellük edim ve dağıtım süreçlerine odaklanarak tanımlarlar. Böylece belirli sınıfsal konumları belirli öznelerle atfedip sonra da bu öznelerin sınıflarının farkına varıp gerekli siyasi özneliği icra edecekleri varsayımını eleştirdiklerini söyleyebiliriz. Bunun yerine öznelerin zaman içerisinde birden fazla sınıfsal süreçten geçebileceğini savunurlar. Bu sınıfsal söylem köle, feodal, bağımsız ve komünal sınıf ilişkilerinin formel, piyasa temelli ve yasal olarak düzenlenmiş ilişkilerin yanı sıra enformel, hane içi ve piyasa dışı sektörlerde de var olabileceğini ortaya koyar (2000, s. 13). Bu farklı sınıf süreçlerinin sınıfsal olmayan süreçlerle fazla belirlenimli bir ilişki içerisinde olduğunu iddia ederler. Diğer bir deyişle, herhangi bir süreç toplumsal uzamı tanımlayacak denli temel değildir. Bu bakış, bütün sınıfsal ve gayrisınıfsal süreçlerin kapitalist birikim süreçlerine tabi olarak temsil edilmesinin önüne geçmeye çalışır.

Bu sınıfsal çeşitlilik dilinin fazla belirlenim (*overdetermination*)²⁰ kavramıyla beraber kullanılmasının birden fazla siyasi müdahale noktası açabileceğini anlıyorum (Gibson-Graham, Resnick ve Wolff, 2000). Sınıf farkını toplumsal ilişkileri belirleyen tek fark olarak görmek, bütünüyle kapi-

20 Althusser'in kullandığı anlamda *overdetermination* kavramının yaygın “üst-belirlenim” çevirisi yerine “fazla belirlenim” olarak karşılanmasının nedeni Marksist tartışmalardaki altyapı-üstyapı ikiliğinin ötesine geçmek üzere, belirlenimler arasında ontolojik bir hiyerarşinin varsayılmamasıdır.

talist olduğu varsayılan toplumun tümden altüst edilmesiyle özgürlüğün mümkün olabileceğine dair bir varsayıma bizi götürebilir. Bu durumda toplumsal süreçlere yapılan muhtelif müdahaleler “kapitalizm”i yerinden etme kapasitelerine göre değerlendirilir; bu ideale uymayanlar da ya “reformist” ya da en iyi ihtimalle zaman ve enerji kaybı olarak görülebilir. Bu güçsüzleştirici söylem artan sınıfsal çeşitlilikler göz önünde bulundurulduğunda artık savunulabilir değildir. Bunun yerine sınıfsal ve toplumsal süreçleri çoğul düşünmek bizi birden fazla eşzamanlı etik-politik müdahale noktaları tespit etmeye sevk edebilir.

Dolayısıyla freelance çalışmanın da farklı sınıfsal süreçler üzerinden analiz edilebileceğini; freelance çalışanların da zaman içinde farklı sınıfsal ve sınıfdışı süreçlerden geçtiğini öngörebiliriz. Freelance alışan biri doğrudan müşteriyle çalıştığında kendi artık değerlerine el koyabiliyor olabilir. Aynı kişi başka bir projede gelen işi arkadaşları/meslektaşları arasında paylaşabilir. Bu durumda artık emeğe tek başına el koyuyorsa kapitalist, müşterek el konuluyorsa komünal sınıf süreci oluştuğunu söyleyebiliriz.

Dahası, olumsuzluk ve konjonktüre de yer aan, her toplumsal sürecin diğer süreçlerle bağlantı içinde olduğunu ifade eden “fazla belirlenim” kavramı ise işi dışı ve emekdışıyla neden ilgilendiğimi anlamak için yardımcı olabilir. Bu kavram tüm kimlikleri yeniden belirlenime açık görür; böylece sürekli değişen ve farklı öznelliklerin etik-politik müdahalelerinden söz etmeyi mümkün kılar. Dolayısıyla sadece müdahale alanları değil, bu müdahaleleri gerçekleştirecek öznellikler de oğullaştırılır. Bu durumda proletarya veya prekarya gibi belirli, homojen özneler üzerinden siyaseti düşünmek zorlaşır. Benzer bir şekilde “freelance” çalışmanın da tekil bir öznelliğe ya da özneleşme sürecine referans vermediğini savunuyorum. Dahası, buradaki öznel çeşitliliğin ve freelance çalışma dene-

yimlerinin ancak sınıfsal süreçleri fazla belirleyen emekdişi ve iş dışı süreçlerle birlikte kavranabileceğini düşünüyorum.

Sınıfı tanımlamaya yarayan emek/emekdişi kavramı bize ancak üretim süreçleriyle ilgili bilgi verebiliyor. Öte yandan sınıfsal deneyimi belirleyen öznel süreçlerin anlamlandırılabilmesi için iş/iş dışı kavramsallaştırmasını işe koşabileceğimizi düşünüyorum. Freelance çalışanların işleriyle, freelance çalışmanın kendisiyle ve iş olarak tanımladıkları faaliyetlerin dışındaki uğraş ve yaşantılarıyla kurdukları bağ ve anlamlarıların freelance çalışma deneyimini fazla belirleyen anlar olduğunu öne sürüyorum. Freelance çalışanlar üretim ilişkileri kurma ve sürdürme, işin yapılacağı saat ve mekânı düzenleme ve ilgili gelişmeleri takip etme gibi üretim koşullarının yeniden üretimini mümkün kılan işleri çoğu kez herhangi bir şekilde tazmin edilmeden üstlenmek durumunda. Bu esnada freelance çalışanlar işle ilgili tanımlanabilecek bu faaliyetlerin hayatlarında kapsadığı yeri ve zamanı müzakere edip iş dışında yapmak istediklerine, kendilerine ve ilişkilerine vakit ayırabilme konusunda sıklıkla sorun yaşayabildiklerini dile getiriyor. Kimi freelance çalışan bu konuda dilediği düzeni kurup iş dışı hayatında da memnun olduğunu ve freelance çalışmayı da bu yüzden tercih ettiğini ifade ediyor. Bazıları ise işlerini dilediği gibi, layığıyla yapabilmeyi mümkün kıldığı için freelance çalıştığını ifade etti. Kimisi ise türlü nedenlerden ötürü iş ile iş dışı arasında denge kuramadığından; dolayısıyla freelance çalışmanın sosyal ve ruhsal hayatlarını olumsuz etkilediğinden bahsetti. Freelance çalışanların işleriyle kurdukları ilişkiyi analiz ettiğim bölümde buradaki etmenleri daha ayrıntılı irdelemeye çalışıyorum.

Bu noktada işe atfedilen anlamları topyekûn eleştiren sol yaklaşımlara şerh düşme ihtiyacı hissediyorum.²¹ İşe atfe-

---

21 Yakın zamanda bu konuda yayımlanan Kathi Weeks (2011) ile Miya Tokumitsu'nun (2015) eleştirilerine referans verebiliriz. Türkçede 2014 yılında yayımlan-

dilen hegemonik anlamlandırmaların elbette kapitalist sınıf süreçlerindeki sömürde fazla belirleyici etkisi vardır. Öte yandan tartışmayı bununla kısıtlayıp, çalışan öznelerin anlamlandırma pratik ve ihtiyaçlarını kavrayıp bir alternatif söylem üretmemenin siyaseten kısıtlayıcı olduğunu düşünüyorum. Daha doğrusu çalışmayı/işi idealleştirmenin de, bunun tersi yerip önemsizleştirmenin de sınıf siyasetini ahlâkçı bir söyleme sıkıştırıp etkisiz kılacağını ileri sürüyorum. Bu nedenle freelance çalışmaya ilişkin hegemonik neoliberal söylemleri eleştiriye tabi tutmakla beraber, işle kurulan öznel ilişkinin hegemonyayı sürdürmek yerine yerinden de edebileceğini ileri sürüyorum. Bu karmaşık ilişkiyi de psikanalizin fantezi ve antagonizma kavramlarını sınıf ve işe dair analizlerde işe koşarak analiz etmeye gayret ediyorum. Sınıf siyasetinin ancak sınıfa ve işe dair post-fantazmatik bir dil ve pratik inşa ederek kendini farka açıp ahlâkçılıktan kurtulabileceğini öne sürüyorum.

Post-fantazmatik bir sınıf siyasetine doğru

Post-fantazmatik bir emek siyaseti söylemi farklılıklar arası ittifaklar kurmanın yanı sıra, bu farklılıkları sermaye merkezli söylem ve pratiklere yaratıcı müdahaleler geliştirmenin temeli haline getirebilir. Fakat bu işe girişmeden evvel freelance

---

lanan *Çalışma Sorunu* adlı kitabında Weeks, işin ne bir ihtiyaç ne de bireysel tatmin arayışı çerçevesinde doğallaştırılamayacağını savunur. İş ahlâkının tarihselliğine vurgu yaparak Protestan, Fordist ve post-Fordist biçimlerine dair bir analiz sunar. İşin tümünden reddini siyasi ufuk olarak öneren bu çalışmanın sınıf çatışmasının sona ermesiyle beraber tüm toplumsal sorunların ortadan kalkacağını öngören sol söylemden pek bir farkı olmadığını düşünüyorum. Bu ufuk bizi maddi koşullarımızın üretimi ve yeniden üretiminin nasıl organize edildiği ve edileceği yönündeki çetrefilli soruya eğilmekten de alıkoyabilir. Bu konuda ayrıntılı tartışmayı işle ilgili bölümde yürütüyorum. Tokumitsu'nun çalışması ise daha çok neoliberal özgürlük söylemine dair getirdiğim eleştiriye ilham veren nitelikte. Yazarın çevrilmiş bir yazısı için bkz. <https://plazaeylem.org/sevmek-namina/> (erişim tarihi 4 Şubat 2020).

Çalışma hakkındaki mevcut sytlemlerin öznel ve siyasi sonuçlarını kavramsallaştırmamız gerekir. Bu nedenle J.K. Gibson-Graham'ın etik-politik müdahale çerçevesini öznelliğe psikanalitik yaklaşımlar getiren analizlerle destekliyorum. Zira Gibson-Graham toplumsal ideallere yapılan öznel yatırımları sorgulamanın öneminden bahsetse de, bu öznel yatırımların neden yapıldığını ve nasıl dönüşebileceğini anlamamıza yönelik yeterli araç sunamamaktadır. Sermaye merkezli sytlemlerin ardındaki psişik ekonomiyi ve bunun özne üzerindeki etkisini anlamamanın bu sytlemlere müdahale edip mesafe-lenmenin önemli bir adımı olacağını ileri sürüyorum. Bu nedenle bir sonraki bölümde freelance çalışma hakkındaki hegemonik neoliberal söylemin nasıl bir psişik yapıyı teşvik ettiğini incelerken, onu takip eden bölümde toplumsal ideallerin freelance çalışanın öznelliği üzerindeki psişik etkilerini inceliyor; bunların siyasi sonuçlarına işaret etmeye çalışıyorum.

nc ve Dördüncü Bölümler'de sınıf süreçleri ve işle ilgili çeşitliliğe dair sunduğum analiz sınıf ve işe post-fantazmatik bir bakışı mümkün kılmayı amaçlıyor. Toplumsal uzamın fantazmatik tahayyülü çatışma ve belirsizlikten azade bir toplumsallık hayal eder (Byrne ve Healy, 2006). Toplumsal ideallerin gerçekleştirilmesi sürecinde elbette sorunlar çıkabilir; fakat bu sorunlar idealin somutlaşmasında ortaya çıkan ufak przlerdir. Esasen bu pürüzler idealin imkânsızlığını görmemizi engelleyen ufak bahaneler üreterek aslında idealin beslenmesine katkıda bulunur. şu ya da bu sorun olmasaydı hedefe erişebilirdik diye düşünürüz; ideali bu tür ertelemelerle ayakta tutabiliriz. Byrne ve Healy'e göre toplumsal ideallere fantazmatik yatırım, arzuya ilişkin soruları yatıştırmaya yönelik bir çabadır. Arzuyu yatıştırmanın imkânsızlığı ontolojik bir antagonizmaya işaret eder. Bu antagonizma tüm toplumsal süreçlerin yerinden edilebileceğine, dolayısıyla onların sürekli yeniden müzakere edilip yeni-

den düzenlenmeye açık olarak düşünülmesi gerektiğine işaret eder. Toplumsalla post-fantazmatik bir ilişkilendirme ise basitçe belirsizlik ya da belki de tam olarak belirlenmemişlikle yaşayabilir olmaya bağlı. Belirsizliğin getirdiği toplumsal süreçlerin sürekli yeniden örgütlenip müzakere edilmesi gerekliliğinin önkabulü siyasi eylemliliği besleyebilir.

Sınıfa post-fantazmatik yaklaşım, artık değer üretimi, temellük edilmesi ve dağıtım süreçlerinin sürekli müdahale, çatışma ve müzakereye açık anlar olarak görülmesine tekabül eder (Madra ve Özselçuk, 2015). Dolayısıyla sınıfsal dönüşümün, bu anlardan herhangi birine yapılan müdahaleleri kapsayacak şekilde tanımlanabileceğini savunuyorum. Kanımca sınıfsal dönüşüm, kapitalist sınıf sürecinden gayrikapitalist sınıf sürecine geçişi içermek zorunda değil. Bunun yerine söz konusu anların öznel ve kolektif müdahaleye açık olarak görüldüğüne işaret eden eylemlerle ilişkili görülebilir. Dahası, post-kapitalist bir sınıf kavrayışında da hiçbir sınıfsal yapı artık değer üretimi, temellük edilmesi ve dağıtım süreçlerinin nasıl organize edileceğine dair sorunsallı nihai olarak ortadan kaldıramaz. Bu süreçlerin organizasyonuna dair çeşitliliği öngören bir toplumsal uzam tahayyül eder. Bu tahayyülün sınıfsal ve gayrisınıfsal farklılıkları kesen bir sınıf siyasetini hayal edebilmemizi mümkün kılacağını düşünüyorum. En basit şekilde somutlaştırmak gerekirse, bazı freelance çalışanlar her daim bağımsız çalışmayı tercih edebilecekken diğerleri kolektif/komünal üretimden keyif alabileceklerini ifade edebilir. O halde post-kapitalist bir düzlemde de sınıfsal çeşitliliğin sürebileceğini öngörebiliriz.

Son olarak, sınıf siyasetinin işle de post-fantazmatik bir ilişki gerektirdiğini savunuyorum. Zira işle ilgili toplumsal ideallerin psişik ve siyasi etkilerine karşı çıkarken siyasi örgütlenmede de başka türlü ahlâkçı ve dışlayıcı önkoşulların inşa edilmesinden kaçınmak gerekir. Bu nedenle freelance çalışan-

ların iş ve iş dışı olarak tanımladıkları alanlarla ilişkilerindeki çeşitliliğe dikkat çekiyorum. Sınıfa benzer bir şekilde “iş”in de arzu ve ihtiyacın aralığındaki kaygan zeminde konumlandırılabilceğini; ne arzunun ne de ihtiyacın tatminine indirgenebileceğini düşünüyorum. Bu da işle kurulan ilişkilerde ve anlatılarda çeşitliliğe yol açıyor. Bu çeşitliliğin üzerini örtmek yerine görünür kılmak, işle kurulacak ilişkiye dair ahlâkçı söylemler inşa etmekten bizi alıkoyabilir. Dahası bu çeşitlilik, işin nasıl organize edilebileceğine dair birden fazla müdahale noktası geliştirmemize vesile olabilir. Somutlamak gerekirse, işini “sevip” onu layığıyla yapmak istemek de, işi basit bir gelir kaynağı olarak görüp hayattaki yerini kısıtlamaya çalışmak da esasen işin kapitalist düzendeki organizasyonuna karşı direnmenin araçları olabilir. Bu iki tavrın da yan yana olabilmesinin iki önkoşulu var. İlki öznenin işle kurduğu ilişkisinin olağan ya da norm olmadığını görüp çeşitliliği tanımlayabilmesi. İkincisi ise sınıf siyasetinin, öznenin işiyle bu şekilde post-fantazmatik ilişkilendirilmesini teşvik edecek şekilde kuracağı post-fantazmatik dil olabilir. Herhangi bir ilişkilendirme biçimini sorunlu veya ideal tanımlamayan gayriahlâki bir sınıf siyaseti iş ve iş dışı uğraşlarımızı tüm çeşitliliğiyle anlamlı kılabilir.

Araştırma yöntemine dair bir not

Sonraki bölümlerdeki argümanlarımın önemli bir kısmı freelance çalışan, beyaz yakalı ve işsizlerce 2015 yılında kurulan müşterek alan Dünyada Mekân ile bu mekândaki karşılaşmaların bir sonucu 2018 yılında kurulan Ofissizler Freelance Dayanışma Ağı'ndaki katılımcı gözlemlerime dayanıyor. Her iki oluşumda da freelance çalışanlarla düzenlediğimiz çeşitli deneyim paylaşımı atölyeleri ve toplantılar önemli bir katkı sağladı.²² Bunun yanı sıra 20'den fazla yarı yapılandırılmış derin-

²² Araştırma sahası hakkında ayrıntılı bilgi için EK1'i inceleyebilirsiniz.

lemesine görüşme gerçekleştirdim. Bu mülakatlar sırasında çoğunlukla freelance çalışanların çalışma tarihine, nasıl freelance çalışmaya başladıklarına, mevcut çalışma koşullarına, günlük rutinleri ve freelance çalışmanın iş dışı hayatları üzerindeki etkilerine ilişkin sorular sordum. Son olarak, aylık bedeller karşılığı freelance çalışanlarla *start-up* şirketlere mekân ve *network* kurma hizmeti sunan birkaç ticari ortak çalışma mekânında görüşmeler gerçekleştirdim. İstanbul'da iki ortak çalışma mekânının yöneticileriyle görüştüm; buralarda çalışan üç *start-up* sahibisiyle de görüşerek bu mekânların işleyişini anlamaya çalıştım. Görüşme yaptığım freelance çalışanlardan da bu mekânları kullanan ve buralarda dolaşımda olan söyleme dair fikirleri olanlar vardı. Bu kitabın hazırlanma sürecinde Covid-19 salgınının ortaya çıkmasıyla beraber pek çok beyaz yakalı çalışan evden çalışmaya geçti. Bu ani ofissizleşmenin çalışanlar üzerindeki etkilerini görmek için de yaklaşık 11 beyaz yakalı çalışanla 2020 yılının Eylül ve Ekim aylarında derinlemesine görüşmeler yaptım. Bu deneyimin ofissizleşmeyi, esnekleşme ve güvencesizleşme eğilimlerini nasıl etkileyebileceğinin açık uçlu bir soru olduğunu düşünüyorum. Görüşmecilerin pek çoğu işverenlerin bir seferberlik söylemiyle pek çok yan haklarından (yemek, yol, prim gibi) feragat etmelerini talep ettiklerini aktardı. Çok itiraz etmeleri durumunda ise kendilerinin ya da iş arkadaşlarının işlerinden olabileceği belirtilmiş. Bu seferberlik söylemiyle işverenlerin bazı temel hakları masraf olarak niteleyip kalıcı olarak kurtulmak isteyebileceği haklı bir öngörü. Kimi şirketler de salgından sonra evden çalışmaya devam edeceğini açıkladı. Bunun nedeninin masrafları kısmak mı olduğu, çalışanların talepleriyle mi ilintili olduğu ya da birden fazla belirleyenin bir sonucu mu olabileceği araştırmaya muhtaç. Öte yandan pek çok şirket ise salgının ikinci dalgasını deneyimlediğimiz günlerde bile çalışanları dönüşümlü olarak ofise çağırıyor ve bir an evvel ofi-

se dönmelerini bekliyor. İşçileri daha yakından denetleme isteği, dijital üretim ve denetim araçlarının yaygınlaşmamış ve ya kullanılabilir olmaması, yüz yüze iletişimin azalmasının verimlilik üzerinde muhtemel olumsuz etkileri veya çalışanların üretim araç ve ortamını işverenden talep etmeleri gibi farklı nedenler de bu tepkiyi belirliyor olabilir. Bense salgın dönemindeki deneyimleri ofisli işlerin veya güvencesizleşmenin geleceğine dair tutarlı öngörülerde bulunmak için değil, işçilerin deneyimlerini anlamak ve örgütlenme imkân ve zorluklarına kafa yorabilmek için eğildim. Zira tarihin henüz ve hiçbir zaman yeterince belirlenmemiş olduğu fikrindeyim.

Dünyada Mekân deneyimi bu çalışmanın ilham kaynağı olarak görülebilir. İki büyük forum ve çok sayıda toplantının ardından kurulan bu mekân bir karşılaşma ve dayanışma mekânı olarak düşünüldü. Bu oluşuma dahil olduğumda yalnızlık ve güvencesizlik sorunlarıyla boğuşan bir freelance çevirmendim. Mekânın önceden belirlenmiş bir amacı yoktu. Forumda çıkan yalnızlığı aşma amacı bizi bir araya getirmişti. Freelance çalışanlar meslektaşlarından uzak çalışırken beyaz yakalı çalışanlar ise işyerindeki rekabet ve mobbing gibi sorunlardan ötürü iş arkadaşlarıyla paylaşımda bulunmakta zorlanıyordu. Bu iki kesimin ortak ihtiyacı belki de işe dair sorunlarını ifade edip alternatifler düşünebilmektir. Aşında birbirinden farklı sorun, ihtiyaç ve arzuların ifade bulmaya çalıştığı bir mekân olarak tahayyül edildi. Borçluluk, güvencesizlik, freelance çalışma gibi konularda deneyim atölyelerinin yanı sıra video-editleme, grafik tasarım ve çeviri gibi mesleki bilgi aktarımı içeren atölyeler de düzenlendi.

Kısacası bu çalışma, freelance çalışma üzerine sürdürmeye çalıştığım eylem ve araştırmaların bir sonucu. Sadece eylem araştırmayı değil, araştırma da eylem pratiklerini beslemiştir.

FREELANCE ÇALIŞMA HAKKINDAKİ NEOLİBERAL SÖYLEMLER: EGEMENLİKTE ÖZGÜRLÜK

Neoliberal söylemde freelance çalışanlar, çalışma koşullarından sorumlu ve onlara egemen tahayyül edilir. Buna göre dijital göçebeler olarak freelance çalışanlar diledikleri yerden, diledikleri zaman ve kişilerle, diledikleri şekilde çalışabilme olanağına sahip olabilir. Zaman ve mekânın getirdiği kısıtlılıklar ya inkâr edilir ya da aşılması gereken güçlükler olarak kodlanır. Koşullarımıza egemen olmak –hatta mümkünse onları fırsata çevirmek– bizim elimizdedir. Böylece özgürlük ile egemenlik neredeyse eş anlamlı olarak tanımlanır, freelance çalışmanın göçebeliği tarihe ve mekâna egemen olmayı vaat eder. Öte yandan bu özgürlük bize nefes aldırarak türden bir özgürlük değildir; onu mümkün kılacak olanakları yaratmak için sürekli tetikte olmamız gerekir. Bunun için neye ihtiyaç duyduğumuzu tespit etmemiz, çevremizde de ona uygun fırsatları sürekli kollayıp gerekli bağlantıları kurmamız gerekir. Yani freelance çalışan özgürlüğünün efendisi de olsa bir toplumda var olduğuna işaret edilir. Fakat burada çatışma ve bağımlılık içeren toplumsal “bağ”ların yerini rasyonel mübadeleye dayalı “bağlantı”lar

almıştır. Ne alıp verdiğini bilen, sürekli muhasebe eden eşit özneler arası alışveriş olarak tahayyül edilen bağlantılar.

Bu bölümde freelance çalışma özelinde neoliberal söylemi basitçe tasvir etmek yerine, siyasetleştirici etkilerine işaret edebilmek için onu psikanalitik bir incelemeye tabi tutuyorum. Diğer bir deyişle neoliberal söylemin iç çelişkilerine ya da özne/toplum tasavvurunun inceliklerine işaret etmekten ziyade, veya ona ek olarak, duygulanımsal yapısına bakarak bunun muhtemel siyasal sonuçlarına odaklanmayı yeğliyorum. Neoliberal söylem freelance çalışmayı geleceğin çalışma biçimi olarak niteleyip idealize ediyor. Oysa ben gelecek hakkında kehanette bulunmak yerine, bu kehanetlerin muhtemel öznел/siyasal etkilerine işaret etmek istiyorum. Böylece kehaneti bırakıp kendimizi bugünün özneleri olarak görmenin de yolunu açabilmeyi umuyorum.

Freelance çalışanın çalışmanın tüm yükünden ve istihdam edilebilirliğinden sorumlu tutulmasını bir tür “kendine yeterlilik” fantezisi besler. Toplumsal düzlem bu kendine egemen özneler arasında alışverişten ibaret olarak tahayyül edildiğinde sınıfsal ve gayrisınıfsal farklılıklar görünmez olur. Oysa freelance çalışanlar toplumsal, kültürel ve ekonomik sermaye bakımından farklı koşullarda çalışır ve farklı sınıfsal süreçleri deneyimler. Toplumsal düzlemin homojen bir biçimde kapitalist piyasa mantığının izdüşümü olarak temsil edilmesi aslında basit bir görünmezlik veya yanlış temsil sorunu da değildir. Bu temsil freelance çalışanların söz konusu eşitsizliklerin getirdiği semptomlardan kendilerini sorumlu tutmalarına ve suçluluk gibi yıkıcı duygularla baş başa kalmalarına neden olur. Egemenlik fantezisinin bu anlamdaki öznел ve politik bedellerine bir sonraki bölümde ayrıntılı eğiliyorum.

Öznenin zaman ve mekânın muhtemel yaptırımlarının dışında, daha doğrusu onlara egemen tahayyül edildiği bu

söylemin toplumsal ile psikanalitik anlamda sapkın (*perverse*) bir ilişkilenemeyi idealize ettiğini savunuyorum. Bu noktada daha sonra ayrıntılı ele alacağımız temel bazı kavramlardan bahis açabiliriz. Sapkınlıkta söz konusu olan öznenin ve büyük Öteki'nin eksikliğinin (temelde kastrasyonun) inkârıdır. Bu inkârın bir egemenlik fantezisine de zemin hazırlayabileceğini akılda tutabiliriz. Eksiklikten kasıt ise psikanalitik anlamda arzunun nihai olarak tanımlanabilir bir nesnesinin olmaması ile ilgilidir. Yani öznedeki ve toplumda eksik bir şeyden bahsetmiyoruz. Arzunun nihai nesnesinin olmamasından aslında onu ontolojik olarak bir soru formunda düşünebileceğimizi anlıyorum. Sapkın öznellikte ise soru yerine kendi kendini bilebileceği, cevapları hazır olan egemen bir özne tahayyülü söz konusudur.

Freelance çalışma hakkındaki neoliberal söylemde ise inkâr edilen öznenin aslında egemen değil muhtaç olduğu, üretim ve yaşam koşullarının da toplumsal olduğudur. Freelance çalışma bireysel bir çalışma biçimi olarak temsil edilmesinin bunda payı var. Fakat sapkınlıkta kısmi bir kabul inkârı gizler. Freelance çalışana da sürekli *network* kurmanın önemli olduğu, dolayısıyla “sosyalleşmeyi” ihmal etmemesi telkin edilir. Burada sapkın öznelliğe işaret eden öznenin toplumsallığının aynı anda hem kabul hem de inkâr edilmesidir. Öznenin toplumsal olduğu kabul edilirken bunun işaret ettiği eksiklik inkâr edilir. Kişi bağlı/bağımlı değil bağlantılıdır. Belirlenmiş/belirlenebilir değil belirleyendir. Ne istediğini bilen, çıkarları tanımlı öznelere alışverişini mümkün kılan bağlantılardır.

Diğer bir deyişle freelance çalışanın tek başına hayatına egemen olamayacağı, bilgi ve becerilerin sınırlılığı kabul edilir. Öte yandan bunları pazarlayabiliyorsa da bu ilişkilerin bir sonucu değil, daha ziyade yine bireysel başarının sonucudur. Bu egemenlik fantazisi aynı zamanda freelance

çalışmanın toplumsal var oluş koşullarını da görünmez kılar. Freelance çalışanlar iş bulma, işi gerçekleştirecek araçları öğrenme ve temin etme, sektördeki gelişmelerden haberdar olma, ücret belirleme ve hatta tahsil etme gibi pek çok konuda aslında içinde bulundukları topluluklarca desteklenir.¹ Egemenlik söylemi ise tüm bu toplumsal ilişkileri bireysel başarıya indirgeyerek onları piyasa lehine temellük etmeye de yarar. Bu noktada egemenlik fantezisini toplumsal ilişkilere dair “mutualist” olarak tanımladığım bir fantezinin beslediğini iddia ediyorum.² Görüşmeler gerçekleştirdiğim ticari ortak çalışma mekânlarında dolaşımda olan söylemin bu kavramsallaştırmada payı var. Bu mekânlarda *network*’ün karşılıklı faydaya dayanan bir “ekosistem” ürettiği varsayılır. Kayıp veya çatışma ihtimali inkâr edilir; kurulan bağlantılar tarafları ancak daha da fazla büyümeye ve gelişmeye götürebilecek niteliktedir.³ Bağlantıların karşılıklı kazan-kazan ilişkisine dayandığını tahayyül eden bu söylemin, toplumsal ilişkilerin *karşılıklı bağımlılık* ve *antagonizma* olmak üzere iki boyutunun inkârını içerdiğini ileri sürüyorum. Bu iki boyut da kayıp, borç, fedakârlık ve çatışma gibi kişileri birbirlerine dolayan bağları anlamlandırmak için işe koşulabilecek kavramlar. Neoliberal söylem etik-politik eylem-

- 1 Jones ve Murtola (2012) da benzer bir şekilde girişimci figürünün müşterekleri temellük etme fonksiyonundan bahseder. Üretimin müştereklerde ve müşterekleri gerçekleştirdiğini ileri sürerken, girişimci figürü ve yenilikçilik söyleminin üretimi bireyselleştirdiğini ve üretimin çıktılarını da girişimciye attığını savunurlar (2012, s. 647). Böylece girişimci müşterekleri oluşturan emek, tüketim, iletişim ve arzuları “ele geçirme aracı” olarak iş görür (s. 645).
- 2 Biyolojik bir fenomeni tasvir eden bu kavramın toplumsal tahayyüle tahvilili ikincisindeki ilişkileri doğallaştırarak siyasetsizleştirir. Biyolojide canlıların birbirlerine kayba uğramadan karşılıklı fayda getirdiği durumları anlatan bu kavramı liberal bir toplumsal tahayyülün metaforu olarak kullanıyorum.
- 3 *Burnout Society* adlı çalışmasında Byung-Chul Han (2015) bu durumu “olumluluk fazlası” olarak niteler ve “başarı toplumu” adını verdiği düzende olumsuzluğun yitiminin depresyon, öz-agresyon ve yorgunluk gibi sonuçları beraberinde getirdiğini aktarır.

lilige çağırabilecek bu bağların yerine rasyonel özneler arası alışverişi temsil eden bağlantıların koyulabileceğini varsayar. Öznenin eksiksiz olduğu; üretim ve onun organizasyonunun ise sonsuz ve pürüzsüz bir süreç olduğu tahayyül edilir. Ortaya çıkan ürünler ancak daha fazla büyüme ve gelişmeye hizmet eden türdendir. Bu bölümün ilk kısmında çoğunlukla Foucault'nun neoliberal öznellik üzerine yazdıklarına dayanarak freelance çalışanın nasıl şimdinin egemeni olarak resmedildiğini aktarıyorum. Foucault neoliberal söylemde öznenin de toplumun da girişimcilik terimleriyle anlatıldığını aktarır. Freelance çalışanlar da girişimcilik söylem ve pratikleri ile ikircikli bir ilişki kurabilmektedir. Neoliberal özgürlük söylemini eşitsizlikleri görünmez kılan basit bir ideoloji olarak görmekten ziyade, öznelerin özgürleşme arzularını da içermeye çalışan bir anlatı olarak görebileceğimizi kastediyorum. Zira işyerinde mobbing, düşük ücret, fazla mesai gibi sorunlara yasal ve/veya siyasi yaptırımların yokluğunda, işyerinden kaçış arzusu kendini girişimci bir söylemde ifade edebilir. Bu nedenle görüşmecilerimin arasında freelance çalışıp start-up girişimcisi olan kişiler de mevcut. Elbette start-up şirketlerin kurucuları ve çalışanları ile ilgili nüanslı bir kavrayışa sahip olabilmek için çok daha ayrıntılı veriye ihtiyacımız var. Bu çalışmada start-up çalışanlarının paylaşımlarını, freelance çalışma özelinde girişimci söylemin nasıl deneyimlediğini anlamaya bir yerden başlamak için aktarıyorum. Amacım girişimci söylem ile özerkleşme arzusunun irtibatını anlamanın yanı sıra, girişimcilik ve özerklik arasındaki farka ve bunun siyasi sonucuna işaret etmektir.

Özetle, freelance çalışmanın egemen bir öznenin karar alma sürecinin sonucu olarak görülemeyeceğini iddia ediyorum. Freelance çalışmaya da start-uplaşmaya da giden yolların çalışma koşullarındaki dönüşüm ile bir alakası var. Bu-

rada, karar anlarının öznesini net ve genellemeci bir biçimde belirlemeye çalışmak anlamlı olmayabilir. Bir yandan atipik istihdam modellerinin sermayenin işine geldiği; pek çok masrafını dışsallaştırabildiği iddia edilebilir. Öte yandan pek çok freelance çalışan ve start-up çalışanı 9-6 çalışmanın rutini ve yoruculuğundan kurtulmak istediklerini de ifade etti. Fakat freelance çalışma freelance çalışanların büyük bir kesiminin de tercihi değil. Dahası, evden çalışmanın şirketlerin kârına olup olmadığı da hâlâ tartışmaya muhtaç olabilir.⁴ Yani freelance çalışmayı sermayenin krizine planlı bir tepkisi olarak da, freelance çalışanın bilinçli bir kararı olarak görmek de pek çok açıdan sorunlu. Bunun yerine freelance çalışmanın farklı özneler açısından fazla belirlenmiş (*overdetermined*) karmaşıklığına işaret etmek istiyorum. Bu perspektifin freelance çalışma düzenini etik-politik müdahalelere açık düşünmemize yardımcı olacağı inancındayım. Bu bölümün ikinci kısmında ise bahsettiğim “mutualist” söylemin freelance çalışanlar arasında nasıl faydacı bir ilişkileneceğini doğallaştırdığını inceliyorum. Özneler arası saf bir bağlantılanmayı idealize eden bu söylemin çatışma/karşılıklı bağımlılık gibi toplumsal kurucu dinamikleri görünmez kılarak özneyi siyasetleştirici bir etkisi olduğunu savunuyorum. Faydacı söylemin sınıfsal ve gayrisınıfsal farklılıkların çatışmacı ve dönüştürücü potansiyellerini söndürüp onları saf bir çeşitlilik çerçevesiyle doğallaştırmaya çalıştığını ileri sürüyorum. Ancak böylesi doğallaştırılmış bir toplumsal düzen fantezisinin toplumsal ile “sapkın” bir ilişkileneceğini teşvik edebildiğini ileri sürüyorum. Farklılıkların pek de fark etmediği bu ilişkide özneye dünyaya ve kendine ege-men olabileceği vaat edilir.

---

4 Örneğin uzaktan çalışma ile ünlü olan IBM daha sonra çalışanlarını ofise geri çağırmıştı (bkz. <https://qz.com/924167/ibm-remote-work-pioneer-is-calling-thousands-of-employees-back-to-the-office/>, erişim tarihi 22 Ocak 2018).

Neoliberal egemen özgürlük tahayyülü

Foucault klasik politik ekonominin üretim, mübadele ve tüketim ilişkilerinin yapısını analiz ederken, neoliberallerin bir “ikâme edilebilir tercihler” teorisi geliştirdiklerini savunur (Foucault, 2008, s. 222). Zira neoliberalizmle birlikte odak noktası mübadele ilişkilerinden rekabete kaymıştır (Read, 2009, s. 25). Liberalizmde özne hak ve özgürlüklerle tanımlanırdı. Özgürlük hem bireyin korunması gereken bir hakkı, hem de piyasada rasyonel işlemlerde bulunabilmesinin önkoşuludur. Verili kabul edilen bu özgürlüğün korunabilmesinin “rasyonel yönetimin teknik önkoşulu” (Lemke, 2001, s. 200) olduğu varsayılır; dolayısıyla devletin yetkilerinin kısıtlanmasının gerektiği savunulurdu. Neoliberalizmde ise başka bir özgürlük mefhumu; dolayısıyla da başka bir ekonomi ve toplum tahayyülü ortaya çıkar. Özgürlük verili bir olgu değildir. Özgürlük artık sunulan seçeneklere rastgele olmayan bir şekilde cevap veren, sorumluluk sahibi aktörlerin oluşması amacıyla teşvik edilip geliştirilmesi gereken bir haldir (Foucault, 2008, s. 269). Foucault’nun neoliberal rasyonalite anlatısında *homo-economicus* adını verdiği figürün rasyonel olması gerekmez. Gerçekliği kabul eden ve değişikliklere rastgele olmayan bir biçimde yanıt veren her eylemin rasyonel olduğu kabul edilir.

Thomas Lemke (2001) neoliberalizmde özgürlüğün özne- de konumlandırılmadığını; yönetsel mekanizmalarla üretilmesi gereken bir hal olduğunu öne sürer. Dahası, neoliberalizmde ekonomi toplumdaki alanlardan herhangi biri değildir. Ekonominin hayatın tüm alanlarını yapılandığı varsayılır. Zira neoliberalizm liberalizmdeki özel olan ile kamusal olan ayrımının ötesine geçer. Özne çevresine “rasyonel” bir şekilde tepki gösteren, dolayısıyla manipüle edilebilecek bir varlık olarak görülür (Lemke, 2001, s. 200). Dolayısıyla belli

teknolojilerin kullanılmasıyla özgür ve koşullarından sorumlu kılınabilir. Foucault'nun "benlik teknolojileri" adını verdiği bu teknolojiler, öznenen sorumlu olmadan onu dolaylı yöntemlerle kontrol edip yönlendirmeyi hedefler (Lemke, 2001, s. 201).⁵ Özgürlük özneye ağır bir sorumluluk yükler; hasta, işsiz veya yoksul olmasından artık sadece kendisi sorumludur. Bu özgürlük tahayyülünde sosyo-ekonomik ilişkilerde rekabet ilkesinin hüküm sürdüğünü, öznenin de çıkarları doğrultusunda en uygun seçeneği tercih edebilecek istek ve beceriye sahip olduğu varsayılır.⁶ Dolayısıyla emeği incelemek, çalışan kişinin elindeki imkânları nasıl kullandığını incelemek anlamına geliyor. Buna göre işi "çalışan kişi-

---

5 Aslında Foucault'nun çalışması üç farklı güç biçiminin farklı bağlamlarda farklı konfigürasyonlarla bir arada çalıştığına işaret eder. Nikolas Rose'a göre disipline edici güç bireyselleştirip normalleştirirken, bio-iktidar kolektive edip sosyalleştirir. Son olarak etik-politika da kişinin kendisine ve başkasına olan sorumluluklarını üstlendiği, kendinden sorumlu kılınıp kendini yönetebilir hale geldiği benlik teknikleri üretir (Rose, 2004, s. 188). Freelance çalışma hakkındaki neoliberal söylemde de disipline edici, bio-politik ve etik-politik söylemlerin bir arada çalıştığı söylenebilir. Bu ve sonraki bölümde anlamaya çalıştığımız bu süreçleri özetlemek gerekirse, özgürlük söylemi bireyselleştirici bir iş görürken, *network*'ün önemine ilişkin söylem faydacı bir toplumsallaşmayı amaçlar. Freelance yaşamaya ve çalışmaya başlamakla ilgili sayısız kişisel gelişim kaynağı da kişiye kendi ve başkalarıyla nasıl ilişkileneceğine dair bir rehber olmaya çalışır.

6 Lemke, Foucault'nun anlatısında rekabet meselesinin daha çok kapitalizmdeki tekelleşme süreçlerine odaklanan Ordo-liberalleri adını verdiği grubu ilgilendirdiğini ileri sürer. Neoliberal Şikago ekolü ise *homo economicus*'a odaklanmıştır; zira bu kavramsallaştırma ekonomik rasyonalitenin ekonomik olmayan alanlara da genişlediğine işaret eder. Yakın zamanda Madra ve Adaman (2014) savaş sonrası neoliberalizmin çok daha karmaşık ve heterojen bir "söylemlerarası ufuk" içerdiğini, piyasa yanlısından piyasa sonrası yaklaşımlara kadar çeşitlilik gösterdiğini ileri sürdü. Buradaki çeşitliliği neoliberal mantığın tüm başarısızlığına rağmen gittikçe daha fazla hegemonik hale gelmesi ile açıklıyorlar. Şikago, Avusturya ve post-Walrasçı olarak nitelenen üç temel neoliberal ekolün 2008 krizinden beri içinde yaşadığımız krize farklı tepkiler verdiklerini ifade ediyorlar. Bu üç ekolün ortak noktası ise bireyin sunulan teşvik ve fırsatlara rastgele olmayan bir biçimde tepki vereceği yönündeki kanıları. Freelance çalışmaya dair neoliberal anlatıların ayrıntılı bir analizi de bir çeşitlilikle işaret edebilir. Bir sonraki kısımda freelance çalışmaya dair neoliberal söylemde iki farklı *homo economicus* figürü olabileceğine işaret ediyorum.

nin pratik edip uyguladığı, rasyonalize edip hesapladığı ekonomik bir eylem” olarak incelemek gerekir (Lemke, 2001, s. 223). “Çalışan kişi için çalışmak ne demektir?” Burada ücret emek gücünün bedeli değil; bir gelir kaynağı, sermaye geliri- dir. Gelecekte gelir getirebilecek her şey sermayedir (s. 224). Burada işçi, değeri birtakım değişkenlere göre (yaş, beceri vb.) değişen bir kazanç makinesi/akışıdır. Emek gücü “ser- maye-edinilebilirlik” olarak yeniden tercüme edilir. İşçi bir nevi kendisinin girişimidir. Ekonomik analiz bireylere, me- kanizma ve süreçlere değil girişimlere odaklanır: “Girişim- lerden oluşan bir ekonomi, girişimlerden oluşan bir toplum, hem liberal bir analiz ilkesi, hem de toplum ve ekonomiyi rasyonelleştirme programının ilkesi olur” (s. 225). Jason Re- ad neoliberal söylemin de Marksizmin de “üretimin gizli ma- bedine” inip sermayenin nasıl üretildiği sorusuna eğildiği- ni ileri sürer. Fakat neoliberaler emekten bahsettikten he- men sonra emek ile sermaye arasındaki ayrımı insan serma- yesi teorileriyle kapatır (2009, s. 31). Etienne Balibar’ın de- yişiyle sermayedar “girişimci” adı altında işçileştirilirken, işçi “insan sermayesi”ne sahip bir sermayedar olarak tanımlanır. Sermaye ile emek arasındaki farkın üzeri böyle örtülür. Bura- da özne bağımsız, kendine yeterli, motive, risk almaya hazır, sürekli kendini aşmaya çalışan ve kendini yönetebilen bir öz- ne olarak tanımlanır. Foucaultcu deyişle neoliberal söylem- de özne kendisinin girişimcisidir; kendimizi girişimler ola- rak görüp kendimize rasyonel yatırımlarda bulunmalıyızdır. Kimse artık işçi değildir. Hepimiz girişimciyiz. Patron ve iş- çi ayrımı ortadan kalkmıştır. Sınıf çatışması son bulmuştur.

Freelance çalışmanın özgürlüğü

Bu noktada akıllardaki soru: neden bu sorumluluğu üstle- nelim? Daha önce tamamen sorumlu tutulmadığımız şey-

ler için nasıl sorumlu tutulur hale geldik? Neoliberal söylem basitçe freelance çalışana halihazırda özgür olduğuna inandırılmaya çalışmıyor. Neoliberal freelance çalışma koşullarında özgürlük, hem bir önkoşul hem de 2008 krizi sonrası dönemde feragat edilmesi beklenen güvenceler karşılığında vaat edilen bir *arzu nesnesidir*. Bana öyle geliyor ki neoliberalizme dair eleştirel anlatılar buradaki duygulanımsal mekanizmayı kaçırıp “rasyonel öznenin” sadece dil ve pratikler düzleminde zuhur edebileceğini varsayıyor. Oysa burada önemli bir duygulanımsal ekonomi söz konusu.

Freelance çalışmaya dair hegemonik neoliberal söylemde *homo economicus* kavramı belki de Foucault’nun iddia ettiği gibi basit bir “anlama süzgeci” olarak değil, aynı zamanda bir “umut süzgeci” olarak iş görebilir. Kısacası, “iyi hayat”ın ne olduğunun yeniden tanımlandığını söyleyebiliriz. Lauren Berlant (2011) neoliberal güvencesizlik koşullarına öznenin kendilerini duygulanımsal olarak nasıl adapte etmeye çalıştıklarına bakarken savaş sonrası dönemdeki “iyi hayat” fantezilerinin nasıl sürdürülemez hale geldiğine işaret eder. Bu dönemin fantezisi “çiftler arasında, aile içinde, siyasi sistemler, kurumlar, piyasalar ve çalışma hayatında uzun süren ve karşılıklılık içeren” ilişkilerin mümkün olduğuna dayanıyordu (s. 2). İyi hayat fantezilerinin içinde bulunduğumuz zamanın prekerliğinin artık üstünü örtemez hale geldiğini savunan Berlant, bunun kitlesel bir büyü bozumuna yol açabileceğini iddia ediyor (s. 196). Siyasetin de bunun sonucunda kahramanca direnişe değil, gündelik hayatta kalma pratiklerine dayandırılarak yeniden icat edilebileceğine dair bir umudunun olduğuna işaret ediyor (s. 262).

Berlant’ın prekerleşmenin duygulanımsal ve muhtemel politik sonuçlarına dair çıkarımlarını ilham verici bulsam da “iyi hayat” fantezisinin sona ermediğini, fantezinin içeriğinin değiştiğini düşünüyorum. Güvence ve karşılıklılık gibi

fantezilerin tutulamaz hale gelirken “özgürlük” yeni bir toplumsal ideal olarak inşa ediliyor. Peki burada nasıl bir özgürlük tanımı söz konusu? Freelance çalışma özelinde özgürlük ofis işinin sıkıcı rutininin kurtulmak olarak tanımlanabiliyor. Böylece işyerinde deneyimlenen fazla iş yükü, ücretsiz fazla mesai, düşük ücret, performans baskısı veya mobbing gibi türlü sorunlar gözden kaybolurken “rutin” adı verilen bir sorun karşımıza çıkar. Rutinden kaçılması kişinin kendi potansiyelini keşfetmesinin önkoşuludur. Böylece istediğiniz yerden, istediğiniz zaman, istediğiniz kişilerle, istediğiniz şekillerde çalışabilir; bu esnada dünyayı keşfedebilirsiniz. Burada da özgürlük liberal anlamda korunması gereken bir hak değil; öznenin çeşitli güvencesiz/esnek çalışma biçimleri ile baş ederken feragat ettiği pek çok şey ve büyük bir çaba karşılığında elde edebileceği bir ödüldür. Öznenin kendisi, işi ve geleceği ile ilişkisi sürekli yeniden biçimlendirilmeye ve yeniliğe açık olarak tahayyül edilir. Hayat boyu öğrenme ve sosyalleşme imkânları bunu mümkün kılabilir. Öte yandan öznenin kendine yapması salık edilen tüm bu yatırımlar bir birikime evrilmek zorunda değil. Zira freelance çalışan bir risk öznesidir; hayatının istediği noktasında risk alıp kendine yaptığı tüm yatırımları, bilgi ve becerileri bir kenara bırakıp hayatına baştan başlayabilir. Yaptığı işi, yaşadığı ve/veya çalıştığı kenti dilediği an terk ederek hayallerini gerçekleştirebilir.

Freelance çalışanların yazdığı pek çok blog ve vlog’un yanı sıra çok sayıda ortak çalışma mekânında da bu tür anlatıların izini sürmek mümkün. Mühendislikte çalışırken ilüstratörlüğe geçiş yapan bir freelance çalışanın ofis işini bırakmanın getirdiği özgürlüğe dair paylaşımında bulunduğu şu yazı bir örnek olabilir:⁷

7 <http://elvedaofis.com/2014/09/ilham-verici-roportajlar-11-muhendislikten-ilustratorluge/> (erişim tarihi 22 Ocak 2018).

Bu tür radikal değişimleri aslında sadece meslek değiştirmek olarak da adlandırmamak lazım aslında. İnsanların sizi dışarıdan gördükleri kimliğinizi de tamamen değiştirmiş oluyorsunuz ve insanların alışmadığı aslında bu kimlik değişimi oluyor. Mesela kurallar çerçevesinde hareket ettiğiniz kurumsal bir firmada yönetici kimliği ile çalışan bir kadının bir anda 180 derece farklı, tamamen özgür sanatçı kimliğine bürünmesi kulağa tuhaf gelebiliyor.

İstanbul'da görüştüğüm bir ortak çalışma mekânının yöneticisi de freelance çalışmanın kendini şekillendirebilme isteği ile ilgili olduğunu iddia ediyor:

Bir freelancerdan bahsediyorsak, hani geçmişinde şirkette çalışmış daha sonra freelancer olmaya karar vermiş bir karakter varsa. O karar space'ler olduğu için değil öncelikle kendin olma, kendi kendine kalma kararıdır. Kurumsalda yapı belli, o seni şekillendiriyor. *Sen kendin kendini şekillendirmeye karar verdiğin andan itibaren sonra freelancer oluyorsun.* Bu karar son zamanlarda daha fazla verilmeye başlandığı için freelancerlar arttı, freelancerlar arttığı için de bu mekânlar arttı. Ama işte son aşamasında bu karşılıklı bir şeye dönüşmeye başladı. Böyle mekanların olması da freelance olmaya ilgiyi artırıyor olabilir.

İmre Szeman girişimciliğin yeni bir "sağduyu" oluşturduğunu, neoliberal özne tanımını da tam anlamıyla karşılar halle geldiğini iddia eder (2015, s. 473). Girişimcilik söylemi formel ve enformel güvencelerin yoksunluğunu katlanabilir değil, aksine heyecan verici kılabilir. Burada güvencesizliğin benimsenip güvence arayışının konformizmle bağdaştırıldığını iddia edebiliriz. Szeman bu söylemin sadece Sili-kon Vadisi'nde dolaşımda olmadığını; enformel ekonomiye, kendin-yap akımlarına "işportacı, ithalatçı, kaçakçı, tüccar,

işletmeci, hurdacı ve tamirciler” de dahil olmak toplumun her kesimine yayılmış bir sağduyu haline geldiğini savunur. Freelance çalışanlar da girişimci ruhu taşıması beklenen figürler arasında sayılabilir. Aslında freelance çalışanların bu söylemi basitçe taşıması değil, güvencesizlikte özgürlük vaat ederek yaymasının beklediğini düşünüyorum. Zira freelance çalışma sıklıkla işsizlik veya ek gelir kaynağı ihtiyacı gibi zorunluluklardan değil, tercihle planlı olarak başlanan bir çalışma biçimi olarak temsil ediliyor. Buna göre freelance çalışmaya başlamak için becerilerine yatırımda bulunmalı ve 9-6 çalışmanın konforlarını bir kenara bırakıp risk almalıdır. Özgürlüğe giden bu yolda Szeman başarısızlığın da benimsendiğini iddia ediyor: “Dene ve düş, yine dene daha iyi düş” düsturu belirleyicidir.

Öte yandan freelance çalışanların kendilerine yapmaları gereken yatırım ile elde edecekleri özgürlük hakkında iki anlatı söz konusu. İlk anlatıda freelance çalışma start-uplaşma veya iş kurma ile sonuçlanabilecek herhangi bir girişim gibidir. İstanbul’daki ticari bir ortak çalışma mekânının yöneticisinin sözleri bu anlatıya örnek teşkil ediyor. Freelance çalışanların “emekleyen bebekler” olarak görülebileceğini söyleyen yönetici, bu kişilerin şirketlerini kurduklarında yürümeye başladıklarını belirtti. İkinci aşamanın ise bir yatırımcı alıp şirketi büyütmek olabileceğini aktardı. Aynı yönetici bir yandan küçük işletmeleri ve start-up şirketleri desteklediklerini ve mekânın büyük şirketlerce kapatılmasını engellemeye çalıştıklarını belirtmişti. Öte yandan büyümenin hâlâ nihai amaç olduğuna işaret etti. Yaratıcılığın küçük işbirliklerinde yeşerdiği kabul edilse de, büyüme başarının göstergesi olarak yerini koruyor gibi görünüyor.

İkinci anlatıda ise freelance çalışmanın özgürlüğü dünyaya dair bir kayıtsızlık içerir; kişinin tutku ver arzularının peşinde koşabilmesi anlamına gelir. Görüştüğüm start-up sa-

hibi bir girişimci, freelance çalışanın girişimci figüründen farkı olduğunu iddia etmişti. Kendisi de yeni yaşam tarzları hakkında yarı yapılandırılmış araştırmalar yürütüp farklı kurum ve işletmelere tasarım danışmanlığı veriyordu. Görüşmemiz sırasında freelance çalışanların da, kendi işini kuran girişimcilerin de, kurumsal hayatın iş ve beden üzerindeki kısıtlamalarından kaçtığını ifade etti. Kendisi de şirket politikalarını arkada bırakıp gerçek sorunlarla uğraştığı, kendi kararlarını verip ekonomiye doğrudan katkıda bulunabildiği için memnun olduğunu söyledi. Kendi hesabına çalışırken ortaya çıkan işin niteliğini belirleyip etik iş yapabilme olanağı bulmuştu. Öte yandan freelance çalışanlara kıyasla daha az mobilitesinin olduğunu belirtti; vergi ödemesi gerekiyor ve büyüme imkânlarını kolluyordu. Freelance çalışanlar ise bu tür yükümlülüklerden azade, daha “bireysel” bir hayat tarzı sürebiliyordu ona göre.

İlk anlatıda freelance çalışmayla ilgili klasik bir teleolojik büyüme anlatısı sunulurken, ikinci anlatı freelance çalışana zaman ve mekânın dışında var olabilme özgürlüğü vaat eden yeni bir egemenlik fantezisine işaret eder. Dünyevi varoluşun üzerinde tam egemenlik sağlayabilmek özgürlüğe açılan kapı olur. Kişi yaşadığı şehri, mekânları, ilişkilerini ve ilgilerini her an dilediği gibi değiştirebilir. Sosyal ilişki ve iş ilişkilerine de ücret mukabili egemen olması mümkünmüş gibi sunulur. “Komünite” kelimesinin türlü ticari ortak çalışma mekânlarında en çok vurgulanan kavram olarak sunulması bir tesadüf değil. Toplumsal ilişkinin böylece metalaştırılarak ehlileştirilmesinin sonuçlarını aşağıdaki iki bölümde incelemek istiyorum.

Son olarak freelance çalışan, riskleri göze alıp muvaffak olabiliyorsa özgür sayılır. Üretim koşul ve ilişkileri üzerinde tek başına tam egemenlik kurabileceği yönündeki vaat, freelance çalışanın özgürlük için güvencesizliğe razı olma-

sını mümkün kılabilir. Freelance çalışmada güvencesizliğin devamının da bu türden öznel ve duygulanımsal bir temeli olabilir. Güven(ce) karşılıklılık ve toplumsallık tahayyülü içerir; oysa burada sadece kendine güvenen, tarih-toplum dışı egemen bir özne tahayyülü söz konusu. Freelance çalışmanın özgürlüğü de tam olarak toplumsallığın çetrefilli ve çatışmalı ilişkilenebilirliklerinden kurtulmak, kendi egemenliğini ilan etmek olarak tahayyül ediliyor. Kısacası, neoliberal öznenin kendisine yüklenen tüm sorumlulukları nasıl üstlendiğini anlayabilmek için bu egemen özgürlük vaadinin duygulanımsal yapısını da anlamamız gerekir.

Egemenin kayıtsızlığının sapkın yapısı

Freelance çalışma hakkındaki neoliberal söylemlerin öznenin kendini yatırım yapılması gereken bir nesne olarak görmesinin yanı sıra, çevresindeki dünyayla da kayıtsız bir ilişki kurmasını teşvik ettiğini savunuyorum. Bu kayıtsızlık ilişkisinin de psikanalitik anlamda “sapkınlık” kavramıyla açıklanabileceğini düşünüyorum. Buna göre freelance çalışanın ötekilerle ilişkisinde ilgisiz değil, kayıtsız olması makbuldür. Ötekilere ve içinde bulunduğu mekâna ilgi göstermesi gerekir; ancak bu şekilde *network*’lere dahil olup kendini gerçekleştirebilir. Öte yandan bu ilgi her an değişen çıkar ve koşullarla paralel olarak başka yöne kayabilir. Freelance çalışan yaşadığı şehri, birlikte çalıştığı ve yaşadığı kişileri ve yaptığı işleri her an değiştirip yeniden başlayabilir. Burada maddi koşulların kendine özgü özelliklerinin süreç üzerindeki etkisi önemli değildir. Bu maddi koşullardan yararlanan egemen bir özne vardır. Kişiler arası, mekânlar arası farklılıklar kabul edilir ama fark etmez. Farklılıkların fark etmemesi onlara herhangi bir faillik atfedilmemesi demektir. Egemen özne olarak freelance çalışan, üretim sürecinde-

ki diğerk aktörlerin emeğini de aslında kendi başarısının parçası olarak görmelidir. Anlatılan ancak kendisinin hikâyesidir.

Ötekilerin farkının fark etmediğı bu kayıtsızlık, toplumsal olanın kısmi bir kabulünü içerirken aynı anda onu inkâr etmeye yarar. Kabul ve inkâr mekanizmasının aynı anda işlediğı bu yapıyı psikanalitik anlamda “sapkınlık” kavramıyla inceleyebiliriz. Octave Mannoni, sapkınlıkta bilincin bu şekilde bölünmesini şu şekilde özetler: “Gayet de iyi biliyorum, ama yine de...” (Copjec, 2002, s. 221). Benzer bir şekilde, neoliberal söylem de freelance çalışanların toplumsallığının kısmi bir kabulle inkârını içerir. Freelance çalışan ötekilerle bağlantı kurmalıdır; *network* önemlidir. Fakat bu öznenin bir şeye ihtiyacı olduğı, eksik olduğı veya koşullarına tabi olabileceğı, yani aslında toplumsal bir varlık olduğı anlamını taşımaz. Toplumsal ilişki özneyi yerinden edebilecek, dönüştürebilecek bir şeyden çıkıp yapılması gereken bir ödeve dönüşür. Kişi ancak kendi egemenliğini neredeyse ahlâki bir ilke gibi benimsediğinde özgürlük ödülüne kavuşulabilir. Böylece güvencesizlik ve olağanlaşan kriz durumu, kendine yeterlilik miti altında gözden kaybolur.

Buradaki toplumsallığın inkârını anlamak için sapkınlığın nasıl işlediğine bakmamız gerekir. Sapkın yapının ayırt edici özelliğini anlamak için de Lacan’cı psikanalizdeki temel klinik yapılarla ilişkili olarak öznenin nasıl tanımlandığını açıklayalım. Bruce Fink (1997) arzu öznesinin ortaya çıkışıyla ilgili olarak sistematik Lacan’cı bir anlatı sunar. Fink’e göre dil öznesi ile arzu öznesi, “yabancılaşma” ve “ayrılma” olarak adlandırılan iki ayrı sürecin sonucu olarak ortaya çıkar. Yabancılaşma ânında çocuk, babanın yasağının bir sonucu olarak büyük Öteki olarak anneyle bütünlük içinde olmadığını algılar. Öteki’de bir eksiklik olduğı sonucunu çıkarır ama henüz bu eksiklik adlandırılmamıştır. Bu adlan-

dırma ayrılma anında babanın adının telaffuzuyla gerçekleşir; böylece yasa zikredilmiş olur. Klinik yapılar bu olumsuzlama anlarıyla ilişkilidir. Psikozda özne ne yabancılaşmış ne de ayrılmıştır. Baba işlevinin kurulamaması sembolüğün “imgeselleşmesine” neden olur; metafor üretilemez. Nevrotikler de psikotikler de halüsinasyon görebilir ama psikozu ayırt eden unsur kesinliktir. Nevrotik ise şüphe içindedir. Öte yandan sapkınlıkta Öteki’nin arzusunun adı telaffuz edilememiştir. Bu da eksikliğin eksikliğine yol açar ve boğucudur; kaygıyı tetikler. Sapkın bu kaygıyla başa çıkmak için yasayı performe eder; amacı *jouissance*’a bir sınır çekmektir.

Fink öznenin Öteki ile ilişkisini kaygılı kılan bu durumun baba işlevinin yetersizliğiyle açıklanabileceğini savunur (2003, s. 48). Öteki’nin arzusu ancak farklı nesnelerle sembolize edildiğinde metonimik bir özellik kazanır. Bu da özneye bir nefes alma alanı açar. Sapkın içinse Öteki’nin arzusu adlandırılmamıştır. Dolayısıyla onun nelğine dair bir kaygıyla boğuşur. Sapkın özne bu kaygıyı azaltmak için sürekli yasayı bildirmeye veya kendisini yasa yerine koymaya çalışır (s. 48). Fink’e göre Öteki’nin arzusunun adlandırılmamış olması kaygı üretir ve sapkının buna çözümü kendisini arzu nesnesi (*object a*) olarak sunup bu eksiğin üzerine kapamaktır (s. 50). Fink günümüz toplumunda cinsiyet rollerindeki dönüşümle beraber baba işlevinin zayıfladığını, sapkınlığın da yaygınlaştığını ileri sürer. Bense sapkınlığın nedenlerine dair bu tür genelleyici ve tarihselci çıkarımlarda bulunmaktan imtina ediyorum. Bunun yerine sapkınlığın mevcut kapitalist düzendeki güvencesizlik koşullarına eşlik eden ve onu belirleyen süreçler/söylemlerin bazılarının psişik yapısını niteleyebileceğini düşünüyorum. Fordist dönemde güvenceyle ilişkilendirilen koşulların artık tutulabilir olmaması “iyi hayat”ın ne olduğuna dair anlatıları sekteye uğrattı. Sözelimi görüşme yaptığım pek çok free-

lance çalışanın emekli olma gibi bir tahayyülü yoktu. İçin-
de bulundukları zaman ve onun gelecekle ilişkisine dair te-
leolojik bir anlatı da sunamıyorlardı. Dolayısıyla her gün işe
gidip işini düzgün yapmaya çalışmayı normalleştiren göste-
renler ya bulanıklaştı ya da ortadan kalktı. Bu durumda bel-
ki özne yasama görevini üstlenip kendi gerekçe ve neden-
lerini yaratmaya soyunabilir. Özne, “ teki benden ne isti-
yor?” sorusuna kendi cevabını oluşturmak durumunda ka-
lır. Zira yaşanabilir hayatın ne olduğuna dair anlatılar maddi
koşulların g vencesizleşmesiyle beraber sürdürülemez hale
gelmiştir. Bu durumda kendi hayatına, mekâna ve ilişkilere
egemen olma vaadi elbette işçilerde karşılık bulabilir. Ege-
menlik fantezisi belki de bir egemenlik krizinin üzerini  rt-
meye çalışır.

Öte yandan psikanalitik tartışmalarda sapkın öznelliğin
soyunduğu egemenliğin, öznelliğin üretimi için yeterli ze-
min hazırlayıp hazırlamadığı da sorgulanır. Copjec, nevrotik
 zneyi karakterize eden yarılmadan kaçan sapkının, as-
lında tam da özne statüsünden kaçınmaya çalıştığını ile-
ri sürer. Sapkınlıkta öznellikten feragat edildiği yönünde-
ki bu tespitin psikanalizde özneden ne anlaşıldığıyla alaka-
lı olduğunu düşünüyorum. Lacan’cı psikanalizde özne sem-
bolik ile gerçek arasındaki  rt şmezlikte konumlandırılır;
bu  rt şmezliğin öznellik etkisini ürettiğini söyleyebiliriz.
Özne semboliğe girerken ihtiyaç ile arzu da ayrıklaşır; öz-
ne, artık ihtiyaı belirli nesnelerle nihai olarak tatmin edi-
lemeyecek olandır. Arzu nesnesi (*object a*) diye adlandırıl-
an, ihtiyaç ile arzu arasındaki bu yarılmayı, bu gediği sem-
bolize eder. Öznenin eksikliği de aslında özneden eksik olan
bir şeyi ya da nesnenin eksikliğini temsil etmez. Bunun ye-
rine arzunun belli ve nihai bir nesnesinin olmamasına; do-
layısıyla tatminin kalıcı olarak sağlanması imkânsızlığı-
na referans verir.

Psikanalitik anlamda öznenin “eksikliği” de aslında bir fazlalıktan, fazlalık olarak *jouissance*’tan kaynaklanır.⁸ Bu fazlalık öznenin Öteki’nin alanı olan sembolige girişiyle ortaya çıkar. Öznenin bedeni semboligin gösterenleriyle yazılıp hükmedilirken bu gösterenlerin bir fazla ürettiğini ileri sürebiliriz. Görünüşe göre Copjec de *jouissance*’ı bir tarih öncesiyle ilişkilendirir; onun özneye “devredilemez bir yabancılık” olarak yapıştığını ve ehlileştirilemez olduğunu ileri sürer (2009, s. 178). Dolayısıyla öznenin sembolige (genel anlamda kültür ve toplumsal düzene) tabi kılınması yönündeki çabalar en fazla geçici çabalar olabilir. Yasa(k) geriyeye işlerli olarak bir bütünlük fantezisi yaratarak kendi ihlalini de çağırır.

Öte yandan sapkınlıkta ise yasa ile arzu, bilinç ile bilinçdışı arasında bir antinomi yoktur (Copjec, 2002, s. 221). Sapkınlıkta Öteki’nin arzusu adlandırılmamış demiştik; dolayısıyla “Öteki ne istiyor?” sorusu yerine öznenin kendisini cevap olarak sunan (*object a*) bir pozisyonundan bahsediyoruz. Bu durumda sapkınlıkta Öteki’ni sorgulayan ve onunla ilişkisini müzakere etmeye çalışan etik-politik bir özne yerine türlü cevapları, strateji, kural ve düzenlemeleri olan bir egemen vardır diyebiliriz.⁹ Freelance çalışma ve diğer güven-

8 Buradaki tanımdan da çıkarılabileceği üzere Lacancı psikanalizin *jouissance* kavramını “zevk”, “haz” veya “keyif” kavramlarından herhangi birine indirgemek mümkün görünmüyor. Türkçedeki bu kavramların geçişli olmaları; yani illaki tanımlı bir nesne ile beraber düşünölmek durumunda olmaları *jouissance*’ın tanımlı nesnelerle tatmin edilebilir olmayışı durumuyla örtüşmüyor. *Jouissance* özneyi tatmin aramaya itmekten ziyade, beklemediği ve hatta belki de hiç de arzulamadığı bir anda yakalar (Fink, 2013).

Lacan’ın ileri dönemki yazınında *jouissance* ile arzu (*desire*) kavramları arasındaki ayrım da vurgulanmış, ilkinin gerçek (*real*) ikincisininse sembolik düzende ilintili olduğu belirtilmiştir (Fink, 1997, s. 207). *Jouissance* dürtülerle ilişkililikten arzu sembolik düzende, onun gösterenleriyle ilişki içinde tanımlanır. Bruce Fink (1997) arzunun *jouissance*’ın yarattığı kaygı ile başa çıkmak üzere işlev görebileceğine de dikkat çekmiştir.

9 Lauren Berlant ile Lee Edelman (2014) da öznelliği gayri-egemenlikle ilişkilendirir. Gayri-egemenliği de öznenin “kurucu bölünmesi”yle ilişkilendirir-

cesiz istihdam biçimleriyle ilgili hâkim söylemler de, özneye kendisini yaratması ve kendine yeterli olması yönünde buyruklarda bulunarak böylesi sapkın bir egemenlik fantezisini idealize eder. Bu özneye sürekli kişisel gelişim kitapları önerilmesi tesadüf değil, bir semptomdur. Zira hayat ile işin bütününe yönetmek zorunda kalan, egemenliğe aslında zorlanmış özne, kriz koşullarında hayatta kalmaya çalışıyordur. Ona cevapların kendisinde olduğu söylenmiştir. Kolektiflik, toplumsallık tahayyülü burada resimden kaybolur. Copjec, sapkın öznenin sembolik düzendeki belirsizliklerden nefret ettiğini, bu nedenle ötekilerle mukavele hukuku üzerinden ilişki kurarak belirsizlikleri ortadan kaldırmaya çalıştığını iddia eder (s. 222). Sapkının bu amaçla takınabileceği transgresif tavırlar onun düzen karşıtı olduğu anlamına gelmeyebilir. Zira sapkın, hakikate dolayumsuz bir erişimi olduğunu varsayar, “konuşmanın belirsizliğini aşıp doğrudan büyük Öteki’nin arzusunun aracı olabilir” (Žižek, 2006, s. 127). Yukarıda bahsi geçen araştırmacının “doğrudan ekonomiye katkıda bulunmak” istemesinde de böyle bir arzusun izdüşümünü duyabiliriz. İstanbul’daki ortak çalışma mekânlarının yöneticilerinden biri de gerçekleştirdiğimiz görüşmede benzer bir paylaşımda bulunmuştu. Mekânda kurulan ekosistemin Türkiye ekonomisindeki kriz ve dönüşümlerden de etkilenmediğini iddia ederek ulusal ekonomiden de özerkleşilebildiğini savundu. Yani ekosistemin üyeleri doğrudan global “ekonomi”ye katılabilen tarihsiz egemen öznelere göre.

---

ler. Bu bölünmenin öznenin kendisine tamamen vakıf olmasına veya kendini kontrol edebilmesine engel olduğunu savunurlar. Bu da öznelere motivasyon ve arzularını yanlış tanımlarına neden olur (s. viii). Öznenin gayri-egemenliğiyle karşılaşması bir olumsuzlukla karşılaşmadır. Bu olumsuzluğu “tüm bütünlükleri veya sabit kimlikleri yerinden eden bilinçli-bilinçsiz psikik ve toplumsal tutarsızlıklar ve bölünmeler” olarak tanımlarlar (s. viii). Olumsuzluğun egemenlik fantezisini yerinden eden güç olduğunu iddia eder; bunun da değişim ihtimallerine yol açtığını ileri sürerler.

Kirsten Hyldgaard (2004), sapkının aslında bu noktada Öteki'yle konformist bir ilişki içinde olduğunu inceliyor. Sapkının gerek büyük Öteki'deki gerekse ötekilerdeki eksikliğin üzerini bilgiyle örttüğünü ifade eder. Sapkın arzulamaz, inanmaz, bilir. Dolayısıyla, sapkının bilime hizmet eden mütevazı bir bilgin de, "Öteki'nin hizmetinde adi (*abject*) bir araç" olan bir siyasetçi de olabileceğini iddia eder. Özetle Hyldgaard, sapkını aşkınlığın öznesi olarak görmek yerine konformizmini sorunsallaştırmak gerektiğine işaret eder.

Sapkın egemenlik fantezisinin sadece toplumsal *karşılıklı bağımlılığı* değil, toplumsal *antagonizmayı* da inkâr ettiğini bu noktada anlayabiliriz. Sapkının konformizmi buna hizmet eder. Freelance çalışanlara da zaman ve mekânın kısıtlılıklarını aşip kendilerini gerçekleştirmeleri telkin edilir. Bu transgresif çağrı kendilerini düzen kurucu olarak görmeleri yönünde bir çağrıdır. Böylece verili düzenin sorun, çatışma, eksiklik ve kayıplarıyla ilgili eyleme geçmek gündem olmaz. Düzenle çatışma yoktur; ya ona hizmet eder ya da yenisini kurabilirsiniz. Freelance çalışanlar da çalışma koşullarının kimi zaman hukuk tanımaz zorlayıcılığıyla mücadele etmek yerine kendi kanunlarını koyup hayatlarını diledikleri gibi şekillendirmeye teşvik edilirler. Egemen bir özgürlüğe erişmek için oluşturdukları kuralları da diğer freelance çalışanlarla paylaşımları anlamlıdır. Kişisel gelişim kitapları, blog makaleleri freelance çalışana kendi koşullarına nasıl egemen olabileceği konusunda tavsiyelerle doludur. Egemenlikte özgürlük vaat eden bu fantezi, sürekli hale gelen gelir ve sosyal güvence yoksunluğunu görünmez kılar. Çalışma koşullarında olağanlaşan krizin inkârı artık mümkündür.

Hyldgaard (2004), sapkının *ötekilerle* ilişkisine dair de önemli tespitlerde bulunuyor. Sapkın öznenin, Öteki'nin eksikliğini kapatma gayesiyle egemenliğini kurmaya çalışır-

ken, ötekilerle faydacı bir kayıtsızlık içeren türden ilişkiler kurduğunu anlıyorum. Bu durumda deneyimleyebileceği tek çatışma öznelerin aynı raddede şeffaf addedilen çıkarları arasındadır. Diğer bir deyişle, tek çatışma çıkarlarının ne olduğu ve ne gerektirdiğini bilen, birbirlerini araçsallaştırmaya çalışan rasyonel özneler arasındaki çıkar çatışmasıdır. Yani inkâr öznesi Öteki'nin, kendisinin ve ötekilerin ne istediğini bildiğini varsayar. Sorgu sual yoktur; dolayısıyla söz konusu çatışmalar da kaygı (veya aslında politika) üretecek cinsten değildir.

Mutualist bir ilişki olarak *network*

Bu ekosistemi doğanın ekosistemi gibi düşün; her canlı, her yaşayan, herkes birbirinden besleniyor.

– Kemal, bir *co-working* işletmesinin yöneticisi

Toplumsal ilişkinin *karşılıklı bağımlılık* ve *antagonizma* içeren veçhelerini inkâr eden bu söylemin freelance çalışanlara yönelik *mutualist* bir söylemde izinin sürülebileceğini düşünüyorum. Peki toplumsal uzamın *network* “bağlantıları” yerine karşılıklı “bağımlılık” düzleminde temsil edilmesi ne demektir?¹⁰ Gibson-Graham'ın topluluk ekonomilerini tanımlarken kullandıkları “karşılıklı bağımlılık” kavramı üretim ilişkilerinde her daim mevcut olan toplumsallığı görünür kılmayı amaçlar (2006, s. 88). “Topluluk” kavramı da benzer niteliklere sahip bir gruba referans vermez. Bunun yerine ekonomik pratikleri karar alma süreçlerine açık bir uzam olarak tanımlamayı sağlayacak bir boş gösteren olarak

10 *Network* sözcüğünün İngilizce bir sözlükteki tanımı şu şekilde: “söz konusu dönemdeki yaygın insan bağlantılarının aldığı biçim”; bkz. <https://www.dictionary.com/browse/network>. Egemen neoliberal iktisadi tahayyülün toplumsal düzleme dair bakış açısını da sınıfsal ve gayrisınıfsal farkların inkârına dayanan bağlantılardan müteşekkil bir *network* metaforu ile karşılayabileceğimizi düşünüyorum.

düşünülebilir (Madra ve Özselçuk, 2015, s. 135). Gibson-Graham toplulukların bu karşılıklı bağımlılığı tanıyıp tanımadıkları, inkâr edip etmedikleri bakımından birbirlerinden ayırt edilebileceklerine işaret eder:

Sözgelimi piyasaları inşa ve temsil eden pek çok teknoloji tarafların ve mübadele edilen metaların karşılıklı bağımlılığını maskeler; kapitalizmin ayırt edici özelliği üretken olmayanların doğrudan üreticilerin artık emeğine el koyduğu sömürücü karşılıklı bağımlılığını inkâr etmesidir. Bu pratiklerin her biri bir nevi toplumsal bağlantı kursa da, aynı zamanda ekonomik karşılıklı bağımlılığın belli veçhelerini saklar veya önemsizleştirir. Bunları tekrar görünür kılmak onları politika ve etişin konusu haline getirebilmenin bir adımıdır (Gibson-Graham, 2006, s. 84).

Gibson-Graham'ın sermaye-merkezlilik eleştirisi, karşılıklı bağımlılığın illa kapitalist düzene hizmet eder şekilde düşünülmesini de eleştirir. Feminist teorisyenler de ücretsiz emeği görünür kılmışlardı ama onu yine kapitalizme hizmet etmekten ibaret gören bir yaklaşım içindeydiler (Gibson-Graham, 2006, s. 58). Bu durumda ücretsiz emeğin topluluk ve piyasa faaliyetlerindeki işlevlerini; ev ekonomisi, gönüllülük esasına dayalı işler ve mahalli ekonomilerdeki işlevlerini açıklamakta yetersiz kalabiliriz. Öte yandan karşılıklı bağımlılık kavramı ekonomik pratiklerin çeşitliliğe ve toplumsal fazla belirlenime açık addedilmesini mümkün kılabilir.

Freelance çalışma hakkındaki egemenlik fantezisi hali hazırda onu bireyselleştirerek toplumsal var oluş koşullarını görünmez kılar. *Network* bağlantıları hakkındaki mutualist söylemin ise toplumsal ilişkilerin kısmi bir kabulü inkâr edilebilmesini mümkün kıldığını düşünüyorum. Bu bölümdeki mutualist söyleme dair analizim İstanbul'da iki, Bur-

sa'da ise bir *co-working* (ortak çalışma) mekânında gerçekleştirildiğim görüşmelere dayanıyor. Bu mekânların yöneticilerinden biri oluşturdukları topluluğu bir "ekosistem" olarak görebileceğimi ifade etmişti; yatırımcı, yaratıcı ajanslar, şirketler, hizmet sağlayıcı profesyoneller, start-up şirketler ve freelance çalışanlar gibi farklı aktörlerin birbirleriyle işbirliği içerisinde çalışabildiğine ve kazan-kazan ilişkisi içinde birbirlerinden faydalandığına vurgu yaptı. Aktörlerin birbirleriyle olan bağlantıları ve küresel piyasalarla bağlantıları ulusal krizlerden ve ekonomik/siyasi sorunlardan da bağımsızlaşmalarına yarayacaktı. Formel güvencenin yerine aday gösterilen *network*, bu tür mutualist bir ilişki olarak tahayyül edilir.

Esasen freelance çalışanlar kendi güvencelerini gerçekten de ancak bu tür bağlantılar kurarak gerçekleştirebiliyor. İş bulmak, bir projenin parçası olabilmek, önemli irtibatları kurup ödemelerini garantilemek için bu bağlantılara ihtiyaçları var. Burada sorunlu olan bu bağlantıların mutualist bir fanteziyle idealleştirilmesi. Bu fantezi de güvence sorununu freelance çalışanın omzuna yıkmaktan çok daha fazlasını yapıyor. Bu noktada mutualist söylemin karşılıklı bağımlılıktan farkını ayırt etmek siyasi sonuçlarını anlamamıza vesile olacaktır. Mutualizmde özneler gelişimini tamamlamış, eksiksiz bireyler olarak tahayyül edilir. Ötekilerle ilişki bu eksiksiz öznenin ancak kendisini daha da geliştirmesine yöneliktir. Özne potansiyelleri bakımından olgun, ne istediğini ve istediklerini nasıl gerçekleştireceğini bilecek haldedir. Dolayısıyla bağımlı (eksik/muhtaç) değil egemendir.

Bu söylemin inkâr ettiği bir toplumsal veçhenin de *antagonizma* olduğunu ileri sürebiliriz. Öznenin eksikliği onu ötekilere (semboliğe) bağlayan, dolayısıyla *karşılıklı bağımlılık* üreten bir unsurdur. Öte yandan öznenin bu ontolojik eksikliğini nihai olarak tatmin edecek bir nesnenin olmayı-

şı *antagonizma* üreten bir unsurdur. Zira nesne sürekli metonimik olarak yeniden tanımlanmaya açıktır; ihtiyaç ve arzular da dolayısıyla sürekli yeniden tanımlanmaya açık olarak addedilmek durumundadır (Madra ve Özselçuk, 2015, s.136). Psikanalitik anlamdaki antagonizmanın belirsizlik üreten ve sürekli müzakere gerektiren doğası buradan ileri gelir. Özetle, psikanalitik anlatımlar öznenin ötekilerle ilişkisinde bir imkânsızlığa işaret eder. Sembolik dışında öznel-lik yoktur; ancak *jouissance*'ın ehlileştirilemez ve tanımlanamaz niteliği öznenin sembolige tamamen tabi olmasını da imkânsızlaştırır. Dolayısıyla toplumsallığa atfedilen temeller en iyi ihtimalle geçici addedilmelidir. İlişki içindeki özneler açısından bu belirsizlik kaygı verici olabilir. Bu eksikliğin üzerini örtme isteği totaliter ya da faydacı eğilimlere yol açabilir. Totaliter eğilimler topluluğa somut ve nihai bir temel tanımlamaya çalışırken, faydacı eğilimlerin toplum fantezisi ne istediğini bilen ve kendini gerçekleştirmeye çalışan egemen özneler arası bir alışverişten oluşur.

Mutualist söylemin faydacılığı da bu kaygı verici antagonizmanın üzerini örtmeye çalışır. Bu söylemde *network* bağlantısı risk ve çatışmadan azade, saf bir özneler arasılık olarak tahayyül edilir. Dolayısıyla insanların basitçe bir araya gelerek *network* oluşturabilecekleri varsayılır. Freelance çalışanlara yönelik ticari ortak çalışma mekânları, düzenledikleri çeşitli “sosyal etkinliklere” *networking* zamanı da ayırarak bu varsayımı yeniden üretir. Görüştüğüm bir ticari ortak mekân yöneticisi kendi topluluk üyelerine açık rehberler de oluşturduklarını, bu rehberlerin üyelerin beceri ve deneyimlerine dair bilgiler içerdiğini aktardı. Topluluk oluşturma çalışmaları adını verdikleri bu pratikler ihtiyaç duyulan herkese her an erişimin mümkün olduğu izlenimi uyandırmayı amaçlar. Aslında burada satışa sunulan basitçe ofis hizmetleri değildir. Kişilerin hayallerini gerçekleştirebilecek

bağlantı ve kaynaklara erişimlerinin olacağı vaat edilir. Fakat buradaki topluluk bir müşterek yaratmaz; gerçekleşen işlemler ve kurulan irtibatlar hâlâ kazan-kazan mantığında bir alışveriş olarak tahayyül edilir.

Özetle, mutualist söylem esasen neoliberal söylemdeki rekabetçiliği de inkâr eder. Bireylerin projelerini gerçekleştirmesi ancak büyüme getirir; bu da toplumsal fayda üretir. Mutualist söylemde bireyler arası bir çatışma öngörülmez; bir tek gerçekleştirilmesi gereken proje ve fikirler vardır. Mutualist söylem gerek doğayı gerekse toplumu gelişmekte olan çatışmasız uzamlar olarak temsil eder; sonsuz bir üretkenlik tahayyülü söz konusudur. Ortak çalışma mekânlarında sorunların ortaya çıkabileceği kabul edilir; fakat “doğru iletişim”le bunların çözülebileceği ifade edilir.

Neoliberal söylemin siyasi sonuçları

Bu bölümde son olarak freelance çalışan birey ve onun toplumsal ilişkilerine dair neoliberal fantezilerinde bulunduğu-muz siyasi zemin üzerindeki sonuçlarına odaklanıyorum. Bu fantezilerin freelance çalışanlar üzerindeki öznel etkilerine ve bunun siyasi sonuçlarına ise bir sonraki bölümde değineceğim. Birey nezdinde egemenlikte özgürlük, toplum nezdinde ise liberal bir eşitlik fantezisi üreten neoliberal söylemin iki önemli sonucu olduğunu düşünüyorum. Bunların ilki sınıfsal ve gayrisınıfsal farkların yerinden edici ve kurucu işlevlerini görünmez kılmaları. Neoliberal söylemde farkların artık fark etmez oluşu onları mülkleştirir; farklar öznelerin sahip olduğu “zenginlik”lere dönüşür. Beceri setleri, *know-how*¹¹ ve yetenekler gibi ancak kâr getiren türden farklar görünürdür. Bunun sonucunda aslında toplumsal olan fark, nitel ve nicel anlamda bireysel mülke tercüme

11 Bir alanda sahip olunan pratik iş yapma beceri ve bilgisi.

edilir.¹² Birey farkından da sorumlu kılınırken siyasetten konuşur olmanın zemini kaybolur. Dahası, sınıfsal ve gayrisınıfsal farkların inkârını içeren mutualist fantezi, toplumsal uzamın kapitalizmden ibaret addedilmesine de hizmet eder. Bu çalışmada freelance çalışanlar arasındaki iki tür farklılığa odaklanarak bu sermaye merkezli söyleme alternatif oluşturmaya çalışıyorum. Bunların ilki sınıfsal farklılıklarla ilgili. Freelance çalışma biçimi esasen kapitalist sınıf sürecinin yanı sıra bağımsız ve komünal sınıf süreçlerini ve bunların türlü melez formlarını içerebilecek çeşitlilikte. Bu sınıfsal çeşitliliğe işaret etmek kapitalist süreçlere farklı müdahale noktaları tahayyül edip geliştirebilmenin önkoşuludur. İkinci tür farklılık ise freelance çalışanların iş ve iş dışı hayatlarıyla kurdukları ilişkilerle ilintili. Freelance çalışanlar hem bu iki alan arasındaki hududu müzakere etme biçimleri hem de bu iki alanla kurdukları duygulanımsal ilişki bakımından farklılık gösteriyor. Sınıfın yanı sıra işle de post-fantazmatik bir ilişki kurmak için bu çeşitliliğe de işaret etmek sınıf siyasetini yeniden düşünürken önemli olacaktır.

Neoliberal söylemin ikinci sonucu ise siyasi öznellik ile ilgili. İlk bölümde post-fantazmatik öznenin çatışma ve belirsizliklerden kaçmayan bir noktaya işaret ettiğini iddia etmiştim. Mutualist neoliberal söylem ise çatışma ve öznenin eksikliğini, dolayısıyla karşılıklı bağımlılığı inkâr ederek

---

12 Esra Erdem'in (2014) Berlin'deki bir pazarlama kampanyası hakkında yazdığı eleştiri bu noktada bana ilham verici olmuştu. Erdem kampanyanın teşvik ettiği çeşitliliğin ancak firma boyutu, ürün çeşitliği veya emek gücünün etnik kompozisyonu hakkında olduğunu, bunun da heterojenliği kapitalizm içi çeşitliliğe indirgediğini belirtir (2014, s. 65). Gayrikapitalist üretim biçimleri ile mübadele biçimleri görünmez olur. Benzer bir biçimde, freelance çalışma hakkındaki özgürlük söylemi de kişinin istediği yerden, istediği şekilde çalışabileceğine dair bir söylem üretip farklılıklara alan açıyor gibi görünür. Fakat bu söylemin aslında sınıfsal farklılıkları ve işle kurulan öznel ilişkilerdeki çeşitliliği görünmez kıldığına işaret etmeye çalışıyorum. Bir yandan da özgürlük söylemine duygulanımsal yatırımın bu çeşitliliğin görünmez kılınmasına katkıda bulunduğu işaret ediyorum.

tam da bunun aksi yönde bir öznelliği teşvik eder. Çalışma hayatına dair travmatik hafızası güçlü olan freelance çalışanların da bu söylemin cazibesine kapılmamak için az nedeni olduğunu düşünüyorum. Freelance çalışanlar halihazırda ya işyerindeki travmatik deneyimlerin sonucu işten ayrılıp freelance çalışmayı tercih ediyorlar ya da işten atılma travmasıyla freelance çalışmaya başlamak zorunda kalıyorlar. Kimisi de maddi zorluklardan ötürü ek iş olarak freelance çalışmak durumunda. Freelance çalışanlarla düzenlediğimiz atölyelerden çıkarımım bu zorlayıcı ve travmatik deneyimlerin freelance çalışanların bağ kurma istek ve becerilerinde de azalmaya neden olduğudur. “Kimseyle uğraşmak istemiyorum”, “İnsanlarla yüz göz olmak istemiyorum” ve benzeri ifadeler freelance çalışanların iş ilişkisi ve çalışma koşullarından kaynaklanan sorunlarla başa çıkmak için geliştirdiği stratejiye işaret ediyor. Bu strateji olabildiğince bağ kurmama yönünde. Neoliberal söylemin de çatışmalı toplumsallık yerine idealize ettiği bağısız bağlantılar bu anlamda çekici olabilir. Neoliberal egemenlik söyleminin, halihazırda bağ kurma ve çatışmadan kaçma temayülü olan bu travmatize öznenin, daha da siyasetlesmesine hizmet edebilecek bir söylem olduğunu düşünüyorum.

Özetle, egemenlikte özgürlük vaat eden neoliberal söylemin sosyo-ekonomik uzamı temelde kapitalist kabul ettiği aşikâr. Egemenlik söyleminin ürettiği kayıtsızlığın toplumsal olan farkı kısmen kabul edip inkâr ederek nötrleştirmeye çalıştığını ileri sürdüm. Bu egemen öznenin ötekilerle ilişkilerinin ise *network* adı verilen bağısız bağlantılara dayandırıldığına işaret ettim. Son olarak bitirmeden evvel, bu söyleme alternatif bir tahayyüle göz kırpmak amacıyla inkâr edilen şeyin ne olduğuna kısaca işaret etmek istiyorum. Liberal piyasada eşitlik fantezisinin ötesine geçmenin araçlarını ileriki bölümlerde daha ayrıntılı sunmayı amaçlıyorum.

Mutualist söyleme alternatif toplumsallık

Sınıf ve işin post-fantazmatik eleştirisi toplumsal ilişkilerde bizi nereye götürebilir? Neoliberal söylemdeki eşitler arası eşit şeylerin alışverişi fantezisinin ötesinde, sosyo-ekonomik ilişkilere dair nasıl bir söylem geliştirilebilir? Bu amaçla alınan-verilen ile alan-veren arasında verili bir eşitlik öngörmeyen *armağan* ve *müşterek* kavramlarına yeniden bakılabileceğini düşünüyorum. Topluluğu kuran ve yerinden eden fazlaya bir alan açabileceğini düşündüğüm bu kavramların, istihdam ilişkilerinin prekeleşmesiyle beraber daha fazla önem kazandığını varsayabiliriz. Zira işçiler güvencesizlik koşullarında içinde bulundukları topluluklara daha fazla bağımlı hale gelmiş olabilir. Daha önce de bahsedildiği gibi freelance çalışanlar iş bulmak, ödeme garantisi sağlamak veya sağlık güvencesinden faydalanmak için sıklıkla aileleri, arkadaşları ve tanıdıklarına bağımlı halde. Formel güvencesizliği telafi eden bu ilişkiler de antagonizmadan azade, basit bir alışveriş ilişkisi değil. *Armağan* kavramı kişiler arası ilişkide alışveriş mantığına uymayan fazlalığa işaret ederken, *müşterek* kavramı geniş anlamda topluluğu bu fazlayla birlikte yeniden düşünmeye yardımcı olabilir.¹³ Freelance çalışanlar Dünyada Mekân'da düzenlenen bir atölyede tanışık

13 Mark Osteen (2010) "armağan"ı mübadeleden ayırt edebilecek belirli ilkelere bahseder. Karşılık beklememek, risk, kendiliğindenlik, keyif ve bolluk bahsettiği ilkeler arasındadır (s. 570). Armağan ekonomisinde aldığımızdan fazlasını vermenin amacının borçluluk üretmek olmadığını; bu fazlalığın armağanın doğası gereği olduğunu ifade eder. Laidlaw (2000) ise armağan ile meta mübadelesinin net bir biçimde birbirine zıt tutulmasını eleştirir. Ona göre borçluluk hissi üretmemesi için armağan edilen nesnenin tıpkı meta mübadelesindeki gibi "devredilebilir" bir nitelik kazanması ve buna uygun da dolayımın geliştirilmesi mümkündür. Bu iki anlatımdan çıkaracağımız sonuç aslında armağanın ürettiği borçluluk ve karşılıklılık sonuçlarının çatışma noktaları oluşturabileceğidir. Yani meta mübadelesinden farklı olarak armağanda eşitliğin verili bir fantezi olmadığını, bunun yerine sürekli kurulması ve müzakeredilmesi gereken bir şey olduğunu düşünebiliriz. Çatışmanın üzeri örtülü değildir.

ve arkadaşlar üzerinden iş bulma hakkındaki deneyimlerini paylaşmıştı.¹⁴ İş ilişkilerinin bu tür ahbaplıklara dayanmasının getirdiği minnet duygusunun, ücret ve ödeme gibi konularda hak kayıplarına neden olduğu aktarıldı. Bazı durumlarda tanıdıkla iş bulmak ise avantajlı oluyordu. Teslim tarihi ertelenebiliyor ya da ödemede önceliklendirme sağlanabiliyordu. Buradaki esas kaygı yaratan konu belirsizlik olabilir. Ödeme alınıp alınamayacağı, sorun çıkarsa bunun kişisel ilişkilere de zarar verebileceği, tekrar iş almanın riske girmesi gibi endişeler çalışmayı da etkiler hale gelebilir. Freelance çalışmada iş ilişkilerinin şahsileştiğini, dolayısıyla da basit bir alışverişten söz etmenin zor olabileceğini öngörebiliriz. Bu borçluluk hissi alıp verme ve alan ile verenin sabitlenebilir ve örtüşebilir olmamasından kaynaklıdır. Neoliberal mutualist söylem ise bunun aksini iddia ederek öznenin bu borçluluk hissini ve kaygısını yatıştırmaya çalışır. Böylece bu kaygının asıl kaynağı sınıfsal farklılıklar ve eşitsizlikleri görünmez kılıp özneyi bunlardan sorumlu tutmanın ötesinde, var olan armağan ekonomisinin getirebileceği alternatif tahayyüllere de ket vurulmuş olur. Freelance çalışanların iş paylaşımı ve/veya kolektif üretim biçimlerini denemesi elbette mümkün. Ofissizler'de de paylaşılan bu siyasi ihtimal tam da var olan armağan ekonomisinde yatıyor. Halihazırda freelance çalışanlar iş bulma, iş ilişkileri kurma ve mesleki bilgi paylaşımında bulunma gibi üretimle ilgili konularda paylaşımlarda bulunuyor. Örneğin freelance çalışanların yaygın kullandığı *Çeviride Kaybolanlar* adlı Facebook sayfası çevirmenlerin herhangi bir karşılık olmaksızın birbirlerine soru sorarak mesleki paylaşımında bulunduğu önemli bir dayanışma ağı. Hediye olarak görebileceğimiz bu paylaşımlar da önemli bir müşterek bilginin oluşturulması-

---

14 "Nasıl İş Buluyoruz?" başlıklı atölye, freelance çalışanlarla 13 Mayıs 2016'da *Dünyada Mekân*'da düzenlenmişti.

na vesile oluyor. Öte yandan bu müşteregin kullanımı elbette belli yazılı olmayan normlara bağlı. Kullanıcılarından biriyle yaptığım kısa görüşmeye dayanarak iki normdan bahsedebilirim. Bunlardan biri soru sayısıyken, diğeri çevirmenlerin dilbilimsel becerilerine saygıyla ilgili diyebiliriz. Görüşmecim çok fazla soru sorup müşteregin yeniden üretimine katkı sunmayanlar ile diğeri çevirmenleri “çok basit” soru sormakla eleştiren ya da mesleki yönden küçük gören kişilerin gruptan çıkarıldığını paylaşmıştı.

Dahası freelance çalışanlar sıklıkla kendilerine gelen işlerin fazlasını birbirleriyle paylaşabiliyor veya bir projede geçici olarak ortak çalışabiliyorlar. Öte yandan sermaye-merkezli söylem bunları alternatif ekonomik pratiklerin bir parçası olarak görmemizin önünde engel. Mutualist *network* söylemi de yine bu pratikleri eşitler arası mübadele olarak görmemizi ve piyasa mantığında temsil etmemizi telkin ediyor. Oluşturulan ticari *co-working* mekânlarında ücrete mukabil satın alınan hizmetlerin topluluk oluşturduğu varsayılır. Oysa freelance çalışmanın hem kişisel ilişkilere hem de müştereklerin kaynaklarına bağımlı olduğunu biliyoruz. Her iki ilişkiselliğin de eşit mübadele fantezisiyle düşünülmeceğine işaret etmeye çalıştım. Ücret mukabili satın almanın mümkün olmadığı bir fazla bu ilişkileri kuran ve sürdüren unsurdur diyebiliriz.

Öte yandan bu fazlanın da kaygı ürettiği ve öznenin de bunu inkâr etme temayülü olabileceğine dikkat çekmekte yarar var. Borçluluk hissi, özneyi ötekilerle ve topluluğa bağlayan ve kaygı içeren bir his diyebiliriz. Bunun yerine bedelini ödeyip egemenlik fantezisini sürdürmek konforlu bir seçenek olabilir. Dünyada Mekân’da insanların hizmet alıcı olmaya alışkın olduğunu; dolayısıyla kurmaya çalıştığımız topluluğa katılmayabileceğini epey bir süre tartıştık. Mekânımız küçüktü; kahveye para verilmesi zorunlu değildi an-

cak gelenin bizimle sohbet etmesi, bir ahbablık kurması gerekiyor gibiydi. Öte yandan bir kafeye çalışmaya gidildiğinde kimseyle sohbet etmeye gerek yoktur; kahvenin parası/bedeli ödenebilir ve karşılığında etrafımızda oturan insanlar yalnızlık hissimizi azaltır. Yani piyasa mantığındaki alıp verilen şeyin ve alan verenlerin eşitliği fantezisi kaygı yatıştırıcıdır diyebiliriz.

Fakat Dünyada Mekân'da düzenlenen atölyelerde formal iş ilişkilerinin geri dönmesi gerektiği sonucu da çıkmadı. Evet, enformel iş ilişkileri borçluluk hissi ve kaygı üretiyor. Öte yandan bunun çaresi ofise dönmek de değil pek çok freelance çalışana göre. Peki buradan yola çıkarak gayri-kapitalist deneylere gireceksek söz konusu kaygıyla nasıl başa çıkacağız? Post-fantazmatik öznenliğin inşası ve ona uygun araçların icadı sorusu bu noktada akla gelebilir. Fakat şimdilik bu soruyu akılda turalım. Cevaplamaya girişmeden evvel Fordist ve post-Fordist fantezilerin bedeline biraz daha yakından bakalım.

EGEMEN ÖZGÜRLÜK İDEALININ PSİŞİK SONUÇLARI: FREELANCE ÇALIŞMA DENEYİMLERİ

Bu bölümde freelance çalışanların aktarımlarına dayanarak neoliberal özgürlük söyleminin öznellik üzerinde yarattığı semptomlar serimlenecektir. Öncelikle, “iyi hayat”ın ne olduğuna dair hangi fantezilerin artan güvencesizleşmeyle sürdürülemez kılındığına işaret edilecek. Bu fantezilerin yerine öznenin egemenliğini ilan ederek elde edebileceği bir özgürlüğün, iyi hayata giden yolun anahtarı olarak idealleştirildiği iddia edilecektir. Freelance çalışanların deneyimlerine bakarak da bu yeni özgürlük fantezisinin gerek öznel gerekse toplumsal etkileri görünür kılmaya çalışılacaktır. Özetle bu bölümde, neoliberalizmin bir önceki bölümde incelenen birey ve toplum kurgusunun öznellik üzerindeki etkilerine ve bunun siyasi sonuçlarına odaklanılıyor. Son olarak da post-fantazmatik bir özgürlük söylemi kurmanın duygulanımsal önkoşulu olarak sınıf ve işe farklılıklar üzerinden bakılması önerilecektir.

Eski ve yeni “iyi hayat” fantezileri

Neoliberal yaşama ve çalışma koşullarında freelance çalışanlar, hem iş hem de iş dışı ilişkilerinin tümünü yönetmekle sorumlu kılınmaktadır. Kurumsal hayatın dışında neyi nasıl yapacaklarına dair sorunun da net bir cevabı yoktur. Kısacası üstlenmeleri beklenen veya üstlenmeye teşvik edildikleri tüm sorumlulukları yerine getirirken takip edebilecekleri net kurallar ya da herhangi bir güvenceleri yoktur. Bu durum Fordist dönemin güvencelerinin kaybıyla öznenin “kendinden sorumlu” kılınması olarak ifade edilmektedir (Lemke, 2002, s. 49-64). Özne artık istihdam edilebilirliği, fiziksel ve psikolojik refahının yanı sıra iş arkadaşları, mesleği ve ailesiyle ilişkisinden de birincil derecede sorumludur. Bu sorumluluğu üstlenen freelance çalışanların da zaman ve mekânın kısıtlamalarına hükmedebildikleri bir özgürlüğe kavuştukları iddia edilir. Yani toplumsal ilişkilerinin sorumluluğunu almaları teşvik edilirken, özgürlük paradoksal bir biçimde tam da bu ilişkilerden dileğinde kurtulabilme lüksü olarak tanımlanır. Burada preker özneye vaat edilen egemenlik yeni bir iyi hayat fantezisi içerir.

Lauren Berlant *Cruel Optimism* [*Zalim İyimserlik*] (2011) adlı çalışmasında farklı “iyi hayat” fantezilerinin ürettiği iyimserliğin, özneyi güvencesizlik koşullarına bağladığını ifade eder. Berlant’a göre geleneksel iyi hayat fantezisi; çiftler arasında, aile, siyasi sistemler, piyasalar ve işte uzun süren ve karşılıklılık içeren ilişkilerin tahayyülünü içeriyordu (2011, s. 2). Alt sınıflar bu fantezileri çocuklarına devrederek onlara sınıf atlama fikrini aşıliyordu; zira kendilerine vaat edilen tek adalet yolu buydu. Karşılıklılık ve liyakat fantezileri de var olan pozisyonları uygun yetenekte insanların doldurduğu ve yapılan fedakârlıkların gereğince tazmin

edildiği bir toplumsal düzen fantezisi kuruyordu. Bu fantezi de özneyi sürekli “çabalamaya” ikna ediyor; “bu defa, şu hedefe biraz yaklaşırsam dünya tam da istediğim yönde değişecek” (s. 2) duygusuyla ayakta tutuyordu.

Öte yandan Berlant eşitsizlikleri ayakta tutan fantezilerin güvencesizlik koşullarında sürdürülemez hale geldiğine işaret ediyor. Zira artık nispeten imtiyazlı kesimlerin de “ekonomik ve kurumsal olarak hiç güvenceli olmamış olanların duygulanımsal hayatı”na yakın hissettiğini vurguluyor (2011, s. 195). İyi hayat vaadi, içinde bulunduğumuz zamanda yaşanan prekerliğin üzerini örtmekte yeterli olmuyor (s. 196). Zira sosyal demokrasinin ürettiği türlü iyi hayat fantezilerini besleyen çelişki ve inkârları maddi olarak sürdürmenin imkânı kalmamış görünüyor (s. 200). Berlant’a göre bu durum güvenceye erişimi zaten hep kısıtlı olmuş sınıflar için bir özgürlük ve potansiyel hissi üretebilmektedir. Berlant bu noktada prekerlerin artık üst sınıfa atlama hayali kurmak yerine, yatay özgürlüklerine ve yaratıcı amaçlarına değer vermeye başladığını ileri sürer.

Freelance çalışanlarla yapılan görüşmeler ve atölyelerden de yatay özgürlüklerin güvenceden daha fazla önemsendiği sonucu çıkarılabilmektedir. Freelance çalışanlar için hayat ile iş iç içe geçerken kendilerinin de bu verili ayrımı sorguladıklarını; kendileri, ilgileri ve içinde bulundukları topluluklara zaman ayırabilecekleri özgürlüğü elde etmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. İş ve hayatlarıyla kurdukları ilişkinin bu anlamdaki çeşitliliği iş hakkındaki bölümde daha ayrıntılı ele alınacaktır. Buradaysa güvence ideali sürdürülemez hale gelirken ortaya çıkan egemen özgürlük idealinin freelance çalışan (ve belki de genel anlamda güvencesizler) üzerindeki öznel ve siyasi etkilerine yoğunlaşılacak. Bu neoliberal egemen özgürlük fantezisini Berlant’ın işaret ettiği yatay özgürlüklerden ayırt etme me-

selesine siyasi örgütlenmeyle ilgili son bölümde yer verilecektir. Özetle, şimdilik bir kenarda tutmamız gereken soru emek mücadelesinin özgürlük ufkunun ne olacağıyla ilgilidir. Sınıf ve işle post-fantazmatik bir ilişkilene ve dönüşüm bu ufkun önkoşuludur. Aksi halde işçinin özgürleşme arzusu kendini neoliberal egemenlik söyleminde ifade ediyor olabilir.

Freelance çalışanlar bir yandan karşılıklılık ve liyakat gibi fantezilerin sürdürülemez hale gelmesinden doğan kaygıyla mücadele ederken, diğer yandan yeni özgürlük fantezisini yaşatabilmek adına egemenlik rolü oynamaya teşvik ediliyor. Güvencesizlik koşullarında hayatta kalmak veya dilediklerini gerçekleştirmek için esasen hayatlarının sorumluluğunu almak ellerindeki tek seçenek olarak kalıyor. Bunun karşılığında kendilerine vaat edilen ise özgürlük. Yani aslında “özgürlük” bir seçim değil, bir zorunluluk. Zira çalışan kesimin pek çoğu için artık özgürlüğünden “feragat ederek” de elde edebilecekleri bir güvence kalmadı. Özellikle freelance çalışanlar hayatlarını nasıl idame edeceklerine dair muhatabı olmayan pek çok soruyla baş başa bırakıldı.

Bu neoliberal egemen özgürlük fantezisine alternatif geliştirebilmemiz için sorumluluk ve güvencenin yeniden düşünülmesi gerekmektedir. Fakat böyle bir işe girişmeden önce egemenlik fantezisine bizi bağlayabilecek duygulanımsal nedenlere eğilelim. Girişimci eksikliği olmayan, kendilik bilincine sahip, kendisini aşabilen ve ancak kendine güvenen bir özne olarak tahayyül ediliyor. Bu temsilin esasen freelance çalışanların türlü belirsizliklerden ötürü duyabileceği kaygının üzerini örtmeye çalıştığını savunabiliriz. Öznenin kendini nihai olarak kökleyebileceği herhangi bir stabil temelin olmadığı hakikatiyle freelance çalışan daha doğrudan karşılaşır. Belirsizlik ve güvencesizlik işçi sınıfının büyük ço-

ğunluğu için esasen yeni bir şey değil.¹ Fakat freelance çalışanlara özgü bir durum, artık işi yönetenlerin veya iş sahibi patronların doğrudan görüş mesafesinde ve ulaşılabilir olmamasıdır. Belirli çalışma ve dinlenme saatleri de yoktur. Freelance çalışanlar artık değer üretmenin yanı sıra iş ilişkisi kurma ve yönetme, işin “hayat” diye tanımladıkları diğer ilişki ve faaliyetlerle ilişkisi ve sınırını müzakere ve idare etme ve üretim araçlarını temin etme gibi karşılığı ödenmeyen iş dışı uğraşların da içindedir. İş yönetme emeğini de üstlenmek durumunda kalan freelance çalışanın sürekli sosyalleşerek gerekli bağlantıları kurması, işin akışı ve organizasyonundan birincil derece sorumlu olması gerekir. İşini yapabilir olmaya devam etmek için gerekli teknolojilere erişimini ve becerilerini de güncellemesi gerekir. İş teslimine uyması gerekir ama ne zaman, nereden ve nasıl işe başlayacağı sorusuyla yalnız bırakılmıştır. İşin hayatının bütününe sırayet etmemesi, “kişisel” ilişkilerine zaman ayırması ve fiziksel ve psikolojik iyiliğine dikkat etmesi de telkin edilir. Elbette çok sayıda kişisel gelişim kitabı, bloglar, gazete makaleleri vs. freelance çalışanların nasıl çalışması ve yaşaması gerektiğine dair türlü temsil ve söylemler üretir. Freelance çalışanlara uyku saatlerine dikkat etmeleri, sağlıklı beslenip spor yapmaları, e-postalarına düzenli cevap verip portfolyolarını düzenli olarak güncellemeleri telkin edilir. Öte yandan bütün bu anlatıların tek bir söylem etrafında stabilize edilemez oluşu özneyi büyük bir soruyla baş başa bırakır: “Şimdi ne yapacağım?” “Acaba doğru yolda mıyım?”

1 Brett Neilson ve Ned Rossiter'in (2008) prekerliğin ekonomik belirlenimci eleştirileri bu noktada önemli. Prekerliğin yeni bir ekonomik durum olarak düşünülemeyeceğini; kadınlar ve siyahlar gibi türlü toplumsal aktörlerin ezelden beri preker koşullarda yaşadıklarını göz ardı edemeyeceğimizi belirtirler. Fordizmin kapitalizmin tarihinde aslında bir istisna olduğunu ileri sürüp “prekarite” kavramının ancak “günümüzde hızlanan ve esnek sermaye birikimi süreçlerinin yol açtığı bölünme ve ayrımları aşabilecek yeni siyasi formlar icat edebilmek amacıyla” kullanılabileceğini savunurlar (2008, s. 58).

Egemenliğin öteki yüzü: Kaygı, suçluluk ve utanç

Freelance çalışan için her şey bir soruya dönüşürken kendisini kaygı içerisinde bulabilir. Bu noktada duygulanımların nasıl deneyimlendiğini anlamak için öncelikle kaygının öznellik açısından önemine bakalım. Tracy McNulty, kaygının psikanalizde merkezî bir duygulanım olduğunu, Öteki'nin arzusu sorusuna karşılık olarak duyulup (McNulty, 2009, s. 10) özgürlüğün duygulanımı olarak tanımlanabileceğini ileri sürer (s. 32). Özne, Öteki'ndeki eksiklikle, yani arzunun nihai bir nesnesi olmadığı gerçeğiyle karşılaştığında kaygı duyar. McNulty'e göre özne arzuyu tatmin edebilecek bir nesnenin var olduğu varsayımıyla "Öteki benden ne istiyor?" sorusunu sorabileceği gibi (s. 8), soruyu da hi sormadan cevap olarak çeşitli fedakârlıklarda da bulunabilir (s. 14). Burada amaç ötekinin eksikliğiyle karşılaşmaktır. Öteki'nin eksikliğiyle karşılaşmanın sonuçlarından biri agresyon olabilir. McNulty'nin anlatımında liderlik etmeyi ve arzu sorunsalına yatıştırıcı cevaplar vermeyi reddeden lider, Öteki'ndeki eksikliği görünür kılar; bunun da şiddete davetiye çıkardığını ileri sürer. Siyasal örgütlenmede de Öteki'nin arzusunun yarattığı kaygıya verilen tepkilerin türlü semptomlarını görebiliriz. McNulty ihanet ve suikastleri bu tür semptomlar olarak görür. Cevaplara haiz eksiksiz bir Öteki fantezisi bizi siyasal örgütlenmede de türlü çıkmazlara sürükleyebilir. Sürekli talep eden tarafta olmaya çalışmak, hizmet alan-veren ikiliğinin ötesine geçememek ve adaleti bir başkasına delege etme isteği bunlardan birkaçı olarak bahsedilebilir. Örneğin Dünyada Mekân ve Ofissizler'de kimin yönetici olduğu sorusu sıklıkla soruluyordu. Örgütte yöneticilerin olup olmamasından ziyade yeni katılımcıların talep iletilebilecek bir lider arayışı içinde olması ilgi çekici-

dir. İştirakçi olmak yerine talepkâr konumda kalınması durumunda ise hayal kırıklığı kaçınılmazdır.

Todd McGowan ise (2016) kaygıyı, Öteki'ndeki eksikle değil, ötekinin hazzının “ezici varlık”ıyla karşılaşmaya verilen tepki olarak tanımlar. McGowan, öznenin üzerinde durabileceği sabit zemininin olmamasını özgürlükle ilişkilendirir; bunun arzulamayı mümkün kıldığını söyler. Ona göre kaygı nihai bir arzu nesnesinin eksikliğinden değil; aksine, eksikliğin eksikliğinden doğar. Kaygı kastrasyonun yol açtığı eksik, eksiklik olmaktan çıktığında oluşur (McGowan, 2016, s. 113). Bu durumda toplumsal otoriteler etrafımızı sarmış gibidir; arzuya alan açacak bir boşluk yoktur (s. 113). McGowan bunun baba işlevinin dönüşümüyle ilgili olduğunu söyler. Artık büyük Öteki ile özne arasında çok az mesafe vardır; otorite figürleri arka daşımız olduklarını iddia ederler. Ironi ve alayı mümkün kılacak bir mesafe de ortadan kalkmış olur (s. 104). Bu kaygı verici duruma tepki olarak özne ya hazzı küçümseyen bir sinizme kapılabilir ya da geleneksel otoriteyi geri çağırmaya girişebilir (s. 114-115).

Kaygıya dair bu iki farklı anlatı freelance çalışanların deneyiminin iki farklı veçhesini anlamlandırmaya yardım edecektir. Freelance çalışanlar hem büyük bir belirsizlikle başa çıkmaya çalışıyor hem de nasıl başa çıkacaklarına dair türlü tüyolar, nesneler, ürünler, stratejilerle tavsiye bombardımına tutuluyor. Bu iki durumun da katmerli bir kaygı deneyimine neden olabileceğini öngörebiliriz. Kaygının hem arzusunun nesnesinin eksikliği karşısında hem de öznenin arzu nesnesi ve sorularıyla bombardımana tutulması sonucu deneyimlenebileceğini düşünebiliriz. Bir yandan güvence-sizlik, diğer yandan da onu görünmez kılmaya çalışan türlü öğütler özneyi iki taraftan sıkıştırıyor gibidir. Özne her iki durumda da arzusunun nesnesine dair kendi sorusunu sora-maz, mahremiyetini ve özerkliğini tesis edemez: ya bu soru-

yu sormadan toplumsal ideallerde bir cevap aramaya girişir ya da zaten toplum tarafından cevaplar yağmuruna tutulmuş haldedir. Arzulamanın gerektirdiği mesafeyi ya kendine tanımıyordur ya da bu hak zaten elinden alınmıştır.

McNulty de McGowan da aslında kaygıyı Öteki'nin arzusuyla ilişkilendirir ve her ikisi de bu arzuyla karşılaşmanın verili var oluş biçimlerini yerinden ederek agresyona yol açabileceğini ileri sürer. Bu süreçte ortaya çıkan agresyonun freelance çalışmada benliğe suçluluk duygusu olarak geri dönebileceğini düşünüyorum. Freelance çalışanlar iş ve iş dışı hayatlarını nasıl organize edip düzenleyeceklerine dair bir belirsizlikle boğuşurken, bir yandan da seyahat edip dilediği yerden çalışabilen freelance çalışanların (diğer adıyla dijital göçebelerin) hikâyelerine tanık oluyor. Türlü bireysel başarı hikâyeleri karşısında kendilerini yetersiz hissettiklerinde sorumlulu tutabilecekleri bir lider, patron veya iş arkadaşından da yoksunlar. Bu durumda kendilerini sorumlu tutup hissettikleri öfkeyi sıklıkla kendilerine yöneltebilirler. Suçluluk duygusu da tam olarak böyle bir şiddetin tezahürüdür.

Suçluluk duygusunu ayrıntılı olarak incelemeden evvel Öteki'deki dönüşümün bundaki payına değinebiliriz. McGowan baba işlevinde bir dönüşüme işaret ederek modernitede "Tanrı'nın tinselleştiği"ni, yani artık hükümdar olarak maddi bir varlığının kalmadığını ileri sürer. İnsanlar Tanrı'ya inanır, ama o artık kapitalist evrende başat bir gösteren değildir. Tanrı'nın tinselleşmesi veya Öteki'nin yokluğunun dehşeti, Öteki'nin ne istediğini bilmememiz değildir. Öteki, özneyi arzuya dair sorular yağmuruna tutar; zira artık cevabı onda yoktur (s. 124). Özne bu noktada kaygı duyar. Otorite figürlerinin ortadan kalkmasıyla karşılaştığı özgürlük ona korkutucu gelir (2016, s. 117). Kapitalizm bu özgürlüğün yarattığı kaygıdan kaçmak isteyen özneye türlü seçenekler sunar. McGowan'a göre tüketilecek metalar ve

mesleki tavsiyeler bu kaygıyı yatıştırabilecek nesneler olarak görülebilir.

Hardt ile Negri'nin (2009) benzer bir dönüşümü kapitalizm için söylediğini iddia edebiliriz. Onlara göre kapitalist artık üretim sürecini organize edip yönetmekle meşgul değildir; emeğin görece otonom olarak ürettiği artık değeri gasp etme aygıtına dönüşmüştür. Benzer bir şekilde freelance çalışanlar için "kapitalistin tinselleştiği" söylenebilir. Kapitalist şirketler için çalışıyor olabilirler ancak çoğu kez onlarla aynı mekânı paylaşmazlar. Görüşme yapılan çok sayıda freelance çalışan bu çalışma biçimini patronu görmemek için tercih ettiğini ifade etti. İşyerindeki hiyerarşik ilişkilere dahil olmamak da bu çalışma biçimine yönelme motivasyonlarından biridir. Bilişim teknolojileri bir yandan işçiye zoraki erişimi artırmakta; diğer yandan ise freelance çalışanlar için yöneticilerle mesafelenmenin yolunu açabilmektedir.² Fakat bu mesafenin bir bedeli var. Freelance çalışanlar iş ve iş dışı hayatlarını nasıl kurgulayacakları sorusuyla yalnız bırakılırlar. Bu esnada da özbakım, kendini gerçekleştirme ve keşfetme gibi türlü konularda tavsiye bombardımanına maruz kalıp hissettikleri kaygının ürettiği agresyonu da sıklıkla kendilerine yöneltiyorlar. Zira sorumlu tutabilecekleri tek bir patron yoktur, olan patronlar da sıklıkla görüş mesafesinden uzaktadır.

---

2 Bu kitabın yayına hazırlandığı süreçte Covid-19 salgınıyla uzaktan çalışmanın yaygınlaşmasına tanık olduk. Fakat bu "uzaktan" çalışmanın gözetimden azadlığı sorgulanabilir. Elbette ofis ortamından uzaklaşmanın özgürleştirici yanları olabilir ancak dijital teknolojiler bir yandan da çok daha mikro denetimi mümkün kılıyor. Salgın sürecinin başlarında bir turizm şirketi çalışanlarının kamerasını açık tutmasını dahi istemişti. Bu vaka mahremiyet ihlalinin aşırı bir örneği olsa da freelance çalışanlar epey süredir dijital denetim teknolojileriyle de baş etmeye çalışıyorlar. Yaptıkları işlerin mikro düzeyde kayıt altında tutulmasını ve iş sürecinin canlı takibini mümkün kılan teknolojiler evden çalışmanın işverenle "uzaktan" değil, aksine çok daha yakından çalışmak demek olabileceğine işaret ediyor. Bu yöntemlerle mücadele de freelance çalışanlar arasında önemli bir tartışma konusu.

Kaygının vardığı suçluluk

Peki freelance çalışanlar kaygıya nasıl tepki veriyor? Joan Copjec (2006) kaygının nadiren saf bir biçimde deneyimlendiğini iddia eder. Çoğu zaman kaygı, sosyal duygulanımlar olan suçluluk ve utanç formunda deneyimlenir. Bu iki duygulanım “potansiyelimiz ve geçmişimizle olan ilişkimizin iki farklı biçimde örgütlendiğı, iki ayrı toplumsallaşmış kaygı biçimidir” (Copjec, 2006, s. 22). McGowan gibi Copjec de kaygıyı Öteki’nin arzusuyla ilişkilendirir ve modernitede baba işlevinin dönüşümüne işaret eder. Copjec’e göre önceleri öznenin geçmişiyle ilişkisi daha bağlayıcı, dışsal ve itaat üzerine kuruluydu. Bu otoritelerin yitimiyle beraber atalarımızın arzularıyla mesafelenmekte güçlük çekiyoruz (Copjec, 2009, s. 170). Copjec modernitenin geçmişle kesin bir kopuş üzerine kurulu olduğunu söylerken, atalarımızın otoritesinin altını oymanın bize bir rahatlama getirmediğini ifade eder. Geçmiş, onların başarıları yerine yarım kalan arzularının bir mahzenine dönüşür (s. 169). Modern özne bu yarım kalan geçmişle karşılaşmasında kaygı duyar; bir kültüre, “unutulması imkânsız tarih öncesi bir Öteki’ye” adeta çivilenmiş gibidir (s. 170).

Copjec (2009) kültüre bizi çivileyen bu ânın, “devredilemez bir yabancılık” olarak *jouissance* ile karşılaşmaya tekkabül ettiğini ileri sürer. Kültürel miras olarak deneyimlenen *jouissance* bizde kaygı uyandırır ve deneyimlenmesi için bir şekilde toplum tarafından dolayımlanması gerekir. Suçluluk duygusu ve utanç kültürden payımıza düşen bu devredilemez yabancılıkla mesafelenebilmemizin iki farklı yoludur (s. 172). Suçluluk duygusunda özne toplumsala kaçır; burada kendisini temsil edecek gösterenlerin peşine düşerek aslında kendi bilinmezliğinden, yani arzusunun nihai bir nesnesinin olmayışından kaçır (s. 174). Kendini kendine ve topluma okunabilir kılacak türlü kimlikler edinme-

ye koyulur. Copjec, suçluluk duygusunda öznenin kendisine doğru düzgün bir mahremiyet hakkı tanımadığını ileri sürer. Özne sürekli kendini toplumsal ve ego idealleri tarafından yargılayarak “kitap kural olmaksızın geleceği inşa etme sorumluluğu”ndan kurtulmaya çalışır (2006, s. 24). Öznenin kendisiyle eşzamanlı olarak topluma şeffaf olabileceği yönündeki bu varsayım ihlalleri davet eder; zira idealleri ayakta tutan onların nihai olarak gerçekleşmesine ket vuran engellerdir (Copjec, 2009, s. 174). Özetle suçluluk hisseden özne kendisini bu ideallere göre ölçüp kendisini başarısız olarak tanımlamakla kalmaz. Dahası, kendisini aşip koşullarını zorladığında aslında söz konusu idealleri elde edip “başarılı” olabileceği fantezisini sürdürerek idealleri de beslemeye devam eder. Ideallerin bu şekilde beslenmesi, söz konusu duygudan çıkmayı da zorlaştıran bir unsur olur.

Güvencesizlik koşullarında hayatlarını nasıl idame ettirecekleri hususunda verili kurallara tabi olmayan freelance çalışanlar da sıklıkla kaygıya suçluluk duygusuyla tepki verir. Belirsizlik kaygının kaynaklarından biri ise bunun üzerini örtme çabasını sürekli kendini disipline etme uğraşlarında görebiliriz. Özdisiplin öznenin kendisine dikkatle uyguladığı bir şiddet biçimine dönüşür. Freelance çalışanların anlatımlarından hareketle, iş dışında vakit ayrılan her şey bir suçluluk duygusuna dönüşebilir. Örneğin son okumacı olarak çalışan Müjde kendisine kahvaltı hazırlarken harcadığı zamandan dolayı dahi suçluluk duyduğunu aktarmıştı. Ücretli emek dışında yaptığı yemek ve temizlik gibi işlerden dolayı kendisine kızdığını, bir ev hanımına dönüşüp “para getirmeyen” şeylerle vakit kaybettiği için kendini suçladığını ifade etti. Kendisi için yemek hazırlamanın bir lüks olmaması gerektiğini belirtse de buna kendini ikna etmekte zorlanıyordu. Freelance çalışmadan ve esasen çalışarak hayatta kalmak zorunda olmaktan kaynaklanan türlü kaygılar-

dan kaçışın bir yöntemi kendini suçlamak olabilir. Zira öz-
ne kendini suçladığında aslında kaygı verici belirsizlikler ve
güvencesizlik karşısında çözümün de kendinde olduğu fan-
teziyi yeniden üretip egemenlik hissine biraz yaklaşabilir.

Dünyada Mekân'da gerçekleştirilen bir deneyim paylaşı-
mı atölyesinde freelance bir çift, oturma odasını ofise dönüştür-
tirdüklerini, işe başlamadan önce de pijamalardan kurtulup
“düzgün kıyafetler” giydiklerini aktarmıştı.³ Yani ofisli ha-
yatın disipline edici pratikleri freelance çalışanların da refe-
rans alabileceği pratiklerdir.

Freelance çalışanların işteki performansı da değerlendiril-
mektedir fakat ofisli çalışanların tabi olabileceği türden
ölçüm ve geribildirim mekanizmalarının olmaması aslında
bu işi de freelance çalışanın üstlenmesi anlamına gelmek-
tedir. Kendilerini sürekli yeterli olup olmadıkları, beklenti-
leri karşılayıp karşılamadıkları sorusunu sorarken bulurlar.
Oysa freelance çalışanlar sıklıkla emeklerinin karşılığını ala-
madıklarını, sosyal ve maddi güvenceden yoksun oldukları-
nı ve kaynak yetersizliğine rağmen işlerini yapmaya çalıştık-
larını da ifade ediyor. Yine de çoğu zaman işin gereğince ye-
rine getirilememesinden sorumlu tutabilecekleri kendilerin-
den başka kimse olmuyor.

Freelance çalışanlar Öteki'nin arzusu, yani bir önceki nes-
lin arzusu karşısında da suçluluk duygusu hissedebiliyor. Ai-
lelerinin değer verdiği güvence ve istikrar ideallerini sürdür-
mekte güçlük çekiyorlar. Görüşmecilerden biri ailesinin satın
aldığı evde yaşadığı halde yeterli gelir elde edemediği için suç-
luluk hissettiğini aktardı. Bir diğeri ise ebeveynlerinin beklen-
tileriyle başa çıkmak için aynı işi ofiste yapan çalışanlarla ay-
nı gelire sahip olduğunu kanıtlamak için uğraştığını aktardı.
Başka bir freelance çalışan ise yeterince gelir elde edemediği-

---

3 Bu atölye 29 Ekim 2015'te Yayınevi Emekçileri Kolektifi tarafından yayıncılık
sektöründe freelance çalışanlarla düzenlenmiştir.

ni, bazı durumlarda hiç ücret almadan çalıştığını ailesinden gizlediğini, bazı durumlarda yalana başvurduğunu belirtti.

Özetle freelance çalışanlar bir yandan özgürlük ve kendini gerçekleştirme idealleri tarafından sıkıştırılırken, diğer yandan 9/6 çalışmayla özdeşleştirilen güvence ve istikrar ideallerine maruz bırakılırlar. Güvenceden feragat edip özgürlüklerinin peşine düşmeleri, ancak kendilerine güvenebilecekleri ve bu sayede kendilerini keşfedip gerçekleştirebilecekleri telkin edilir. Fakat “başarısızlık” anlarında o feragat etmeleri istenen güvence ve istikrar idealleriyle yargılanır halde bulurlar kendilerini. Lauren Berlant (2011) Fordist döneme dair fantezilerin neoliberalleşmeyle beraber sürdürülemez hale gelişinin toplumsal ideallere dair bir büyü bozumuna neden olabileceğini aktarır. Güvenceye karşılık kişinin hayatından ve arzularından vazgeçmesi gereği belki de sahiden sorgulanabilir kılındı. Tam da bu nedenle güvencenin yeniden düşünülmesi ve toplumsallaştırılması gerekmektedir. Görüşmelerde pek çok freelance çalışan da tüm zorluklarına rağmen freelance çalışmaya devam etmek istediğini aktardı. Öte yandan güvence ideallerinin sürdürülemez hale gelmesi onların etkisini azaltmazken yeni bir toplumsal ideal olarak egemen özgürlüğün inşa edilmesine de tanık oluyoruz. Bu iki toplumsal ideal setine doğrudan maruz kalan freelance çalışanların da idealin sürdürülemez hale geldiği noktada sorumlu tutabileceği bir tek kendisi kalıyor. Bu noktada ortaya çıkan suçluluk duygusunu, ancak sorunların bireysel değil çalışma koşullarından kaynaklandığını görmek sağaltabilir.

Utancın işaret ettiği arzu

Kaygıya verilen tepki, toplumsal ideallere kaçmak yerine onlardan saklanmak veya mesafelenmek de olabilir. Copjec’e göre utanç duygusunda “devredilemez yabancılık” ola-

rak *jouissance* kaygı üretmek yerine, benim “iç dünyamı, bir özne olarak benlik algımı oluşturur” (2002, s. 178). Suçluluk hissedenden özne kendisine bir mahremiyet tanımayıp kendini sürekli toplumsal ideallerle yargılamak, utanç duygusunda özne saklama ve saklanmaya sevk olur (s. 178). Copjec’e göre bu saklanma isteği toplumsal idealler olarak Öteki karşısında bir yenilgiye değil, öznenin duygusal bağlarına aktif bir biçimde teslim olmasıyla ilgilidir (s. 179). Utançta özne Öteki’nin eksikliğiyle karşılaşır; dolayısıyla karşılıklılık arz eden rahatlatıcı bir ilişki yoktur. Özne görünürdür ama izleyen bir büyük Öteki yoktur (2002, s. 137). Copjec’e göre utanç âni öznenin toplumsala özerk katılımına işaret eder. Topluma katılacak kadar görünürdür ama bu görünürlük onun mahremiyetini korumasını sağlar. Yani özne Öteki’nin alanından kopup toplumsal ideallere tabi olmak yerine, topluma “bağımsız” bir katılımı mümkün kılabilen vaziyettir. Öteki eksiksiz/tam olarak görülmediğinden toplum da öznenin inşasına katılabileceği bir şey olarak görülebilir. Yani özne toplumu illaki kendi üzerinde hükmeden bir idealler bütünü olarak deneyimlemez. Bunun yerine toplum içinde kendi arzusunun biricikliğine bir alan açmaya çalışmaktadır. Kendisine açmaya çalıştığı bu mahremiyet toplumsal ideallere alternatiflerin de deneylendiği/deneyimlendiği bir alan da olabilir.

Freelance çalışanlar ve geniş anlamda güvencesizler, suçluluk duygusu içerisinde kendilerini acımasızca yargılıyor olabilir. Özne hâlâ egemenlik performansı sergilemeye çalışıyordur ve bunun imkânsızlığını da kendisine şiddet olarak döndürür. Öte yandan aynı özne biricik uğraşlarını ve hayatını toplumsal yargılardan uzak tutmaya da çalışabilir; ideallerle karşılaştığında hissettiği utanç aslında mübadele değeriyle ölçülemeyecek bir hazza işaret eder. Görüşmeler sırasında bazı freelance çalışanlar kazandıkları para konusun-

da konuşmaktan çekindiklerini aktardı veya görüşme sırasında dahi ücret konusunu konuşmakta isteksizdi. Ailelerindeki konumları hakkında da konuşma konusunda çekingenlerdi; freelance çalışma biçimi bir nevi işsizlik olarak görüldüğünden aileleri nezdinde saygı görmediklerinden yakınlar oldu. Suçluluk duygusunun aksine utançta özne toplumsal ideallere uymadığından sessiz kalmaz; değer verdiği şeylerin piyasa mantığında tanınabilir bir değere sahip olmadığını bildiğinden sessiz kalabilir. Freelance çevirmenlik yapan Ayşe'nin anlatımı suçluluk ile utanç arasındaki farka dair bir fikir verebilir:

Bir sürü şeyi aşmaya çalışıyorsun ama ufacık maaşını sorduğunda gene ufacık çocuk oluyorsun. O değere tutunamaman. Halbuki benim o değerim seni geçer, hayatımdaki ağırlığı senin benim hayatımdaki ağırlığından fazla ama o an pırt diye yeniliyorsun karşısında böyle. Bu beni çok üzüyor.

Ayşe burada para dışında da değerli şeyler olabileceğini söylerken bunların neler olduğunu aslında net olarak dile getiremedi. Kitap çevirileri yaparak hayatını idame ettirmeye çalışıyordu. Bu esnada belki de edebiyata yaptığı katkılara ya da freelance çalışırken ofis dışında kendi alanını kurabilmesine veya iş dışındaki uğraşlarına değer veriyor olabilir. Ama önemli olan bunları net bir biçimde ifade etmemesi. Bu değer verdiği şeyleri adlandırmayarak aslında bir başka idealin daha (özerklik ideali, “sevdiğin işi yapma” ideali vb.) kurulmasından imtina ediyor olabilir. Görüşmemizde çevresine işi ve çalışma koşulları hakkında yalan söyleyebildiğini aktarmıştı. Böylece iş ve iş dışındaki benliğiyle kurduğu ilişkiyi toplumsal yargılamalardan da uzak tutmaya, kendine bir nefes alma alanı açmaya çalıştığını düşünebiliriz.

Yalan söyleme veya sessiz kalma stratejisi freelance gazeteci olarak çalışan Ali'nin anlatımında da mevcuttu. Ali erken yaşta işe girip evlenmemeye karar verdiğini, bunların insanları mutsuz ettiğini fark ettiğini aktardı. Burada Fordist dönemin iş ve ilişkilerde karşılıklılık ve istikrar öğütleyen ideallerden bir kopuşa işaret görebiliriz. Kendine başka türlü bir hayat kurmak istediğinden işin hayatında kapladığı zamanı azaltmak istediğini, tam zamanlı çalışmayı da reddettiğini belirtti. Aile üyelerinin kendisine saygı göstermediğini, memur olmasını öğütlediğini söylüyordu. Daha sonra evlenmesi kendisini biraz rahat bırakmalarını sağlayıp saygınlık kazandırmış. Öte yandan kazandığı parayla ilgili sürekli yalan söyleyerek bu saygınlığı korumaya çalışıyordu. Burada yalan söylemek elbette öznenin toplumsal ideallere bir yatırımı olduğuna işaret. Bu ideallerden tümünden bir kopuşun mümkün olduğunu varsaymak elbette hatalı olur. Öte yandan yalanın açabileceği mesafe, özneye “başka bir hayat” kurabilecek bir mahremiyet tanıyabilir. Yani suçluluk duygusu ve utanç duyguları bir arada bulunabilir zira toplumsal ideallerle ilişkimiz tümünden kopuş ya da tümünden kabullenme şeklinde bir ikilikte deneyimlenmiyor olabilir.

Mahremiyet talebi Dünyada Mekân'da düzenlenen bir deneyim paylaşımı atölyesinde de dile getirilmişti.⁴ Freelance çalışanlar birtakım online iş bulma platformlarda iş takibi için dijital denetim sistemlerinin kullanıldığını aktardı. Atölyede bu sistemlerin sorunları tartışıldıktan sonra bunlara ne gerekçelerle karşı çıkılabileceği paylaşıldı. Katılımcılardan biri çalışırken ekranının izlenmesini istemediğini, birinin arkadan onu gözetlediği hissiyle çalışmak istemediğini belirtti. Bir başka katılımcı da bu teknolojilerin

---

4 Atölye 8 Aralık 2018 tarihinde online freelance iş bulma platformları hakkında düzenlendi.

işin planlandığı, organize edildiği ve fikirlerin oluştuğu süreyi hesaplayamayacağını ifade etti. Yaratıcılığı ölçmek yerine ona kısıtlama getirebileceğinden yakınıldı. Bu teknolojilere üretime verecekleri zararı dile getirerek karşı çıkılabileceği sonucuna varıldı. Zira sermaye ancak artık değerinin değerine ikna edilebilir. Öte yandan kanımca buradaki asıl talep mahremiyete ilişkindi. Bu mahremiyet istencinin elbette üretim koşullarıyla ilgisi var; freelance çalışanlar değerinin nasıl ölçülebileceği konusunda söz sahibi olmak istiyorlar. Öte yandan gözetime hayır demek işle ilgili beklenti ve ideallerle mesafelenmenin, iş ve iş dışı hayatla özerk bir ilişki kurabilmenin önkoşulu olarak mahremiyet talebi olarak da düşünülebilir. Freelance çalışanlara kurması telkin edilen network ilişkileri de böyle özerk bir mahremiyet alanını ihlal eder niteliktedir. Zoraki egemen özneler olarak freelance çalışanların hedef, arzu ve beklentilerini piyasanın dilinde okunabilir, anlaşılabilir ve temellendirilebilir kılması beklenir. Oysa psikanalitik anlamda haz, piyasa ve toplum gibi sembolik düzenin diline tercüme edilemez. Pek çok freelance çalışan patronun denetiminden mesafelenerek iş ve iş dışı hayatlarında alternatif alanlar açmaya çalışıyor. Ne istediklerini, neyi nasıl yapabileceklerini sorgulama sürecinden geçebiliyorlar. Kapitalist üretim ve tüketim alışkanlıklarına dair de sorgulamaların ve pratiklerin gelişebileceği özerk ve mahrem alanlar kurmaya çalışabiliyorlar. Neoliberal söylem ise freelance çalışanların kendilerine açmaya çalıştıkları mahrem alanları ve bu alanlarda deneyimlemeye çalıştıkları, Berlant'ın deyimiyle "yatay özgürlükler"i fayda getirici faaliyetler olarak görmelerini telkin ediyor. Özne network kurarken arzularını okunabilir, kendini de yargılanabilir kılmak durumundadır. İş ilişkisi kurmasının en önemli koşulu kendisinde pazarlanabilecek yetenekleri yeterince okuyup ge-

rekli ortamlarda kullanabilmesidir. Burada arzulamayı ve alternatifi mümkün kılabilcek mesafe ve mahremiyetin, neoliberal egemenlik fantezisinin idealleri tarafından işğali söz konusudur.

Network aynı zamanda freelance çalışanın kendi güvencesini temin etmek üzere kurması gereken bir ilişkiler bütünüdür. Kurduğu ilişkileri sürekli iş bulabilmesinin ve maddi koşullarını yeniden üretebilmesinin önkoşulu olarak görmek durumundadır. Egemen özgürlük fantezisinin bu noktada toplumsal karşılıklı bağımlılığı inkâr edip görünmez kıldığını bir önceki bölümde görmüştük. Burada vurgulanan nokta güvence sağlamanın da aslında bir işe dönüşmüş olmasıdır. Fordist düzende güvence, çalışanın zamanı ve türlü arzularından feragat ederek belli bir düzene uyması karşılığında bahşedilen bir şeydi. Network kurmayla ilgili bir atölyede birçok freelance çalışan artık ofise dönüp belli çalışma saatleriyle önceden belirlenmiş ve kısıtlı gün sayısında tatil karşılığında güvenceye talip olmak istemediklerini ifade etti.⁵ Bunun yerine kendi zamanlarını, iş yüklerini ve birlikte çalıştıkları insanları belirleyebilme arzusu içindelerdi. Bu noktada güvenceden feragat edilse de aslında network bir tür güvence sistemine dönüşür. Bir önceki bölümde network söylem düzeyinde incelenmiş, nasıl bir toplumsallık tahayyülü içerdiğine işaret edilmişti. Söylemlerin freelance çalışan üzerindeki etkilerine odaklanan bu bölümde ise son olarak network'ün freelance çalışanlar tarafından nasıl deneyimlendiğine bakalım. Bu bakış güvenceyi iş olmaksızın da feragat edilmesi gereken bir lüks olmaksızın çıkarıp yeniden düşünmek ve kurmak için de önemli olacaktır.

---

5 “Nasıl İş Buluyoruz?” başlığıyla düzenlenen atölye Dünyada Mekân'da 13 Mayıs 2016'da gerçekleşmiştir.

Network'ün diğ er yüzü: Dışlanma ve geri  ekilme

Belli network'leri koruyabilmek için belli mekân-
lara gitme zorunluluğ . Özellikle işin en başınday-
ken inanılmaz bir yalancılıkmiş gibi yapma. Bir de
maddi y k getiriyor. Sektörün büyük isimleri sergi-
den çıkıp şu bara i ki içmeye gidiyor ve o bar paha-
lı bir bar. Sen o sektöre yeni girmeye çalışırken git-
mezsen o network'  kuramıyorsun. Gidersen i ki
i emiyorsun ya da  aktırmamaya çalışıyorsun. Ben
ilk Türkiye'ye döndüğümde kendimi bunun içinde
buldum. Sürekli bir bara gidiliyor ve benim bunun
için param yetmiyor. Bir bira içiyorum sanki i ki sev-
miyor gibi davranıyorum ama bir saat oyalanıp mil-
letle konuşup ucuz barda içmeye devam ediyorum.

– Zeynep, freelance sanatçı ve akademisyen

Post-Fordist dönemdeki esnek çalışma koşullarında network
için formel üretim ilişkilerini ikame etmesi beklenen türden
bir ekonomik-sosyal ilişki türü diyebiliriz. Bu toplumsallık
tahayyülünün çatışmasız ve faydacı öznelerarası bağlantıla-
ra dayandığı bir önceki bölümde ileri sürülmüştü. Burada  a-
tışmanın ink arı, network' n güvence sağlayan bir ilişkisel-
lik olarak kurgulanmasına hizmet eder. Eleştirel yazının bir
kısımında da network' n işçilerin özerk  rg tlenebilmesinin
yolunu açtığı iddia edilir.⁶ öte yandan freelance çalışanların
network kurma deneyimleri daha karmaşıklık ve ikirciklik
arz ediyor. Freelance  alışanlar iş bulmak, ödemelerini tahsil
edebilmek, müşterinin güvenilirliğini teyit etmek,  alıştıkla-

6 Hardt ve Negri'nin *Ortak Zenginlik* (2009) adlı çalışması bu eleştirel bakışa
bir örnek olabilir. Negri ve Hardt emeğin biyopolikleşmesiyle beraber duy-
gulanımsal ve bilişsel emek türlerinin önem kazandığını; bunun da emeğin
network'ler aracılığıyla özörgütlenme yoluna gitmesini kolaylaştıracığını id-
dia eder.

rı sektördeki gelişmeleri takip edebilmek veya üretim sırasında karşılaştıkları sorunları çözebilmek için sürekli network kurmak ihtiyacı içindedir. Çevrimiçi dünya imkânlarla dolu görünse de freelance çalışanlar aslında network kurabilmek için sıklıkla yüz yüze etkileşime ihtiyaç duyuyor. Arkadaşlar, tanıdıklar, eski iş arkadaşları veya işverenler bu noktada iş ve gelir kaynakları haline dönüşebiliyor. Freelance çalışanlarla Dünyada Mekân'da düzenlenen atölyelerden birinde, işyerindeki iş ilişkileri ile freelance çalışanların iş bulmak için kurduğu formel ve enformel ilişkiler arasındaki farklılıklar tartışıldı. Kapitalist üretim biçiminin içerdiği hiyerarşik ve samimi-yetsiz bulunan üretim ilişkileri ofisli hayatta doğrudan deneyimlendiğinden freelance çalışanlar patronun bakışından uzakta çalışabilmeyi çekici bulabiliyorlar. Öte yandan freelance çalışanlar çoğunlukla net yazılı bir anlaşma veya sözleşme olmaksızın, büyük bir belirsizlik içerisinde iş ilişkisi kuruyor. Bazıları arkadaş/tanidik üzerinden iş bulmanın kendilerine daha fazla esneklik sağladığı için iyi geldiğini, bazılarıysa aksine, böylesi bir tanidik aracılığıyla iş aldıklarında pek çok durumda ücret talep ve tahsil etmekte zorlandıklarını aktardı. Zira arkadaşlık ve iş iç içe geçtiğinde iş ilişkisi rica minnet ilişkisine dönüşme riski taşıyordu.

Bu enformel network ilişkilerine bir alternatif ise freelance çalışanların iş bulma, teslim edip tahsilatını gerçekleştirmek için kullandıkları türlü online platformlar oluyor. Daha formel kuralların işlediği bu mecralarda iş sahipleri bir iş ilanı açıyor, freelance çalışanlar da teklifte bulunuyorlar. Genelde en düşük ücreti verenin işi aldığı bu pazar yerlerinde freelance çalışanların güçlü profiller oluşturması, portfolyalarını güncel tutması ve zamanla yarışıp çalışma koşullarından pek çok ödün vererek işi almaya çalışması gerekiyor. Ofissizler'in bu platformlarla ilgili düzenlediği bir atölye çalışmasında, platformların yeni üyeleri ile sektörde yeni

çalışmaya başlayanların genelde en dezavantajlı kesimler olduğu paylaşıldı. Zira her ikisinin de sistemde referans gösterebileceği işleri ve iş ilişkilerinin az olduğu belirtildi. Öte yandan, iş ilişkisi ve deneyim önemli sermayeler olsa da, işin tecrübeli profesyonelleri de bu mecraları terk ediyor. Zira bir yandan rekabet ücretleri düşürüyor, diğer yandan da şirketler bu mecraları genelde acil ve şirket içindeki işgücünün yetersiz kaldığı işler için kullanıyor. Kısa teslim süreleri, düşük ücretler, rekabet ve iş bulmanın zorluğu deneyimli deneyimsiz tüm freelance çalışanların kısa sürede tükenmesine ve bu mecralardan geri çekilmesine neden oluyor.⁷ Freelance çalışanlar network'lerden bu şekilde kendileri geri çekilmek durumunda kalabilecekleri gibi, ilişkiler açısından dışlanabilirler de. Dünyada Mekân'da düzenlenen atölyede özellikle enformel ilişki ağları üzerinden iş bulmaya çalışan freelance çalışanlar dışlanma hissini deneyimlediklerini aktardı. Özellikle yaratıcılık atfedilen kültür, sanat, eğitim gibi sektörlerdeki freelance çalışanlar sürekli belirli mekânlarda bulunmanın ve belli insanlarla arkadaşlık kurmanın iş ve ödeme alabilmenin önkoşulu olduğunu aktardı. Bunu herhangi bir nedenden ötürü yapamayan freelance çalışanlar sektörden dışlandıklarını hissediyorlar. Sözelimi freelance illüstratör Hale, içinde bulunduğu sektörde oldukça kapalı bir topluluğun iş tekelini elinde tuttuğunu, yeni iş ilişkisi kurmanın da oldukça güç olduğunu aktarmıştı. İş ve iş dışı ilişkileri birbirinden ayırmak pek çok freelance çalışanın arzusu ama pek çok durumda da bu bir lükse dönüşüyor.

7 Ofissizler'in 8 Aralık 2018 tarihinde düzenlediği atölye çalışmasında platformlarla ilgili yürütülen bir anket çalışmasının sonuçları da paylaşıldı. Online düzenlenen ve 41 kişinin yanıtladığı ankette katılımcıların dile getirdiği en büyük sorun işverenlerin düşük ücrete karşılık yüksek performans beklentisi (% 70) olmasıydı. Bunu takip eden sorunlar ise rekabet (% 43,5) ve iş bulmanın çok zaman almasıydı (% 34,8). Çalışma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://ofissizler.com/freelance-is-bulma-platformlari-hakkinda/> (erişim tarihi 26 Nisan 2020).

Dışlanma ve geri çekilme esasen network ilişkilerinin üzerini örtüp inkâr ettiği sınıfsal ve gayrisınıfsal farkların yarattığı semptomlardır. Bir önceki bölümde belirtildiği gibi network saf bir öznelarası mübadele ilişkisi olarak tahayyül ediliyor, bu da toplumsal ilişkilere içkin antagonizmanın ve toplumsal karşılıklı bağımlılığın inkârına hizmet ediyor. Bu inkâr bir fırsat eşitliği fantezisine dayanmaktadır. Network denen pazaryerinde sanki artık işçi işveren çatışması yoktur; hepimiz ürün/hizmet satıcısı/alıcısıyızdır. Eşitsizliğin daha görünür olduğunu varsayabileceğimiz işyeri mekânlarında karşılaşmayız artık işverenle. O da biz de güya aynı piyasadayızdır. Piyasanın eşit şeylerin mübadelesi fantezisinin iş ilişkilerine tercümesini görüyor gibiyiz. Dışlanma ve geri çekilme gibi semptomlar ise network söyleminin üzerini örtmeye çalıştığı eşitsizliklere işaret eder. Bu piyasa fantezisinin önemli sonuçlarından biri de çatışmayı da kişiler arası bir mesele olarak tercüme edip onun toplumsallaşma ihtimalini soğurmaya çalışmasıdır. Fakat tüm bu sonuçlara odaklanmadan önce eşitlik fantezisinin yapısına daha yakından bakalım.

Liberal fırsat eşitliği fantezisinin dönüşü

Özellikle ticari ortak çalışma mekânlarında network, herkesin katılımına açık bir topluluk olarak lanse ediliyor. Bu tür mekânlar katılımcı bir network oluşturulması için gerekli temel kaynakları temin edip sosyal etkinlikler düzenlediklerini ifade ediyorlar. Hizmet olarak sundukları şey özetle topluluk. Topluluğu belli bir bedel karşılığında hemen dahil olabileceğiniz bir meta olarak tahayyül etmeye davet ediliyorsunuz. Bu tahayyül, temel koşulların temininin doğal olarak eşitlik getirdiğini varsayan liberal bir fırsat eşitliği fantezisine dayanıyor (Copjec, 2002, s. 172). Toplum ve öz-

nenin eksikliğinin yapısal olarak inkârına dayanan bu fantezi bir önceki bölümde psikanalitik anlamda sapkınlık kavramıyla incelenmişti. Buradaki odağımız ise söz konusu inkârın sonuçları. Network'ü kurması beklenen bu eşitlik fantezisi öznelere şeffaf ve okunabilir çıkarları olduğunu varsayar. Ticari ortak çalışma mekânlarının sunacağı ilişkiler ve imkânlar da çıkarlarını gerçekleştirmelerine olanak sağlayacaktır. Fırsat eşitliği fantezisi bu ağlara dahil olmaya çalışan öznelere eşit koşullarda çabalamadığı gerçeğini inkâr etmesinin ötesinde, verili koşullar aynı bile olsa eşitlik ve adaletin hiçbir zaman nihai olarak tesis edilemeyeceği hakikati de inkâr eder. Bunun nedeni fırsat eşitliği söyleminin öznenin ihtiyaç ve arzularına dair faydacı bir tahayyüle dayanmasıdır. Öznelere mübadele veya takasa tabi tutulamayacak biricik arzularına bu ticarete yer yoktur. Özetle sınıfsal farklılıkların/eşitsizliklerin yanı sıra arzuların eşitlenemez farklılıklarının da üzeri örtülür. Bu durumda freelance çalışanlar formel ve enformel ağlardan dışlandıklarında veya tükenip geri çekildiklerinde yalnızca kendilerini sorumlu tutarlar. Bunun öznel sonucu suçluluk duygusunun daha da ağırlaşmasından ibarettir.

Fırsat eşitliği fantezisi arzuya dair bir feda ekonomisine dayanır. Öznenin ihtiyaç ve arzularını okunabilir kılması gerekirken piyasa mantığında temsil edilemeyecek olanlardan feragat etmesi gerekir. Faydacılıkta *jouissance* yerine zevke (*pleasure*) talim ederiz; haz toplumsal olarak onanmış üretim ve tüketim nesnelerinden alınmalıdır. McGowan (2013) faydacı tahayyülün nasıl bir feda ekonomisine dayandığını açıklar. Öznenin birincil fedayla sembolik düzene girdiğini; bu ânin yabancılaşma ve öznenin zuhur ettiği âna tekabül ettiğini belirtir. Özne ikincil bir fedayla da toplumsal düzene girer, zira ötekiler de böyle yapmıştır. Bu feda geriye dönüşlü olarak tam tatminin mümkün olabileceği fantezisini üre-

tir. Arzunun tatminini yasaklayarak toplum aslında onun imkânsızlığını saklamış olur. Bu esnada özneye onu tatmin edeceği vaat edilen birtakım nesneler sunulur. Tatmin gerçekleşmeye de tam tatminin gerçek olduğu vaadi özneyi sürekli yeni nesnelerin peşinde koşmaya iter. Böylece tüketim döngüsünde kalırız.

Freelance çalışanların da 9/6 mesainin güvencelerinden feragat edip bireysel çıkar ve arzularının peşine düşmeleri telkin edilir. İster iradi ister zoraki olsun, freelance çalışmanın özgürlük adına güvencesizliği benimsemek anlamına gelmesi beklenir. İkincil feda ise burada freelance çalışmayla kurulabilecek farklı ve belki de biricik ilişkilerden vazgeçip onun başarı veya tutku dilinde okunabilir kılınması gerekliliğidir. Ofisli hayatın dışında başka bir toplumsal-ekonomik oluşu elbette tahayyül edebiliriz. Öte yandan neoliberal faydacı piyasa dili bu arzuları da kâr getirici dile tercüme ederek tehdit edici olmaktan çıkarmaya yeltenir. Piyasanın bizim arzularımızı okunabilir ve eşit tutulabilir, eşit koşullardaki mübadelelerle de tatmin edilebilir kıldığı tahayyülü söz konusudur. Freelance çalışanların bu amaçla girdiği ağlardaki her kurduğu ilişkiyi müstakbel gelir ve imkân kaynakları olarak görmesi telkin edilir.

Bu faydacı fantezinin öznel etkisi olarak artan bir suçluluk duygusundan bahsetmiştik. Siyasi sonuçlarından biri ise adalet meselesinin bir yandan kişiselleşmesi, diğer yandan da paradoksal bir şekilde gayrişahsileşmesi diyebiliriz. Her iki eğilim de kolektif düşünmeye ket vurarak siyaset-sizleştirici olabilmektedir. Piyasa alışverişi mantığında ortaya çıkabilecek tek sorun, iki kişi veya çoklu taraflar arasındaki çıkar çatışması olarak düşünülür. Bu çatışmanın da kişilerarası iletişimle çözüleceği varsayılır. Bu adalet algısının freelance çalışanlar arasında da yaygın olduğu Dünyada Mekân'da düzenlenen bir atölyede ortaya çıkmıştı. Pek çok

freelance çalışan bulundukları sektördeki sorunların diğer freelance çalışanların tutumlarından kaynaklandığını düşünüyordu. Öteki freelance çalışanların düşük ücret verdiği ve/veya işlerini gereğince yapmayarak mesleğin de değerini düşürdükleri düşünülebiliyordu. Bu yakınmalarda piyasa olarak network tahayyülündeki eşitlik fantezisinin izdüşümlerini görebiliriz. Freelance çalışanların sınıfsal ve gayrisınıfsal farklılıklarının görünmez olduğu bir fırsat eşitliği fantezisi iş etiğine çağrıda bulunan yakınmalarda yansıma buluyor.

Faydacılık, adalet meselesini bunun aksi yönde gayrişahsileştirebilir de. Bu noktada da mesleki standartlar getirilmesi talepleri bir örnek teşkil edebiliyor ya da çatışma çözümünün profesyonelleri devreye girebiliyor. Burada çatışmanın iktidar sahibi bir ötekiye devredilmesi arzulanır. Copjec (2002) faydacı söylemde, arzusundan feragat etmiş öznelere eşit mesafede durabileceği varsayılan bir “lider”e ihtiyaç duyulduğundan bahseder. Adalet kolektif/müşterek bir mesele değil de kişiler arası bir sorun olarak algılandığında, ortaya çıkan sorunlardan yakınmak için bir büyük Öteki’ye de ihtiyaç duyulabiliyor. Böylece adalet, güvence ve sorumluluk meseleleri, bunları nihai olarak çözebilecek bir otorite figürüne delege edilebilir. Özetle, adaletin/çatışmanın kişiselleştirilmesi güvencesizler arasındaki dayanışmanın temellerine ket vurabileceği gibi, farklılıkları ve çatışmayı yok etmeye çalışacak baskıcı ve/veya faydacı liderleri geri çağırma dürtüsüne de sevk edebilir.

Freelance çalışma ofisli hayatın verili alışkanlık ve fantezilerinden bir kopuşa neden olabilir. Bu noktada toplumsal ideallerden mesafelenebilmek alternatif ekonomik ve toplumsal oluşların denenip deneyimlenebileceği bir mahrem yaratabilir. Öte yandan freelance çalışmanın özgürlüğüne dair neoliberal söylem bu deneyleri okunabilir ve piyasada

mübadele edilebilir kılmaya çalışmaktadır. Faydacı ekonomi öznenin arzusundan bu şekilde feragat etmesini de talep ettiğinde ötekilerin neyden ne kadar keyif aldığını da gözetler hale gelebiliriz. Özetle, özne zaten kendisine kaygı verebilecek arzusundan feragat etme eğilimindedir. Ama piyasaya dönmek de kaygıyla sonuçlanır; zira bu defa da kendisinin yeterince hazdan pay alıp almadığını ölçmeye, kendini piyasa mantığında ötekilerle mukayese etmeye girişir.

Güvence ve özgürlüğü yeniden düşünmek

Neoliberalizm güvence meselesini kişilerarası bir mesele olarak şahsileştirirken, bir önceki nesilde güvence bir üst otoriteye devredilen bir mesele olarak görülüyordu. Freelance çalışanlarla “Nasıl İş Buluyoruz?” başlığı ile gerçekleştirdiğimiz atölyede vardığımız sonuç ise üzerinde bir kontrolümüzün de olmadığı bir otoriteyi geri çağırmak yerine güvenceyi “kolektifleştirme”nin yollarını arayabileceğimizdi. Böylece güvencenin arzusunun feda edilmesi karşılığında bir Öteki’ne devredilmesinden kaçınılabılır. Arzusunun ötekilerle mukayese kabul etmeyen ve ehlileştirilemeyen doğasından ötürü çıkacak farklılıklara da ancak bu şekilde yer açılabilir.

Güvence sıklıkla emek, arzu veya zamanımızı feda etmemiz karşılığında bahsedilen bir şey olarak tahayyül edilip deneyimleniyor. Bu tanımın işsizleri ve prekerleri dışladığı aşikâr. Güvencenin, üretim ilişkilerinin yanı sıra beceri ve ihtiyaçların yeniden dağılımına dair de deneyler ve deneyimlere girişebileceğimiz bir temel olarak yeniden düşünülmesi gerekmektedir. Daha doğrusu böyle bir yeniden düşünmenin kendini dayattığını da iddia edebiliriz. Zira freelance çalışanların ifadeleri de mevcut düzendeki güvencesizliğe rağmen işçilerin, patronun bakışından mesafelenerek

kendilerine mahrem bir alan açma arzularına işaret ediyor. Burada mahremiyet liberal bir özel-kamusal ayrımına göre düşünülmemeli. Kendinden menkul bireylerin sahip olduğu bir “hak” olarak değil, öznenin üretim ve tüketime dair sü-perego buyruklarından mesafelenip deneylere girişebildiği bir alan olarak tahayyül edilebilir. Freelance çalışma da böyle bir mahremiyet tesis etmeyi mümkün kılabilir.

Özgürleşmenin bir önkoşulu sermayeden mesafelenmek ise, bir diğeri de güvenceyi bir şeyleri feda etmenin karşılığında bahşedilen bir şey olarak idealize etmeyi bırakmak olabilir. Güvencemizi var olamayan bir büyük Öteki’ye devre-demeyiz. Onun eksikliğinin kabulü güvenceyi kendi dahlimiz olması gereken, çatışma ve müzakere içerebilecek bir süreç olarak görmemizi mümkün kılabilir. Peki, güvence ve özgürlüğü bu denli yeniden düşünmeyi mümkün kılacak öznel dönüşüm nasıl mümkün? Bunun cevabı freelance çalışanların deneyimlerine farklı bir yaklaşımda yatmaktadır. Sınıfsal ve gayrisınıfsal farklılıkların analizi ve temsili, sermaye merkezli neoliberal egemen özgürlük fantezisinin altını oyarak, alternatif bir özgürlük tahayyül etmemize temel oluşturabilir. Freelance çalışanların içinde bulundukları ağlardaki dayanışmacı pratikler de güvenceyi yeniden düşünmenin temeli olabilir. Bir sonraki bölümde freelance çalışanların sınıfsal farklılıklarına farklı bir bakışla yaklaşacağız.

SINIF VE FARK: FREELANCE ÇALIŞMANIN SINIFSAK ANALIZI

Giriş

Bu bölümde freelance çalışma hakkındaki neoliberal temsil ve söylemlerin görünmez kıldığı sınıfsal farklılıklara eğilinecek. Bu sınıf temelli analiz toplumsal alanın freelance çalışma özelinde sermaye merkezli temsilinin yapısını bozmaya yönelik bir ilk adım olarak düşünülebilir. Eleştirel literatürde esnek istihdam formlarının pek çoğunun kapitalizmin içindeki iyi ya da kötü gelişmelerle ortaya çıktığı düşünülüyor. Diğer bir deyişle esnekleşmenin prekerleşmeye yol açarak sömürüyü artırdığını savunan anlatılar da, freelance çalışmanın getirdiği özgürlüğü kutlamaya davet eden neoliberal anlatılar da aslında toplumdaki tek değişim motorunun “kapitalizm” olduğunu varsayıyor olabilir. Freelance çalışmaya dair burada sunulan fazla belirlenimci sınıf analizin ise daha heterojen bir temsil üreterek esnekleşme koşullarında sınıfsal dönüşüme dair tartışmaları çoğaltmasını umuyorum.

Freelance çalışanların gerek iş gerekse iş dışı hayatlarında katıldıkları farklı sınıf süreçleri ve bu süreçlere dair edindik-

leri farklı deneyimler bu bölümde ele alınacak. Farka dikkat kesilen bu sınıf analizine farklı bir sınıf antagonizması anlayışı da eşlik ediyor. Bu anlayış üretim süreçlerinin organizasyonunun ontolojik olarak önceden tanımlanmasının imkânsızlığına işaret eder. Bu nedenle sınıf süreçleri de her da im çatışma, müzakere ve dönüşüme açık addedilir. Burada şeması çizilen farklı sınıf süreçleri de sarsılmaz yapılar olarak addedilmemeli; tüm süreçlerin altında onları yerinden edebilecek fay hatlarının olduğunu hayal edebiliriz.

Diğer yandan, freelance çalışanların koşullarına dair bir iç-görü elde etmek için üretim koşulları ve sınıf süreçlerinin ötesine geçmek gerekir. Bunun ilk nedeni fazla belirlenimci sınıf mefhumunun gayrisınıfsal süreçleri de göz önünde bulundurmamızı gerektirmesidir. Dolayısıyla freelance çalışanların sınıfsal süreçleri deneyimleme biçimlerindeki farklılıkları anlamak için gayrisınıfsal güç ve öznellik meselelerine de dikkat kesilmek icap eder. Gayrisınıfsal süreçlere eğilmenin bir diğer nedeni de pek çok esnek çalışma biçiminde olduğu gibi freelance çalışmada da iş ile iş dışı arasındaki ayrım bulanıktır; bu ayrım sürekli müzakere ve değişime de açık addedilebilir. Bu nedenle gayrisınıfsal süreçler ve onların sınıfsal süreçlerle fazla belirlenimi de freelance çalışanların deneyimlerini önemli ölçüde belirleyen müdahale alanları olarak görülebilir. Gayrisınıfsal süreçlerin freelance çalışanların sınıf deneyimiyle irtibatlı olarak sonuçları önümüzdeki bölümde ayrıntılı inceleniyor. Bu bölümün kapsamı freelance çalışanların sınıfsal süreç ve deneyimlerdeki farklılıklarıyla sınırlı.

Analize giriş noktası olarak sınıf

Stephen A. Resnick ve Richard D. Wolffun “süreç olarak sınıf” kavramsallaştırması sınıfı toplumdaki diğer süreçlerle fazla belirlenim ilişkisi içerisinde görür. Sınıfa iktidar ve

mülkiyet üzerinden değil, artık değer teorisi üzerinden yaklaştıklarını vurgularlar (Resnick ve Wolff, 2006, s. 118). Belirli mülkiyet ve iktidar ilişkileri sınıf süreçlerinin var oluş koşulları arasında sayılabilir ama sınıf bu koşullara indirgenemez. Sözelimi sermaye üretim araçlarının maliki olmayabilir ama artık değere yine de el koyabilir. Hatta üretim araçlarına işçiler sahip olabilir ancak yine de kapitalist bir sınıf süreci mevcut olabilir (Cullenberg, 1992, s. 10). İktidar ilişkilerindeki dönüşüm de illaki sınıf sürecinde dönüşüm anlamına gelmez. Örneğin üretim ilişkilerindeki karar alma süreçleri demokratikleşmiş olabilir ama artık emeğe yine de doğrudan üreticiler değil kapitalist el koyuyor olabilir.

Sınıfı nihai iktidar veya mülkiyet ilişkileriyle özdeşleştirmedeğimizde aslında onu dönüşüme ve çatışmaya açık bir süreç olarak görmenin kapısını da aralamış oluruz. Resnick ile Wolff aslında oldukça mütevazı bir sınıf tanımı yapıyor diyebiliriz. Sınıf süreçlerini artık emeğin üretimi, temellük edilmesi ve dağıtılması süreçlerinin yürütölme biçimine dayanarak tanımlarlar. Oysa kapitalist ve gayrikapitalist süreçlerin analizinin antagonizma üzerinden irdelenmesi, sadece sömürü süreçlerinin karmaşıklığını açıklamanın ötesinde, alternatif sınıf süreçlerine söylemsel ve pratik alan açmanın imkânını yaratabilecektir.

Fazla belirlenimcilik

Sınıfı bu tür bir analiz ve müdahale aracı olarak kullanmaya girişmeden önce Resnick ile Wolff'un Marksist epistemoloji ve ontoloji anlayışının özgüllüğüne değinelim. Onların Marksist teoriye Althusser'ci yaklaşımında toplumsal uzam, birbirini "fazla belirleyen" türlü sınıfsal ve gayrisınıfsal süreçlerden oluşur. Fazla belirlenim (*overdetermination*) kavramı burada anahtar kavramdır; zira bu kavramla toplumsal

süreçleri mekanik ve belirlenimci düşünen yaklaşımlardan kendilerini ayırırlar. Marksist olsun olmasın türlü söylemlerde karşılaşılabilecek iki tür belirlenimciliğe işaret ederler. Althusser'i takiben belirlenimci analizlerin ya teorik hümanizme ya da yapısalcılığa kaydığını savunurlar. Onlara göre teorik hümanizm tarihsel özneleri belirlemenin peşine düşmüştür. Dahası toplumsal olguları gözlemlenebilir ve anlaşılabilir rasyonel insan eylemlerine indirgerler. Yani tarihin öznesi yeri geldiğinde “proletarya”, yeri geldiğinde “prekaryaya” veya “gayrimaddi emek” olabilir. Öte yandan belirlenimci yapısalcılık toplumsal olguları açıklayan kendinden menkul rasyonel sebepler arayışı içindedir. Somutlamak adına “girişimci”ye iş/meslek/teknolojinin geleceğini değiştirme görevi atfeden söylemlerin teorik hümanist addedilebileceğini, “sermaye birikimi”ni her toplumsal değişimin itici gücü olarak varsayan söylemlerin ise yapısalcı hataya düştüğünü öne sürebiliriz.

Teorik hümanizmin ve idealizmin sorunlarını anlamak için Resnick ile Wolff'un kullandığı Althusser'in fazlabelirlenimcilik kavramına yakından bakmak faydalı olacaktır. Althusser, Marx'ın Hegel'ci diyalektiği idealizmin yerine materyalizmi koyarak sadece “baş aşağı” ettiği yönündeki iddiaları eleştirir. Bunun yerine Marx'ın Hegel'ci diyalektiğin hem terimlerini hem de bu terimler arasındaki ilişkileri değiştirdiğini savunur. “Contradiction et surdétermination” [Çelişki ve Fazlabelirlenim] başlıklı makalesinde Althusser, “fazla belirlenmiş çelişki”nin Hegel'ci anlamda çelişkiden ayrıştığını vurgular. Hegel'ci anlayışta türlü çelişkiler bilincin gelişimindeki anlardır; geçmiş anlar şimdide sadece bir yansıma olarak ifade bulur. Althusser'e göre ise Marx'ta çelişkilerin bu türlü “kümülatif bir içselleştirilmesi” söz konusu değildir (1969/2005). Hegel'ci diyalektikte geçmiş imgeler, bilinci kendisinden farklı belirlenimler olarak etkilemez: “Bu im-

geler ve dünyalar onu sadece olduğu şeyin yansımaları (hatıralar, tarihsellik hayaletleri) olarak, yani kendisinin geleceğini haber verdiği, kendisine benzediğı ölçüde ilgilendirir” (s. 102). Şimdide yankı bulan geçmiş şimdinin kendisinden farklı bir belirlenim değildir; o bilincin kendi kendisinde var olmasıdır, zira geçmiş içinde barındırdığı geleceğin özünden başka bir şey değildir. Bu durumda Hegel’ci diyalektiği sadece altüst ederek Idea yerine maddeyi (örn. “Ekonomi”) koyup, siyasi veya ideolojik olguların özünün madde olduğunu söylediğimizde Hegel’ci diyalektikten kurtulmuş olmayız. Althusser’e göre ortaya çıkan şey ekonomizm, hatta teknolojizm olabilir (s. 108). Geçmişin bu tarihselci anlayışı şimdinin bir mantık tarafından önceden belirlenmiş olduğunu öngörür; geriye dönüşlü olarak bu mantığın gerçekleşen olayların altında yattığı varsayılır. Şimdi zamanın şimdiki hali almış olması kaçınılmazdır; geçmiş olaylar onun gerçekleşmesine hizmet eden anların bir bütününden başka bir şey değildir.

Althusser’in Marksist diyalektiğinde farklı toplumsal süreçlerin dış bir mantık tarafından yönetilmeyen, ayırt edilebilir etkileri olduğu savunulur. Bu süreçler birbirlerini fazla belirler ve kendi içlerine kapanamazlar. Resnick ile Wolff bu üstbelirlenim mefhumuna dayanarak herhangi bir toplumsal sürece tek bir sebep atfedilemeyeceğini savunur; bu süreçleri kurucu türlü etkiler söz konusudur. Dahası, herhangi bir belirleyene niteliksel ya da niceliksel öncelik atfedilmesini de eleştirirler. Zira tüm süreçler, kendinden başka tüm diğer süreçlerin var oluş koşullarının oluşmasında etkilidir. Bununla paralel olarak diyalektikçi bir fazla belirlenim mefhumunun “hakikat”i reddedip, “indirgenemez farklı hakikatler”den bahsedebileceğini; “belirlenim yerine belirlenimleri, kesinlik yerine belirsizlik, zorunluluk yerine olumsuzluk, düzen yerine düzensizlik ve muhafazakâr-

lık yerine derin dönüşüm”ü benimseyebileceğini savunurlar (2006, s. 51).

Bu fazla belirlenimci çelişki kavrayışı ile paralel olarak Althusser’in Marksizminde, kavram ile nesne arasında da yansıtmacı değil, diyalektik bir ilişki görürüz. Teorik pratik de diğer süreçleri fazla belirleyen ve onlar tarafından fazla belirlenen bir pratiktir; hakikati temsil ettiğini iddia edemez. Bunu takiben Resnick ile Wolff muhtelif süreçlerin teorik pratiğe etkisine dikkat çekip herhangi bir toplumsal sürecin tek bir nedeni olamayacağını savunurlar. Hakikatin göreceliliği onun yeterince “hakiki” olmadığı anlamına gelmez; bunun yerine üretilen hakikatlerin türlü iktisadi, politik ve kültürel süreçlerce fazla belirlendiği anlamına gelir. Resnick ile Wolff teorik pratiğin de toplumdaki diğer süreçlere indirgenemeyecek ayrı bir süreç olduğunu savunur. Bu iddianın önemi toplumun veya herhangi bir toplumsal sürecin “hakiki” bir resmini çizdiğimiz iddiasında bulunmaktan bizi alıkoyabilecek olmasıdır. Bu sayede sunduğumuz analizlerin var oluş koşullarını hesaba katıp onların hesabını verebiliriz. Resnick ile Wolff toplumsal süreçlerde bir “düzen” aranamayacağını savunur. Bir düzenden bahsedemeyiz; bunun yerine “bir karmaşıklığa başka bir belirlenim daha ekleyen, onu bu ya da şu yönde hareket ettirme umuduyla ona müdahale eden teorik bir eylem”den bahsedebiliriz (2006, s. 64).

Burada freelance çalışanların sınıfsal farklılıklarına dair yapılan analizin de esnekleşme ve güvencesizleşme hakkındaki tartışmalara bu türden bir teorik müdahale olmasını umuyorum. Buradaki amaç esnek emek biçimlerinden biri olarak freelance çalışmanın ortaya çıkıp gelişimi hakkında “hakiki” bir resim sunmayı vaat etmek değil, freelance çalışmaya dair heterojen bir temsil üreterek homojen sermaye merkezli anlatıların söylemsel hegemonyasını güçsüzleştirmektir. Freelance çalışmanın getirdiği özgürlükten dem vuran neolibe-

ral söylemler de,¹ bunun aksine işçi sınıfının esnekleşmeye beraber parçalanmasına ve uğradığı “kayıplar” a vurgu yapan eleştirel anlatılar da esasen sermaye merkezlidir.² Her iki anlatı da kapitalizmin işleyişi olarak varsaydıkları birtakım makro-ekonomik süreçlere faillik atfeder; toplumsal, siyasi ve kültürel süreçlerin nüanslarına dikkat kesilmezler. Bunun da siyasi pratik üzerinde olumsuz bir etkisi olur; zira müdahale edecek alan tahayyül edilemez. Freelance çalışmanın referans verdiği farklı sınıfsal süreçlere dair bir temsil üretmek esnekleşmeye fazla belirlenimci bir bakış getirebilebilir. Bu temsilin neoliberal temsilleri güçsüzleştirerek, esnekleşme koşullarında sınıfsal dönüşümü post-kapitalist bir gelecek lehine güçlendirmeye hizmet etmesini temenni ederim.

Giriş noktası olarak sınıf

Bu noktada akıllardaki soru şudur: Toplumsal süreçler totalize edilebilir değilse ve karmaşık bir dizi farklı süreçlerce fazla belirleniyorsa toplumsal analiz nasıl mümkündür? Bütün süreçler diğer süreçlerce fazla belirleniyorsa bu bitimsiz

- 1 Burada freelance çalışanın kendi inisiyatifiyle özgürleşebileceğini savunan neoliberal söylemleri, emeğin gayrimaddileşmesiyle işçinin özerkleşme potansiyelinin arttığını savunan otonomcu Marksist söylemleri birlikte düşünüyorum. Her iki söylemin de şimdiki zamanı sermayenin izdüşümünde tasavvur ettiği fikrindeyim. Neoliberal söylem kâr motivasyonu ve kendine yatırımın itici güç olduğu bir özne farz ederken, otonomcu söylem özerkliğini kapitalizmde emeğin gayrimaddileşmesine borçlu olan bir özne varsayar.
- 2 Kayıp ile sınıfsal dönüşüm arasındaki ilişkiye psikanalitik bir bakış için bkz. Ceren Özselçuk, “Mourning, Melancholy, and the Politics of Class Transformation”, *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 18:2, 2006, s. 225-240. Özselçuk sınıfsal dönüşüm için yeniden özneleşmeyi mümkün kılacak sürecin işçilerin kayıplarının yasını tutmasından geçtiğine işaret ediyor. Yas sürecinde geçmiş yeniden yorumlanarak özneye ket vuran kaybı yeniden tanımlayacak veya azaltacak yeni nesneler mümkün kılınır (s. 231). Özselçuk öznenin bu şekilde yeniden dünyaya bağlanabilmesi için ise toplumsal ilişkilerin desteğinin önemini vurgular. Aksi halde yası tutulamayan kayıp melankoliye dönüşebilir. Melankolide özne dünyaya değil acısına tutunur.

süreçleri nasıl anlamlandırabiliriz? Bu durumda ne kadar teferruatlı olursa olsun sunduğumuz analizin konuya bir nokta koyabileceğini iddia edemeyiz. Bu meseleyle ilgili olarak Resnick ile Wolff Marksist teorinin toplumsal analizde belirli “giriş noktaları”nı önceliklendirdiğini iddia eder. Onlara göre giriş noktası, “bir teorinin kendini formüle edip analiz nesnelerini ve toplumsal bütünlüğü teşkil eden ilişkileri inşa etmeye koyulurken işe koştugu belirli bir kavramdır” (1987, s. 25). Resnick ile Wolff bu giriş noktalarının (Marksist teoride “sınıf”) epistemolojik veya ontolojik özler olmadığını savunur. Diğer bir deyişle önceliklendirilen kavramsal giriş noktasıdır, ortaya çıkan bilginin kendisi değil. Bu şekilde düşünüldüğünde kendisi de fazla belirlenen ve belirleyen bir süreç olan teorik pratik her daim tamamlanmamış addedilmek durumundadır.

O zaman sınıf neden giriş noktası olarak benimsensin? Resnick ile Wolff bu kararlarının kendisinin de fazla belirlenmiş bir süreç olduğunu savunur (s. 27). Bu sonucun nedeni teorik sürecin dışında bir yerde değildir; diğer bir deyişle teorik sürecin dışında bu seçimi haklı çıkaracak bir neden yoktur. Resnick ile Wolff, Saussure’e referansla teorilerin kendi hakikat kriterlerini inşa ederek kendilerini haklı çıkardıklarını ileri sürer (s. 28). Dilde her terim değerini diğer terimlerin eşzamanlı varlığına borçludur. Nasıl dilde diğer terimlerden bağımsız bir gösterge yoksa, toplumsal süreçlerde de bu süreçlerin dışında tahayyül edebileceğimiz ve analiz noktalarımızı ilelebet haklı çıkarabilecek şaşmaz bir neden yoktur.

Süreç olarak sınıf

Resnick ve Wolff’a göre sınıf, diğer öznel veya nesnel süreçleri belirleyen bir yapı değildir. Dahası sınıf, bireylerde ifa-

desini bulan bir yapı da değildir. Onlara göre sınıf denildiğinde belli pozisyonlar tahayyül edip sonra bu pozisyonları işgal eden öznelere belli eylemlerde bulunacağını varsaymak sorunludur. Resnick ile Wolff bu eleştirileriyle paralel olarak “sınıf”ı “sınıf süreçleri” kavramını kullanarak fazla-belirlenime açarlar. “Süreç olarak sınıf” kavramsallaştırması sınıfı tek ve/veya temel bir belirleyen üzerinden tanımlamak isteyen teorilerin bir eleştirisini içerir. Resnick ile Wolff (2006) Marksist teorilerin sınıf tanımını üç temel kritere dayandırdıklarını iddia eder: mülkiyet, iktidar ve artık emek. Sınıf analizinde mülkiyet ve iktidara fazlasıyla odaklanıldığını; öte yandan artık değer Marksizmin ayırt edici katkısı olarak görülmediğini ileri sürerler. Bu durumda da tartışmalar ancak belirli grup insanların işçi sınıfının ittifakı olup olamayacağı üzerine sürdürülür. Sınıf mücadelesinin kişilerin mülkiyet veya iktidar ilişkilerindeki konumlarından ileri geldiği varsayılır.

Resnick ile Wolff mülkiyet ve iktidar meselelerinin önemli olduğunu; ancak Marksist analizin özgüllüğünün artık emeğin üretimi, temellük edilmesi ve dağıtım süreçlerine odaklanması olduğunu savunur. “Orta” sınıfın veya başka bir grup insanın potansiyelini tespit etmeye çalışmak yerine, sınıf süreçlerinin diğer toplumsal süreçlerle irtibatlı olarak oluşumu, yeniden üretimi ve bozuluma işaret ederler. Bu dinamik sınıf süreçleri mefhumunda hem *temel sınıf süreçleri* ile *kapsanmış sınıf süreçleri* hem de *üretken* ile *üretken olmayan* emek arasında bir ayrım koyarlar. Dahası, sınıf süreçlerini sınıf olmayan süreçlerden de ayırt ederler. Bu ayrımları silerek daha “kapsayıcı” sınıf tanımı yapmaya çalışan yaklaşımların yanı sıra, belirli grupları üretim veya mülkiyet ilişkileri içerisindeki konumlarından dolayı dışlayarak “saf” bir işçi sınıfı hayali kuran yaklaşımları da eleştirirler. Bunun yerine söz konusu analitik ayrımların “temel ve kapsanmış

sınıflar arasındaki, türlü doğal ve toplumsal süreçlerce fazla belirlenen gerçek ve muhtemel ittifakları tespit edecek” şekilde kullanılmasından yanalıdır (2006, s. 105).

Öncelikle Resnick ile Wolff, Marx'ın yazınına referansla sınıfın artık emek teorisini geliştirirler. Marx'a göre gerekli emek, emek gücünün yeniden üretimi için gerekli olduğu toplumsal olarak belirlenen soyutlanmış emektir. Bu yeniden üretim için nelerin gerekli olduğu toplumsal, kültürel ve ekonomik süreçlerce fazlabelirlenir. Artık emek ise toplumsal olarak belirlenen bu miktarı aşan emektir. Resnick ile Wolff sınıf süreçlerini de bu artık emeğin üretimi, temellük edilmesi ve dağıtımının organizasyonu üzerinden tanımlar. *Temel sınıf süreci* artık emeğin üretimi ve temellük edilmesinin organizasyonu ile ilgiliyken *kapsanmış sınıf süreçleri* artık değerin sınıf sürecinin var oluş koşullarının yeniden üretimi amacıyla dağıtımı ile ilgilidir.

Buna göre kapitalist temel sınıf sürecinde artık emeği üreten doğrudan üreticiler onu temellük etmez; kapitalist temellük eden pozisyonundadır. Öte yandan örneğin bağımsız sınıf sürecinde artık emeği üreten özne aynı zamanda temellük eder. Resnick ile Wolff, Marx'ta ilkel, komünist, köle, feodal, kapitalist ve antik temel sınıf süreçlerinden bahsedilebileceğini ileri sürer (Resnick ve Wolff, 2006, s. 93). Tarihe yaklaşımları da fazla belirlenim kavramına dayandığından sınıfsal süreçlerin “mantıklı” bir biçimde birbirini izlediğini varsaymazlar; kapitalizm diğer sınıf süreçlerinin içine doğmuş değildir. Toplumsal formasyonlar kendilerinde egemen olan temel sınıf süreçlerine göre tanımlanır; öte yandan bir sürecin egemen olması da fazla belirlenmiştir ve diğer sınıf süreçlerinin de eşzamanlı olarak var olmasına engel olarak addedilemez (s. 95).

Jack Amariglio (2010) sınıf süreçleri tanımlanırken öznelliğe de tarihsel bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğini

savunur. Kolektiflik ve bireysellik mefhumlarının tarihsel ve politik süreçler olduğuna dikkat çeker; dolayısıyla temel sınıf süreçleri de bu tarihsellikte birlikte düşünülmelidir. Amariglio bu nedenle artığı topluluk adına temellük edilen bir patriark söz konusu ise komünal sınıf sürecinden bahsedilebileceğini savunur.³ Zira temellük eden özne “bireysel” bir patriark değildir; artığı temellük eden bir kolektif öznel-lik vardır. Fakat komün çözülür ve aynı patriark temellük etmeye devam ederse şahsi temellükten bahsedebiliriz. Bu durumda komünal değil feodal bir sınıf süreci vardır. Öz-nelliğin önemini akılda tutarak bağımsız ve kapitalist sınıf süreçlerinde de topluluktan nispeten kopmuş “bireysel” temellük eden bir özne olduğundan bahsedebiliriz. Bağımsız temel sınıf sürecinde bu birey artık değeri hem üretir hem temellük eder; kapitalist temel sınıf sürecinde doğrudan üretici birey artık emeğini temellük etmez. Son olarak kölelikte serbest emek gücünün olmadığını; dolayısıyla bireysel emekçi ile emek gücü arasında bir ayrım olmadığını düşünebiliriz. Kapsanmış sınıf süreçleri ise temellük eden öznelerin aracılığıyla artık emekten pay alır; temel sı-

---

3 Komünal sınıf sürecinde artık emeğe el koyan kolektif öznenin nasıl tanımlanacağına dair kayda değer bir tartışma söz konusu. Sadece doğrudan üreticiler mi, yoksa artık emekte hak iddia edebilecek geniş anlamda topluluk mu ona el koyacaktır? Ya da doğrudan üreticilerin seçtiği özneler mi artığa el koyduğunda kolektif bir süreçten bahsedebiliriz? Resnick ile Wolff (1988) iki tür komünizmden bahseder. Tip I’de toplumun tüm üyelerinin artık emeğe el koyma hakkı varken Tip II adını verdikleri komünizmde ise sadece üretken emek, yani temel sınıf sürecindeki işçiler artık emeğe el koyar. Stephen Cullenberg’in sosyalizme getirdiği “zayıf” tanımda ise (1992) üretim mekânında üretken olsun olmasın artık emek sarf eden herkesin üretilen değerin nasıl temellük edileceğine dair demokratik katılım süreçlerine dahil olma hakkı vardır. Cullenberg’in uyarısı buradaki sürecin illaki adalet veya eşitlik getirmeyebileceğidir. Zira iktidar ilişkilerini sınıfsal ilişkilerden ayrı tutan süreç temelli sınıf analizini takip eder. Velhasıl kolektif el koyan öznenin nasıl tanımlanacağı konusu bir antagonizma noktası olarak düşünülebilir. Nispeten emin olabileceğimiz şey ise doğrudan üreticilerin temellük etme sürecinden dışlanması durumunda sömürü içeren bir sınıf sürecinden bahsedebileceğimizdir.

nıf süreçlerine hem bağımlıdır hem de onların yeniden üretimi için çalışırlar (s. 94). Temel sınıf sürecinin ekonomik, kültürel ve politik var oluş koşullarının yeniden üretimini sağlarlar. Artık emeğin üreticileri ile temellük edenler arasında olduğu gibi temel ve kapsanmış sınıf süreçleri arasındaki ilişki de çatışmalı, çelişkili ve sınıf mücadelesine açıktır (s. 94). Bu tespitle beraber kapitalist ve üretken emeğin temel sınıf sürecini oluşturduğunu; üretken olmayan emek olan yöneticilerin ise kapsanmış sınıf sürecinde olduğunu iddia edebiliriz. Tüccarlar ve onların çalışanları da kapsanmış sınıf sürecindedir; zira artık emek üretmek veya temellük etmek yerine onun koşullarının yeniden üretimi için artıktan pay alırlar.

Sınıfa süreç olarak baktığımızda tek bir öznenin zaman içinde veya eşzamanlı olarak kapitalist ve gayrikapitalist temel ve kapsanmış sınıf süreçlerini deneyimlemesi mümkündür. Buna göre sözgelimi işçileri hem yönetip hem de üretim sürecinde rol alan bir yönetici, temel ve kapsanmış kapitalist sınıf süreçlerini birlikte deneyimler. Veya şirkette yöneticilik yapan bir kişi kapitalist kapsanmış sınıf sürecinden geçerken, işten eve dönüp hane halkı için yemek yaparken artık emek üretiminde feodal bir temel sınıf sürecinden geçiyor olabilir. Ya da farklı müşterilere proje bazlı çalışan bir freelance çalışan emeğini kendi temellük edebiliyorsa temel bağımsız sınıf sürecindedir. Fakat aynı kişi büyük bir proje için bir başka freelance çalışanı geçici olarak işe alırsa ve artık emeğe tek başına el koyarsa, kapitalist temellük eden pozisyonuna geçer. Öte yandan söz konusu freelance çalışan işe aldığı freelance çalışanlarla beraber artık değeri temellük ediyorsa komünal sınıf sürecinden bahsedebiliriz. Bu bölümün ilerleyen kısımlarında freelance çalışanların iş/iş dışı hayatlarında geçtikleri farklı sınıf süreçlerini ayrıntılandıracağız.

Sınıfa antagonizmayla bakmak

Freelance çalışanların sınıf süreçlerindeki çeşitliliğe bakmadan önce, bu süreç odaklı bakışı, sınıfı antagonizma üzerinden düşünen bir yaklaşımla desteklemenin iyi olacağını düşünüyorum. Antagonizma kavramıyla sınıfın ne sarsılmaz bir yapıda, ne de süreçlerin rastgele bir şekilde etkilenişimi olmadığına işaret etmek isterim. Sınıf süreçleri farklı çatışma ve müzakere zemininde gerçekleşir. Bu perspektif farklı sınıfsal oluşları mümkün kılacak sınıf dönüşümü ve müdahale imkânlarını aramada bize rehberlik edebilir. Resnick ile Wolff (2006) iktidar ve mülkiyetin sınıf süreçlerinde önemli olduğunu, fakat analizimize artık emeğin temellük edilmesi ve dağıtılması süreçleri üzerinden başlamamız gerektiğini savunur. Peki bu durumda sınıfsal dönüşümü nasıl anlayacağız? Sınıfsal dönüşümü bir sınıf sürecinden diğerine geçiş olarak da, sınıf süreçleriyle başka bir biçimde ilişkilenecek olarak da düşünebiliriz.⁴ Sınıf süreçleri bir içkinlik düzleminde mi evriliyor? Güç ve öznellik meselelerine eğilen fazla belirlenimci bir sınıf antagonizması mefhumu, toplumsal uzamdaki sınıfsal ve gayrisınıfsal süreçlerin karmaşıklığı ve dönüşümünü daha teferruatlı analiz etmemize yardımcı olabilir. Bu amaçla bu kısımda sınıf antagonizmasının Marksist literatürdeki iki tür kullanımı ve bu kullanımların sınıfsal dönüşümü anlamadaki katkıları serimlenecek. Zira freelance çalışanla-

4 Bir sınıf sürecinden diğerine geçişin yanı sıra, sınıf süreçlerine post-fantazmatik bir ilişkilenemenin de "sınıfsal dönüşüm" olarak adlandırılabilceğini düşünüyorum. Böyle bir ilişkilene burada incelenen sınıf antagonizmasının kabulünü içerir. Üretim, temellük etme ve dağıtım anları daha şeffaf ve müdahaleye açık addedilir. Dolayısıyla temel sınıf süreci kapitalist de olsa bir sınıfsal dönüşümden bahsetmek mümkün olabilir. Zira sınıf süreçlerine post-fantazmatik bir yaklaşımda işçiler üretim, temellük etme ve dağıtım anlarını kendi müdahalelerine açık addeder. Bu an da siyasi eylem anını getirebilir. Bir sonraki bölümde sınıfla böylesi post-fantazmatik bir ilişkilenemenin, işe dair post-fantazmatik bir söylemle desteklenmesi gerektiğini ve bunun siyasi önemini açıklayorum.

rın zaman içerisinde geçtiği farklı sınıf süreçlerinin, var olan veya olası sınıfsal dönüşümlere dair bir anlayışla desteklenmesi gerekmektedir. İlk olarak antagonizmanın pek çok siyaset düşünürünün gündeminde olduğunu belirtmekte fayda var. Fakat tartışma freelance çalışmanın sınıfsal analiziyle kısıtlı olduğundan antagonizmaya bakışı da sınıf temellidir. Bu nedenle bir yandan otonomcu gelenekten gelen Hardt ile Negri, diğer yandan da bu değer temelli sınıf analizi geleneğinden gelen Özselçuk ile Madra'nın antagonizmayı ele alış biçimlerine kısaca değinilecek. Hardt ile Negri "gayrimaddi emek" in artan hegemonyasıyla beraber antagonizmadaki dönüşüme dair tarihselci bir anlatı kurarken, Özselçuk ile Madra sınıf süreçlerine daha ontolojik bir antagonizmayla yaklaşır. Her iki anlatı da sınıf süreçlerinin karmaşıklığı ve heterojenliğinin yanı sıra, alternatiflerin ortaya çıkmasını sağlayabilecek imkân ve zorlukları anlamaya yardımcı olabilir.

Müşterekte sınıf antagonizması

Hardt ile Negri, post-Fordizmde emeğin gayrimaddileşmesiyle birlikte sınıf antagonizmasının katmerlendiğini ileri sürer. *İmparatorluk*, *Çokluk* ve *Ortak Zenginlik* adlı üçlemelelerinde sermaye ile "çokluk" adını verdikleri bir öznelik arasındaki antagonizmadan bahsederler. Çokluk üretim ilişkilerindeki dönüşümle beraber ortaya çıkmıştır. Hardt ile Negri üretimin artık "ekonomik" üretim olmadığını, yani sadece mübadele amacıyla metallerin üretiminden bahsedilemeyeceğini vurgular. Üretim artık toplumsal hayatın bütünüdür; emek gerçek anlamda "biyopolitik" kılınmıştır. Bu da üretici ile üretilen (özne ile nesne) arasındaki ayrımı değiştirir; zira üretim toplumsal hayatın (öznelerin özneler üretmesi) üretimi olmuştur. Bütün yaşamlar, bilişsel ve iletişimsel faaliyetler artık değer üretir; dolayısıyla onlara göre

“yaşayan” herkesin çokluk içerisinde olduğunu ileri sürebiliriz. Onlara göre yaşam ile iş arasındaki ayrım bulanıklaşırken iş bir yandan tamamen toplumsallaşır; diğer yandan da hayatımızı, zamanımızı ve geleceğimizi işgal eder.

Bu anlatıda sermaye, çokluğun duygulanımsal, iletişimsel ve bilişsel emeğinin ürünü olan müşterek emeğini sömüren bir “parazit”e benzetilir. Müşterek toplumsallaşmış emeğin hem var oluş koşulu hem de ürünüdür.⁵ Hardt ile Negri sermayenin işlevinde bir dönüşümden bahseder; sermaye artık üretim sürecinin daha dışındadır. Onlara göre sermaye önceleri üretim sürecini denetleme, üretim araçları temin etme ve işçileri disipline etme gibi üretim sürecine dahil olan süreçlerde yer alabiliyordu. Şimdi ise temel işlevi toplumsal fabrikada üretilen değeri *yakalamak*, böylece müşteriye el koymaktır (Hardt ve Negri, 2009, s. 141). Ortaya çıkan antagonizmaya, sermayenin değeri kontrol etme ve yakalama araçları ile biyopolitik emeğin üretkenliği arasında doğan bir çelişki eşlik eder (s. 145). Zira toplumsal fabrikadaki ilişkiseliklerde üretilen müşterek kapitalizmin avucuna sığmaz (s. 152). Müşterek, hayatın üretimiyle ilgilidir ve sermaye ilişkilerinde özerkleşme potansiyeli vardır. Öte yandan kapitalist ilişkiler biyopolitik emeği kontrol ve disipline etme, mülkleştirme ve esnekleştirmeye çalışırken onun yaratıcılığını ve üretkenliğini söndürür. Hardt ile Negri sermayenin yeni sömürü biçimini böyle tanımlar. Onlara göre üretim ile yeniden üretim arasındaki ayrım yok olmuştur; dolayısıyla “ar-

---

5 Hardt ile Negri burada belli bir grubun mülkü addedilemeyecek duygulanım, dil ve bilişsel güç gibi gayrimaddi süreçlerden bahsediyor. Dahası bu süreçler kısıtlı doğal kaynaklardan farklı olarak tüketilemez niteliktedir. Jason Read gayrimaddi kaynakların üretim sürecinde daha fazla önem kazanmasını formel kapsamadan gerçek kapsamaya geçiş olarak kavramsallaştırır. Formel kapsamada emeğin biricikliği ile sermayenin soyutlaması arasında bir çatışma vardı. Read'e göre gerçek kapsamada ise sermaye artık toplumsal ilişkilerin biricikliği ve müşterekliğini boyunduruk altına almak istemiyor; bunlara doğrudan el koyuyor (2003, s. 151).

tık değer”in temellük edilmesi üzerinden sömürüyü tanımlamak da mümkün değildir. Yeni sömürü rejimi müştereklere el konulması üzerinden gerçekleşir. Sadece insanlar mülksüzleştirilip müşterek “doğal” kaynaklara el konulmuyor; ilişkiler, gayrimaddi ve sınırsız müşterek kaynak (örn. dil) da sermaye tarafından işgal ediliyor. Hardt ile Negri’nin anlatısı kapitalist sınıf süreçlerindeki değişimlere işaret etmesi açısından bilgilendirici. Kapitalistin geçirdiği dönüşümün yanı sıra artık değerın kompozisyonu, üretimin organizasyonu ve sermaye ile müşterek arasındaki ilişkideki değişimler dikkate değer ve daha ayrıntılı analizi hak ediyor. Öte yandan toplumsal değişime fazla belirlenimci bir bakışla yaklaşılmadığında toplumsal uzamın homojen bir temsili ortaya çıkıyor. Bu da sınıfı “çokluk” kavramı üzerinden farka açma gayretleriyle çelişiyor. Toplumsal uzamı üretime indirgeyip her tür faaliyetin kapitalist değer üretimine hizmet etme potansiyeli olduğunu varsayıyorlar. Temel ve kapsanmış sınıf süreçleri veya sınıfsal ve gayrisınıfsal süreçler arasında ayrımlar yapmayan bu temsilde her faaliyet kapitalizme indirgenebilir.⁶ Bununla paralel olarak Hardt ile Negri’nin sınıf antagonizması mefhumu tarihselcidir. Türlü temel ve kapsanmış sınıf süreçleri ile bunların gayrisınıfsal süreçlerle fazla belirlenmiş karmaşık ilişkisi iki taraf arasındaki çatışmaya indir-

6 Resnick ile Wolff bu ayrımların önemine dikkat çekerken eğitimi örnek verir (2006, s. 94-5). Çocukların birbirleriyle oynadıkları süreçte eğitim gayrisınıfsal bir süreçtir. Öte yandan sözgelimi vergi ödeyenlerin artık emeğinden finanse edilen devlet okullarında verilen eğitimde kapsanmış sınıf süreci söz konusudur. Eğitim meta olarak bir kurumda satılıyorsa kapitalist temel sınıf sürecinden bahsedebiliriz. Bu senaryoya devam ettiğimizde söz konusu kurumun öğretmenler tarafından müşterek işletildiğinde ve artık değerin ortak üretilip temellük edilmesi durumunda komünal bir sınıf sürecinden bahsedebiliriz. Ya da özel ders veren öğretmenlerin doğrudan artık emeğe el koyabildikleri durumlarda bağımsız sınıf sürecinden geçtiğini savunabiliriz. Hardt ile Negri’nin anlatısı tüm bu sınıfsal ve garisınıfsal heterojenliği “müşterek”te gayrimaddi emeğin üretimine indirgiyor. Bu durumda müşteregin sınıfsız terimlerle düşünüldüğünü ve semayeye kendiliğinden direniş göstereceğinin varsayıldığını ileri sürebiliriz.

genir: kapitaliste karşı emek (çokluk). Dahası antagonizmanın ortaya çıkışını üretimdeki değişikliklere –emeğin “gayrimaddileşmesi”– atfettikleri ölçüde de determinist bir anlatı kurdukları ileri sürülebilir. Bu toplumsal uzamın üretimi bir temsilidir; değişimin asıl itici gücünün “üretim” olduğu ve bu sürecin de diğer toplumsal süreçlerden daha önemli olduğu varsayılır. Hardt ile Negri öngördükleri değişimlerde emeğin özörgütlenme kapasitesinin arttığını ve kanını sömüren parazitlerden kurtulabileceğini öngörür. Sınıf antagonizmasının böylesi kendiliğinden çözülümünü varsaydıkları ölçüde de teleolojik bir anlatıyı tekrar ettikleri söylenebilir.

Hardt ile Negri’nin anlatısı kapitalizmdeki bazı değişimlere ve emeğin özörgütlenme potansiyeline işaret etmesi açısından önemli. Sınıf süreci temelli bir bakışla dünyanın bazı bölgelerinde bağımsız veya komünal temel sınıf süreçlerinin yaygınlaştığından bahsettiklerini düşünebiliriz. Öte yandan bu anlatı söz konusu dönüşümleri geçiren ve kuran özelliklerin yanı sıra, bu değişimleri hem mümkün kılan hem de zora sokan tarihsel, toplumsal ve siyasi süreçleri göz ardı eder. Fazlabelirlenimci bir bakış özörgütlenmeyi kapitalist üretim süreçlerindeki dönüşümlere indirgemez; özörgütlenme deneyimlerini fazlabelirleyen diğer toplumsal süreçlere de dikkat kesilir. Zira dünyanın her yerinde aynı şekilde yaşanan ve deneyimlenen bir “kapitalizm”den bahsedemeyiz. Sınıfsal süreçlerin gayrisınıfsal süreçlerle beraber analizi de olası sınıfsal dönüşümleri kavrayabilmek açısından bu nedenle önemlidir.

Sınıf antagonizması ve *jouissance*

Bu sebeple sınıf antagonizmasına fazlabelirlenimci bir yaklaşıma ihtiyacımız var. Madra ile Özselçuk’un (2010) antagonizmaya ontolojik bir yer atfeden fazlabelirlenimci yak-

laşımları bir örnek olabilir. Bu yaklaşım, gayrimaddi emek hakkındaki post-Fordist literatür de dahil olmak üzere farklı Marksist söylemlerdeki tarihselci sınıf antagonizması mefhumunu eleştirir. Madra ile Özselçuk’a göre bu antagonizma mefhumu, sınıf antagonizmasının çözülüp sınıf ilişkilerinin ileride bir toplumsal formasyonda nihai olarak stabilize edilebileceği beklentisi yaratır. Çelişkilerin çözülme-ye mahkûm olduğuna dair bir tahayyülün siyasi pratik üzerinde ciddi güçsüzleştirici etkilerinin olabileceğini not edelim. Bu tahayyülde toplumsal değişim total ve ani alüst oluşlar gerektirir; bundan sonra da antagonizma yok olacaktır. Bu topyekûn değişim beklentisi sınıfsal dönüşüm lehine girilen “gündelik” pratikleri önemsiz ve hatta “enerji kaybı” olarak bile temsil edebilir. Dahası kapitalizme alternatifler üretme çabaları başarısız olduğunda büyük hayal kırıklıkları ve suçluluk duygusu üretir. Bu tahayyül antagonizmanın her türlü topluluktaki kurucu rolünü göremez niteliktedir.

Madra ile Özselçuk’ın sınıf antagonizması kavramsallaştırması bu tarihselci çözülme beklentisini eleştirerek antagonizmayı toplumsallığın kurucu bir bileşeni olarak düşünür. Lacan’cı *jouissance* kavramından hareketle antagonizmanın çözülümünün imkânsızlığının yanı sıra, tüm toplumsal formasyonlardaki kurucu ve yıkıcı etkilerine işaret ederler. *Jouissance* öznenin sosyo-sembolik düzene dahil olduğu süreçte ortaya çıkan fazladır; düzen türlü kurumsal mekanizmalarda bu fazlayı ancak kısmen ve geçici olarak ehli-letirebilir. Madra ile Özselçuk *jouissance*’ın çalışma prensibinden hareketle, herhangi bir kurum veya öznenin bu kurumlarla ilişkisinin stabil ve sabitlenebilir addedilemeyeceğini savunur (2010, s. 490). Sınıf süreçleri de dahil olmak üzere hiçbir toplumsal süreç önceden tanımlanamaz veya sabitlenemez. Buna paralel olarak da sınıf antagonizmasını “toplumsal artığın (ister emek, ister değer formu veya kulla-

nım değeri olsun) üretimi, temellük edilmesi ve dağıtımının tamamen uyumlu ve uzlaşımlı bir biçimde düzenlenmesinin indirgenemez imkânsızlığı” olarak tanımlarlar (s. 489). Marx’ın komün biçimlerini de bu sınıf antagonizması mefhumu üzerinden okurlar. Farklı komün biçimlerinin toplumdaki sınıf antagonizmasını düzenlemenin farklı yolları olduğunu ileri sürerler. Diğer bir deyişle farklı sınıf süreçleri temel sınıf antagonizmasına bir yanıt niteliğindedir; komün biçimleri “artığın üretimi, temellük edilmesi ve dağıtımını geçici olarak stabilize etmeye çalışan kurum, mantalite, arayüz, toplumsal teknoloji ve anlatılar” (s. 489) olarak düşünülebilir.⁷ Dolayısıyla, sınıf ilişkilerini düzenleme biçimlerinin hiçbirini sarsılmaz, ideal veya stabil addedemeyiz. Sınıf antagonizması, komünist sınıf süreci de dahil olmak üzere tüm sınıf süreçlerinde daimi düşünülebilir.⁸ Bu sınıf antagonizması mefhumuyla paralel olarak komünizmi gerçekleştirilmesi gereken bir tasarı olarak değil, bir aksiyom olarak düşünmemizin uygun olacağını savunurlar. Bu durumda sınıfa etik-politik bir yaklaşımı, artık değer üretimi, temellük edilmesi ve dağıtımı süreçlerinin kolektif karar alma süreçlerine açılması olarak düşünebiliriz. Üretimin temellük edilmesi ve artığın dağıtımı da, ihtiyaç ve yetenekler de sürekli müzakereye açık addedilebilir. Öte yandan sınıfla bu şekilde yeniden ilişkilenecek, sınıf antagonizmasıyla da başka türlü bir ilişkilenecek gerektirir. Diğer bir deyişle öznel yatırımlar sınıfsal dönüşümde önemli bir rol oynar. Madra ile Öz-

7 Bu komün kavramsallaştırması pozitif varlığı olan bir müşterek tahayyülüne dayanmaz. Bunun yerine nispeten negatif ve istikrarsız bir temelde “biraz evet, biraz hayır” diyen tekilliklerin ifadesidir (Curcio ve Özselçuk, 2010, s. 308). Bu nedenle söz konusu komünün Hardt ile Negri’nin (2009) gayrimaddi emek hakkındaki otonomcu anlatısında mevcut olan üretim ontolojisiyle gerilim içinde olduğunu söyleyebiliriz.

8 Komünal sınıf sürecinin stabil ve net tanımlanabilir bir tasarı olarak düşünülmesinin imkânsızlığı Resnick ile Wolff’un (2006) farklı komünal sınıf süreçleri ve sınıfsızlık halleri hakkındaki ayrıntılı analizinde görülebilir.

selçuk *jouissance* ile biri eril diğeri dişil olmak üzere iki tür ilişkilenmeden bahsederler. Eril ilişkilenmede istisnai bir biçimde kastrasyona uğramamış bir ötekinin varlığına inanılır. Örneğin burjuva iktisadında girişimcinin bu tür istisnai bir figür olarak addedildiğini ileri sürebiliriz. Bu istisnai figürler süperegounun buyruklarına itaat etmemiz karşılığında tam *jouissance*'ı geri kazanmanın mümkün olduğu inancını körükler (s. 491). Öte yandan *jouissance* ile dişil ilişkilenmede istisna yoktur; gelecekte bir noktada istisnai bir konuma gelme fantezisi de yoktur. Dişil olan sembolige yazılıdır; dolayısıyla varlığı set içerisinde bölünemez. Madra ile Özselçuk'un sınıf antagonizmasıyla etik-politik yeniden ilişkilenme için, *jouissance* ile dişil bir ilişkilenmeyi önerdikleri savunulabilir. Zira seti yöneten bir tasarı, ideal veya istisnai statü yoktur. Bu durumda sınıf süreçleri de dahil olmak üzere sosyo-sembolik düzenin kendisi kararsız, dolayısıyla da karar alma süreçlerine açık addedilebilir.⁹

Peki bu sınıf antagonizması mefhumunun freelance çalışmanın sınıfsal analizi açısından önemi nedir? Bu kavramsallaştırma freelance çalışanların zaman içerisinde içinden geçtiği sınıfsal süreçlerin de nihai olarak stabilize edilemeyeceğine işaret eder. Özne ile onun sınıfsal süreçlerdeki yerini organize eden üretim ilişkileri arasında her daim bir örtüşmezlik vardır. Öznenin herhangi bir sınıfa veya kurum-

---

9 Curcio ve Özselçuk (2010) sınıfla bu etik-politik ilişkilenmeyi "tam-olmayanın komünü" olarak nitelendirir. Asyatik ve German prekapitalist komün türlerinde artık emeğe komün adına el koyan bir hane halkı reisi veya despot söz konusudur. Curcio ile Özselçuk'un tanımlamasına göre bu komün biçimlerinin eril istisna mantığına dayandığı söylenebilir. İstisnai lider veya patriark set içinde bütünlük kurar. Komünün feminen halinde ise setin bir istisnası yoktur; komünü temsil edip stabilize edebilecek ayrıcalıklı bir noktadan bahsedemeyiz. Bu durumda "tutarsız bir çeşitlilikler bütünü, bir *tam-olmayan*" söz konusudur (Curcio ve Özselçuk, 2010, s. 310). Bu durum komünü fark ve antagonizmaya açık kılar. Bunun da çatışma ve antagonizmalardan kaçmayan post-fantazmatik ve adanmış bir özneliği gerektirdiğini düşünüyorum. Bu özne her daim karar alma ve müzakerelerde bulunmanın gerekliliklerine açıktır.

sal yapıya indirgenemezliği onun sınıfsal süreçleri ve sınıfsal dönüşümü fazla belirleyen anlardan biri olarak addedilmesini gerektirir. Resnick ile Wolff'un süreç temelli analizi sınıfı ve toplumsal uzamı farka açsa da sınıfsal dönüşümü anlamakta yeterli olmayabilir. Sınıf antagonizmasını öznellik ve iktidar meseleleriyle beraber düşündüğümüzde ise sınıfsal süreçlerin istikrarsızlığını ve sınıfsal dönüşümün imkânlarını görebiliriz.

Hardt ile Negri'nin biyoiktidar ve günümüz kapitalizmine dair analizlerinde izini bulabileceğimiz sınıf antagonizması, kapitalist sınıf süreçlerindeki dönüşümlere işaret etmesi açısından bilgilendirici. Bu analizin iktidar meselesini sınıf analizlerinin gündemine sokabileceğini düşünebiliriz. Öte yandan sınıf antagonizması ne sermaye ve emek arasındaki tekil bir âna ne de üretimin organizasyonundaki değişimlerin bir sonucuna indirgenebilir. Madra ile Özselçuk'un antagonizmaya fazla belirlenimci yaklaşımları kapitalizme dair egemen anlatılara olan yatırımlarımızı sorgulatarak öznenin sınıf analizindeki önemine de dikkat çekiyor.

Freelance çalışmada sınıf süreçleri: Kapitalist, bağımsız, komünal

Bu bölümde Resnick ile Wolff'un süreç olarak sınıf kavramı, freelance çalışmanın daha heterojen bir temsilini sunabilmek için kullanılacak. Freelance çalışma hakkındaki egemen temsiller toplumsal uzamın homojen bir biçimde kapitalist olduğunu varsayıyor. Girişimci özneyi istisnai bir konuma yerleştiren bu söylem, freelance çalışana da bu öznelliği benimsediği takdirde özgür olabileceğini telkin eder. Bunun için 9/6 işini bırakması, hayallerinin peşinden koşup sevdiği işi yapması gerekir. Ancak o durumda mutlu ve özgür olacaktır. Kendisini, becerilerini, ilgilerini ve diğer in-

sanlarla ilişkilerini kendi girişimine sunacakları katkı bakımından değerlendirebilmelidir. Kişinin hayatının her veçhesine bu temsilde bir değer biçilir. İş/girişim kişinin hayatının merkezindedir; diğer tüm faaliyet ve ilişkiler iş göz önünde bulundurularak organize edilir.

Freelance çalışanlar arasındaki sınıfsal farklılıkların yanı sıra, zaman içerisinde geçtikleri sınıf süreçlerinin analizi bize egemen sermaye merkezli temsilleri sorgulama şansı verebilir. Gibson-Graham ile Resnick ve Wolff (2000) toplumsal uzamın kapitalizmden ibaret olduğu varsayımını eleştirir. Bu temsilin gayrikapitalist pratikleri görünmez kılarak siyasi eylemliliği güçsüzleştirdiğini savunurlar. Sermaye merkezliliği şöyle açıklarlar:

Gayrikapitalist ekonomik süreçler (örneğin bağımsız meta üretimi), kapitalizm öncesi “geleneksel” ekonominin hükümü kalmamış kalıntıları ya da aksine, kapitalist çabaların ocağı veya son kertede meta üretimi ya da piyasa sözü olduğu için “kapitalist” olarak addedildiğinde, kapitalizmi ekonomik kimliğin merkezi olarak gören bir söylemle karşı karşıyayız demektir (s. 16).

Bu bölümdeki analizle amaç, hem sınıf süreçlerindeki sömürü biçimlerindeki dönüşümlere hem de sınıfsal dönüşümün imkânlarına işaret etmektedir. Bu amaçla sınıf süreci analizi öznellik hakkında antagonistik bir bakışla yürütülecektir.

Freelance çalışmada kapitalist sınıf süreci

Freelance çalışmada gözlemlenebilecek üç farklı sınıf sürecinden bahsedilebilir. Freelance çalışanların ücretli işlerinde temelde bağımsız, kapitalist ve komünal sınıf süreçlerinden geçtiğini savunabiliriz. Bu üç süreci hayatlarının muh-

tef alanlarında zaman içerisinde veya eşzamanlı olarak deneyimleyebilirler. Marksist literatürde gayrikapitalist sınıf süreçlerinin nasıl tanımlanacağına ve kapitalist temel sınıf süreciyle ilişkilerine dair çok az tartışma var. Bazı Marksist akımlarda çeşitli gayrikapitalist sınıf süreçleri, kapitalizm yeterince geliştiğinde ortadan kalkacak “biçimler” olarak görülür; bunların hâlâ hayatta olması “eşitsiz gelişme” kavramıyla açıklanır (Gibson-Graham, Resnick ve Wolff, 2000, s. 13). Sınıf süreçlerine dair bu teleolojik kavrayış, kapitalizmin bu geri biçimlerin yerini alacağını, ileri komünizmin de kapitalizmin yerini alacağını varsayar. Dolayısıyla feodal, köle, bağımsız ve komünal sınıf süreçleri tarihin farklı dönemleriyle ilişkilendirilir. Bu süreçlerin günümüzdeki varlığı ya geçici ya da önemsiz addedilir; temel sınıf ilişkileri üzerinde bir hükümleri yoktur.

Resnick ile Wolff'un sınıf süreçleri çerçevesi, gayrikapitalist sınıf süreçlerine bu tarihselci yaklaşımın toplumsal uzamanın kapitalizmden ibaret temsil edilmesine yol açtığını gösterir. Artık değer temelli sınıf teorileri ekonomiye dair daha heterojen bir temsil üretmemizi mümkün kılar. Resnick ile Wolff'un sınıf tanımı artık emeğin üretimi, temellük edilmesi ve dağıtımına odaklanır. Kabaca kapitalist temel sınıf sürecinde işçinin ürettiği artık emeğin bir başkası, yani kapitalist tarafından temellük edildiğini savunabiliriz. İşçi ürettiği artıktan ayrılmıştır. Dağıtım da sınıf süreçlerinin tanımında ayrı ve önemli bir süreçtir, zira genel anlamda toplumun ve söz konusu temel sınıf sürecinin yeniden üretimini ilgilendirir. Kapitalist sınıf sürecinde kapitalist, temel kapitalist sınıf sürecinin yeniden üretimi için artık değer bir kısmını farklı aktörlere dağıtır (yöneticiler, toprak/mülk sahipleri, siyasi/dinî liderler vb.). Bu dağıtım ânına dahil olan taraflar kapsanmış kapitalist sınıf sürecindedir. Bu kaba temsil üretim, temellük etme ve dağıtım süreçlerindeki fark-

lı aktörlere işaret etmeyi amaçlar. Temel ve kapsanmış sınıf süreçleri de çatışma ve müzakere alanları olarak görülmelidir. Zira kapitalist sınıf süreçlerinin taraflarının her biri artık emek üzerinde hak talep edebilir. Üretim, temellük etme ve dağıtım süreçleri önceden tanımlanmış değildir; dolayısıyla nasıl organize edilecekleri sürekli müzakereye açık addedilebilir.

Emeklerinin ürünlerini piyasada satan bir şirkete çalışan freelance çalışanların kapitalist sınıf ilişkisi içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Şirketler açısından işçileri eve göndermek ve üretim maliyetini düşürmek avantajlı görülmüş olabilir.¹⁰ Freelance çalışma emeğin daha da metalaşması anlamına gelebilir: Artık emek kısa süreli olarak ihtiyaç dahilinde satın alınabilen bir metadır.¹¹ Bu durumda freelance çalış-

---

10 Öte yandan freelance çalışanın kapitalist bir işletmeye çalıştığı pek çok durumda bağımsız mı yoksa kapitalist sınıf sürecinden mi geçtiğine karar vermek zor. Freelance çalışan şirketin doğrudan kullanacağı nihai bir meta, örneğin bir tasarım satıyorsa, freelance çalışanın bağımsız bir sınıf sürecinden geçtiğini söyleyebiliriz. Öte yandan kapitalist şirket bu nihai ürünü kullanmak yerine satışından kâr elde ediyorsa kapitalist şirketin artık emeğe el koyduğunu, dolayısıyla da kapitalist bir sınıf sürecinin söz konusu olduğunu düşünebiliriz. Dolayısıyla tasarımcıların ürünlerinin satışına aracılık eden web platformlarında freelance çalışanların kapitalist sınıf sürecinden geçtiği söylenebilir. Ortada değere el koyan bir aracı yok ise bağımsız bir sınıf sürecinden söz edebiliriz. Bu arada bir proje kapsamında kapitalist şirketlerde geçici çalışan freelance çalışanlar da kapitalist sınıf sürecinde düşünülebilir. Burada önemli olan nihai ürün mü yoksa emek değerinin mi satıldığı değil diye düşünüyorum. Ayırt edici nokta artık değere el koyan öznenin niteliğidir.

11 Bu argüman freelance çalışma hakkındaki tartışmalarda oldukça yaygın. Şirketlerin işçileri eve göndererek üretim masraflarından tasarruf etmeyi amaçladıkları varsayılıyor. Bu iddia “evden çalışma”nın sermayenin kâr arayışına indirgenebilecek bir olgu olduğunu varsayar. Oysa “evden çalışma”nın sadece sermayenin hükmüne indirgenemeyecek türlü fazla belirleyeni olabileceği gibi işçiler de türlü nedenlerden evden çalışmayı talep edebilir. Bu meselenin bir tartışma/çatışma alanı olarak görülmesi gerekir; zira sermaye de aslında işçilerin evden çalışmasının kârını hesaplamaya devam ediyor. Son zamanlardaki işçileri ofise geri çağıran şirketleri düşündüğümüzde şirketlerin de evden çalışmanın ne kadar kârlı olduğundan emin olmadığını çıkarabiliriz. Örneğin IBM ve Yahoo uzaktan çalışan işçilerini ofise geri çağırıp “küçük, özyönetimli agile takımlarında sahada” çalışmalarını gerektiğini ileri sürdü (bkz. <http://money>).

şanların elektrik ve bilgisayar gibi üretim araçlarını kendisi temin etmesi beklenir. Bu da aslında artık emek üzerindeki paylarının azalması demektir; freelance çalışan hem emeğinin hem de üretim araçlarının yeniden üretiminden sorumlu kılınmıştır. Bu durumda freelance çalışanlar ofis çalışanlarından daha fazla ücret talep edebilir. Bu talebin karşılanıp karşılanmayacağı pek çok faktöre bağlıdır. Bunlardan bazıları freelance çalışanın becerileri, piyasadaki emek gücü arzı, piyasada ödeme standartlarının olup olmaması veya freelance çalışana güvence sağlayabilecek yasal güvencelerin varlığı ya da işverenle kurulan şahsi ilişkilerin niteliği gibi faktörlerdir. Bu senaryoda görüldüğü gibi kapitalist ile freelance çalışanın artık emek üzerinde antagonistik bir ilişki içinde olduğu söylenebilir. Artık değerden alınacak pay üzerinde çatışma ve müzakere söz konusudur. Öte yandan aynı çatışma üretim koşulları üzerinde de yaşanabilir. Sözgelimi kapitalist bir şirkette çalışan tam zamanlı maaşlı bir işçi türlü sınıfsal veya gayrisınıfsal nedenlerle (ailesinden birinin bakımını üstlenmek, başka uğraşlara zaman ayırmak, uzun vadede tükenmemek, başka işler de yapıp daha fazla gelir elde etmek vb.) freelance çalışmaya geçmek isteyebilir.¹² Ya da işyükünü azaltmak veya freelance işler yapmak için haftanın belli günleri evden çalışmayı talep edebilir.¹³ Her iki durumda da çalıştığı şirket bu talebi verimliliğin lehine görür

---

cnn.com/2017/05/19/technology/ibm-work-at-home/index.html, erişim tarihi 9 Ağustos 2017).

- 12 Görüşmecilerimden biri freelance çalışmaya, çalıştığı şirketle müzakereler sonucunda geçiş yaptığını aktarmıştı. Şirkette tam zamanlı çalışırken kurduğu bağlantılar doğrudan müşterilerle çalışabilmesini mümkün kılmıştı. Bu durumda kendi emeğine el koyabildiği için bağımsız sınıf sürecini deneyimlediğini savunabiliriz.
- 13 Yayıncılık sektöründe çalışan freelance çalışanlarla düzenlediğimiz atölyede iki katılımcı haftanın belli günleri evden çalışmayı işverenleriyle müzakere ettiklerini aktardı. Anlatımlarına istinaden sahip oldukları becerilerin bu talebin kabul edilmesinde etkili olduğunu ileri sürebiliriz.

ya da görmez. Dolayısıyla işçinin bu taleplerini karşılayabilir ya da reddeder. Burada serimlenmeye çalışılan şey, kapitalist sınıf süreçlerinde üretim ve temellük anlarının müzakere ve çatışma içerdiği. Dağıtım ânına baktığımızda ise freelance çalışma ile kapitalist sınıf sürecinde gerçekleşen değişimin, diğer sınıf süreçleri üzerinde de etkisi olduğudur. Freelance çalışanlar evde çalışırken kendi yemeklerini hazırlayabilir, hizmet sağlayıcılardan daha az alışveriş yaparak bu sektörün ürettiği artık emeğin payını etkileyebilirler. Diğer bir deyişle, freelance çalışanlar hizmet sektörünün temin ettiği metaları daha az tüketerek kapitalist sınıf ilişkilerindeki kapsanmış sınıf süreçlerini etkileyebilir.¹⁴ Buna ek olarak freelance çalışan, meta tüketmek yerine ev içinde daha fazla ürettiğinde, ürettiği artık emek diğer hane halkı üyeleri tarafından da tüketilebilir. Bu durumda hane içinde artık emeğin üretimi ve temellük edilmesinin organize ediliş biçimine bağlı olarak feodal veya komünal sınıf süreçlerinden geçiyor olabilir.¹⁵ Hane halkıyla beraber üretip kolektif temellük ediyorsa komünal sınıf sürecinden bahsedebiliriz. Öte yandan freelance çalışanın ürettiği artık emeğe hane halkı el koyuyorsa, hane içinde feodal bir sınıf süreci olduğunu savunabiliriz. Bu senaryo da kapitalist sınıf süreçlerindeki dönüşümlerin gayrikapitalist sınıf süreçlerine etkisini görmemize yardımcı olabilir.¹⁶

14 Ali daha az meta tüketmek için freelance çalışmayı tercih ettiğini belirtmişti. Zeynep de işe giderken kahvaltıyı dahi dışarıdan satın aldığını, otobüse bindiğini, sonrasında da arkadaşlarıyla lüks restoranlarda buluşup daha fazla tükettiğini aktarmıştı. Freelance çalışmanın hizmet sektörünün yeniden üretimine ket vurduğunu; evden çalışırken daha az tükettiğimizden aslında sermayenin kâr elde etmediğini savunmuştu.

15 Hane halkına dair sınıf analizlerinde Resnick ile Wolff (2006), feodal sınıftan bağımsız ve komünal sınıfa bir geçiş olduğunu savunur. Hane içinde sınıfsal ve gayrisınıfsal süreçlerin freelance çalışmayla ilişkili olarak analizi bir sonraki bölümde daha ayrıntılı aktarıyor.

16 Freelance çalışan kadınların deneyimlerinden yola çıkarak hane içindeki üretim ilişkilerindeki dönüşümleri anlayabiliriz. Bu amaçla Ofissizler'in şimdiye

Bağımsız sınıf süreçleri

Freelance çalışanların deneyimlediği tek sınıf sürecinin temel kapitalist sınıf süreci olduğunu iddia edemeyiz. Freelance çalışanlar doğrudan müşteriyle çalışıp artık emeği bireysel olarak temellük edebilir, böylece bağımsız temel sınıf sürecinden geçiyor olabilir. Bu sınıf sürecine dair Resnick ile Wolff'un süreç temelli bakış açısını kullanan iki farklı anlatımdan burada söz edebiliriz. Bunlardan ilki Satyananda Gabriel'in (1990) bağımsız sınıf süreçlerindeki özsömürünün özgüllüğüne dikkat çeken aktarımıdır. Janet Hotch ise (2000) "şahsi istihdam" biçimlerinde bağımsız sınıf süreci de dahil olmak üzere farklı sınıf süreçlerinin bulunduğu işaret ederek bu istihdam biçimlerinin örgütlenme imkân ve koşullarına eğilir. Her iki anlatım da sınıf süreçleri arasında ayırım yapıp freelance çalışmadaki sınıfsal çeşitliliği ön plana çıkarmanın önemini anlamamıza yardımcı olabilir.

Öncelikle Satyananda Gabriel'in bağımsız (antik) sınıf sürecinin özgüllüğüne dair anlatısına bakalım. Gabriel'e göre bağımsız sınıf süreci, çoğu kez özcü ve teleolojik bir çerçeve içinde ele alındığından "geçici" veya "kalıntı" bir biçim olarak görülür; asıl hâkim olan sınıf süreçlerinin gölgesinde bırakılır (1990, s. 88). Feodalizmden kapitalizme geçişte bir ara form olarak da addedilebilir. Bazı Marksist teorisyenler şahsi istihdamın varlığını kabul etse de özsömürünün önemli bir konu olmadığını düşünürler. Özsömürünün varlığını mülkiyet veya devlet yapısı gibi belli belirleyenlerle açıklayarak önemsizleştirebilirler (s. 90). Gabriel, antik sınıfı üreticinin üretim araçlarına sahipliği üzerinden tanımlayan Paul Sweezy'nin iddiasını buna örnek verir. Bu durum-

---

dek kadın freelance çalışanlarla düzenlediği üç odak grup çalışmasından verileri paylaştığım bölümde kadınların hem sınıfsal hem gayrisınıfsal deneyimlerine yer vermeye çalışıyorum.

da özel mülkiyetin veya küçük meta üretiminin varlığı kapitalist meta üretiminin öncülü olarak addedilir. Gabriel bu özcü ve teleolojik söyleme karşı çıkarak söz konusu sınıf sürecinin fazla belirlenimci bir analizi için Marx'ın çalışmaları-na geri döner. Marx'ta bu sömürü türü hakkında ayrıntılı bir analiz olmadığını iddia eder. Öte yandan gayrikapitalist süreçlerin var oluş koşullarının kapitalizmin var olmama koşulu olduğunu savunur. Antik üretimin de bu bakışla Marksist bir analizinin yapılabileceği görüşündedir.

Gabriel bağımsız sınıf sürecinde artık emeğin müstakil olarak temellük edildiğini, doğrudan üreticinin kendi artık emeğine el koyabildiğini iddia eder. Bu sınıf sürecinin varlığı söz konusu toplumsal formasyondaki mülkiyet ilişkileri, benlik ve topluluk algısı gibi pek çok faktör tarafından fazla belirlenmiştir. Gabriel kapitalist bireysel mülkiyet biçimlerinden başka mülkiyet biçimlerine de işaret eder. Bireysel müstakil mülkiyet (emek mülkiyeti) ve bireysel kullanıma açık komünal mülkiyet bunlar arasındadır. Bu her iki mülkiyet biçimi de doğrudan üreticinin kendi emeğine el koyabilmesine imkân tanıyabilir (s. 99).

Öte yandan freelance çalışan üretim araçlarına sahipse de kendi artık emeğine el koyamıyor olabilir. Bu durumda yine de kapitalist sınıf süreci deneyimlenir. Öte yandan bireysel mülk sahipliği veya kamusal/komünal mülke erişim (örneğin ücretsiz çalışma mekânlarının, kütüphanelerin varlığı) freelance çalışanların kendi emeklerine el koymaya başlamalarını destekleyebilir. Diğer bir deyişle mülkiyet, sınıf sürecinin ayırt edici belirleyeni olmasa da fazla belirleyen faktörlerden biri olarak görülebilir. Freelance çalışanlar için de üretim araçları ve mekân temininin bağımsız sınıf sürecini destekleyebileceğini öngörebiliriz. Dünyada Mekân da aslında bu tür bir destek ve dayanışma ağı kurmayı amaçlıyordu. Bu deneyimin ardından İstanbul'da Kadıköy Belediye-

si de iki katlı, eski bir restoranı ortak çalışma mekânına dönüştürdü.¹⁷ Bu mekânın ikinci katı nispeten cüzi bir ücretli üyelik gerektirirken, alt katı ücretsiz kullanıma açıktı. Aynı katta bir kafe ve bistrunun yanı sıra türlü kolektif ve STK'ların kullanımına açık bir toplantı mekânı da mevcuttu. Bu tür kamusal alanların varlığının freelance çalışanlar için gayrikapitalist (bağımsız veya komünal) sınıf süreçlerini destekleyebileceğini öngörebiliriz. Bu tür müşterek mekânlara erişim talebinin esasen üretim araçlarının ortaklaştırılması olarak düşünülüp sınıf politikasının gündeminde olabileceğini varsayabiliriz. Öte yandan benlik algıları da bu sınıf sürecinin var oluş koşullarında önemli bir belirleyendir. Gabriel'e göre, bu sınıf sürecinin var olabilmesi için gerekli olan bireysellik biçimi kapitalist sömürü için gerekli olan bireysellik biçiminin temelini oluşturabilir. Fakat bu illa böyle olmak zorunda değil. Gabriel'e göre bağımsız sınıf sürecinde işçi üretiminin ürünlerinden yabancılaştırmış değildir, ama topluluktan yabancılaştırmıştır. Öte yandan bu "parçalanmış" bireylerin nasıl davranacağı önceden belirlenmiş değildir (s. 103), dolayısıyla bireyselliğin illaki kapitalist sınıf süreçlerine hizmet edeceğini ileri süremeyiz. Bunun yerine bağımsız sınıf süreçlerinin sürdürülmesi ve çoğalması için çalışabiliriz.¹⁸ Freelance çalışmada kapitalist ve gayrikapitalist sınıf

17 Mekân hakkında daha fazla bilgi için bkz. <http://ideakadikoy.org/> (erişim tarihi 24 Şubat 2019).

18 Amariglio ile Callari'nin çalışması (1989) sınıf süreçlerinin fazla belirlenimde öznelğin rolüne dikkat çekmesi açısından önemlidir. Onlara göre "birey" kapitalizmin "doğal" bir sonucu değil; türlü toplumsal süreçlerin fazla belirlenmiş ve belirleyen bir sonucudur. Amariglio ile Callari ekonomik rasyonalite, yaygın eşitlik nosyonları ve özel mülkiyetin adına "birey" denen bu öznenin kurulumundaki rolüne dikkat çeker. Öte yandan anlatıları öz sömürüyü kapitalizmle özdeşleştirir. Oysa "bireysellik" söylem ve pratiklerinin de tarih içinde değiştiğini ve illaki kapitalist sınıf süreçlerini desteklemeyeceğini öngörebiliriz. Bu açıdan Gabriel (1990) ile Amariglio (2010) arasında bir anlaşmazlıktan bahsedebiliriz. Amariglio bireyin ontolojik halinin topluluk ve ötekilerle ilişki içinde olduğunu varsayar. Farklı toplumsal süreçler bunu görünmez kı-

süreçlerini fazla belirleyen bireysellik biçimlerinin daha ayrıntılı bir analizi gerekli olabilir. Bireysellik kapitalist temel sınıf sürecinin devamı, dönüşümü veya bozulumu için iş görebilir. Öznelliğin sınıf süreçlerinin fazla belirleyenlerinden sadece biri olduğunu akılda tutarak freelance çalışanların evden çalışma arzularının da kapitalist sınıf süreçlerinin dönüşümüne yol açabileceğini öngörebiliriz. İşçiler yöneticilerin denetiminden mesafelenmek veya zamanlarını farklı uğraş ve ilişkilere daha fazla vakfetmek için freelance çalışmayı arzulayabilir. Sabah erken kalkıp da işe gitmek zorunda kalmamak çekici gelebilir. Öte yandan kapitalist bu üretim ilişkisinden kâr elde edebilir; zira freelance çalışan kendi üretim araçlarını temin ettiğinde sermayenin gerek emek gerek üretim masrafları düşebilir. Bu senaryoda özgürlük arzusunun kapitalist sınıf sürecinin dönüşerek devamına hizmet ettiğini düşünebiliriz.

Öte yandan işyerinin kontrolünden biraz uzaklaşan freelance çalışan bu özgürlük vaadini ciddiye alıp gerçek anlamda bağımsız olmaya çalışabilir. Farklı network'ler kurup doğrudan müşteriye çalışmaya başlayabilir. Bu durumda kendi emeğine el koyduğu bağımsız sınıf sürecini deneyimler. Burada kapitalistten bağımsız sınıf sürecine doğru gerçekleşen sınıfsal dönüşümde öznelliğin fazla belirleyenlerden sadece biri olduğunu belirtmek önemli. Freelance çalışanın kurabildiği ilişkiler, emek piyasasının durumu, sahip olduğu becerilerin değeri vb. söz konusu sınıfsal dönüşümü fazla belirleyen diğer faktörler arasında düşünülebilir. Buradaki önemli husus “bireysellik”in kapitalist sınıf süreçlerine hizmet etmek zorunda olmamasıdır. Bireysellik bağımsız ve hatta komünal sınıf süreçleri lehine bir sınıfsal dönüşümde

---

lar. Gabriel ise bu türden bir ontoloji varsaymaz ve “birey”in tahmin edilemezliğini vurgular. Artığın bu “birey” tarafından şahsen temellük edilmesi kapitalist sınıf süreçlerinin var oluş koşullarının altını da oyabilir.

de rol oynayabilir. Sözelimi kendi emeğine el koyabilen bir freelance çalışan başka freelance çalışanlarla ortak bir projede çalışmaya başlayıp üretilen artık emeğe kolektif olarak el koymaya başlayabilir.¹⁹ Bu durumda komünal bir sınıf sürecinden geçtiklerini ileri sürebiliriz. Artık emeklerine kolektif olarak el koyan bu freelance grubunun işlerini büyütüp başkalarını maaşlı çalıştırmaları durumunda kapitalist bir sınıf süreci başlatabileceklerini iddia edebiliriz. Bu da işletmelerini sınıfsal açıdan hibrit kılabilir (Levin, 2014).²⁰ Sı-

19 Ofissizler'e de dahil olan üç freelance çalışanın kurduğu Bağımsız Atölye adlı kolektif böylece bir gelişmeye bir örnek. Bir tekstil tasarımcısı, bir yazılımcı ve bir sanat yönetmenin bir araya geldiği kolektif sitelerindeki "seyir defteri" adlı bölümde ofis hayatını reddetmelerini de çıkış noktaları arasında sayıyor: "Bir yandan şirketlerde tam zamanlı çalışmamak için direnirken bir yandan da geçinmeye çalışıyorduk. Dünyanın kurumsal iş hayatı ve ay sonunu nasıl getireceğimizi düşünmekten ibaret olmayacağını, başka bir üretim şeklinin mümkün olacağını biliyorduk." Ayrıntılı bilgi için: <https://bagimsizatolye.org/seyir-defteri/bagimsiz-atolye-nasil-basladi> (erişim tarihi 22 Haziran 2020).

Daha yakın zamanlı bir diğer örnek ise ofisli çalışan beyaz yakalıların da alternatif üretim biçimlerinin arayışında olabileceğine işaret ediyor. Albatros Bilişim Kooperatifi Girişimi ortaya çıkış noktalarını şöyle özetliyor: "Çalışma hayatının işsizlik, mülakat, yetersiz maaş/zam, performans değerlendirmesi, güvencesizlik, çalışana kendini sürekli yetersiz hissettirme, baskı, kovulma, mezarda emeklilik ve bunun gibi kanıksanmış gerçeklerini, fırsat buldukça konuşuyoruz, eleştiriyoruz ancak değişimi ortaya koyacak bir çerçeve çizmiyoruz / çizemiyoruz. (...) Biz, kaçınılmaz olduğu düşünülen bu şartlardaki çalışma hayatına bir alternatif getirmek istiyoruz. Amacımız ortaklaşmayı, dayanışmayı ve geleceğin çalışma ortamını kurmak! Sadece kâr odaklı değil, yeteneklerimiz doğrultusunda, kolektif şekilde, ihtiyaca göre üretmek ve dayanışmak!" Ayrıntılı bilgi için bkz. "<https://albatroskoop.com/manifestomuz/>" (erişim tarihi 22 Haziran 2020).

20 Kenneth M. Levin'e göre (2014) Resnick ile Wolff'un analiz ettiği "kompleks sınıf yapıları" ile "hibritler" arasında ayrım yapmak sınıfsal geçişleri daha iyi anlamamızı sağlar. Levin temel ve kapsanmış sınıf süreçleri kavramsallaştırmasının karmaşık bir sınıf analizini mümkün kıldığını; ancak aynı uzamda birden fazla sınıf yapısının eşzamanlı var olduğu durumlar için başka bir kavramsallaştırmanın gerekli olduğunu savunur. Levin kapitalist ve komünal sınıf süreçlerinin start-up şirketlerdeki bir aradalığına dikkat çeker. Buna göre bu şirketlerin kurucuları artığı kolektif üretilen temellük eder, ancak daha sonra ücretli işçileri istihdam ederek kapitalist sınıf süreçleri başlatırlar. Levin "hibritlik"i analiz eder giriş noktası olarak düşünülmesi gerektiğini söyler ve bizi hibrit sınıf yapısının var oluş koşulları, çelişki ve etkilerine dikkat kesilmeye davet eder.

nıf süreçlerinin yanı sıra freelance çalışanlar arasındaki sınıf içi farklılıklardan da bahsedebiliriz. Bu farklılık freelance çalışanların sınıf süreçlerinde artık emekleri veya çalışma koşulları üzerindeki “müzakere güçleri” bakımından farklılıklarına dayanır. Türlü gayrisınıfsal süreçler sınıfsal süreç deneyimlerinin farklılaşması üzerinde etkili olabilir. Janet Hotch’un şahsi istihdam hakkındaki anlatımı bu bakımdan oldukça bilgilendirici. Hotch “şahsi istihdam” adı verilen üretim ilişkilerindeki türlü sınıf süreçlerinin yanı sıra, bu istihdam biçiminin de farklı deneyimleri içerdiğinden bahseder. Şahsi istihdam kimilerince ne zaman ve nasıl çalışabileceğini seçme özgürlüğü olarak deneyimlenirken, kimisi için hiçbir işi reddedememek, sürekli iş aramak ve işe boğulmak olarak deneyimlenebilir.

Hotch’un analizi, şahsi istihdam ile işçilik arasındaki benzerliklere vurgu yapan ve bu istihdam biçiminin prekerleşmenin bir sonucu olduğunu iddia eden analizleri eleştirerek başlar. Hotch burada siyasi örgütlenme için ortaklıklara ihtiyaç duyduğumuz varsayımını eleştirir. Şahsi istihdamın işçi sınıfına dahil edilmesi de birtakım ortaklıkların vurgulanmasını gerektirir. Hotch’un analizi siyasal örgütlenmede sınıfsal antagonizmanın üstünü kapamak yerine, sınıfsal farklılıkların yanı sıra sınıf içi farklılıkların da kabul edilmesini vurgulaması açısından önemli. Şahsi istihdamın ayırt edici özelliklerinin altını çizmek üzere bu istihdam biçiminde bağımsız sınıf sürecinin söz konusu olduğunu belirtir. Öte yandan daha sonra sınıf tanımında öznelliğin rolünü de göz önünde bulundurarak bu istihdam biçimine kendisine “bağımsız çalışan” diyen herkesi dahil etmeye karar verir. Bu durumda sözgelimi freelance çalışan veya part-time/geçici işçiler gibi kapitalist sınıf süreci deneyimleyen işçiler de tanımına dahil olur. Freelance çalışanlarla mülakatlarım sırasında ben de sınıf farklılığıyla benzer bir biçimde karşılaş-

tım. Freelance görüşmeci ararken görüşmeyi kabul edenlerden bazılarının start-up sahibi olduğunu öğrendim. Bağımsız çalıştıkları ve maaş almadıkları için kendilerini “freelancer” olarak tanıtabiliyorlardı.

Hotch’un analizi, serbest meslek sahipleri arasındaki sınıf farklılıklarının yanı sıra sınıf süreçleri deneyimlerinde iktidar dinamiklerine de dikkat kesildiği için önemlidir. Bu analizde sınıf süreçlerinin türlü sınıfsal ve gayrisınıfsal süreçlerce fazlabelirlendiğini görebiliriz. Hotch’a göre serbest meslek sahipleri arasındaki farklar kendi emeklerine el koyabilme oranlarına bağlıdır; bu oran da gerekli emek ile artık emek arasındaki farka göre tanımlanır. Bu farkın serbest meslek sahipleri de dahil olmak üzere tüm işçiler arasında farklılık gösterdiği vurgulanır. Böylece aslında serbest meslek erbapları ile işçiler arasında bir ortaklık kurulur. Öte yandan bu ortaklık Hotch’a göre aynı zamanda bir ayrışma noktasıdır. Hotch kendine “serbest meslek sahibi” diyenlerin artık emekleri üzerindeki “müzakere gücü”nün farklılaştığına dikkat çekiyor. Bu farklılık sınıfsal ve gayrisınıfsal faktörlerce belirlendiğinden bir güç meselesi olarak görülmesi daha uygundur.²¹ Bu fark sınıf deneyiminin yanı sıra sınıf mücadelesine yaklaşım ve siyasi örgütlenmelerden beklenti noktasında da farklılıklar üretecektir.²² Örnek vermek gere-

---

21 Freelance çalışanların düzenlediği tüm atölyelerde iş ilişkilerinin bireyselleştirilmesinin getirdiği yalnızlığın güçsüzleştirici etkisinden bahsedildi. İşyeri gibi müşterek bir mekânda buluşmanın getirdiği izolasyonun pek çok sonucu var. Örneğin meslektaşlarıyla tanışıp piyasadaki gelişmeler hakkında bilgi edinemiyorlar; bu gelişmelerin gerektirdiği yeni becerileri de edinmekte güçlük çekiyorlar. Freelance çalışanları bu anlamda güçlendirip sınıf süreçlerindeki “müzakere güçleri”ni arttırtmanın yolları tartışılıyor.

22 Hotch (2000) serbest meslek erbabı olan farklı grupların çıkarlarının çatışabileceğine dikkat çeker. Kendi emeğine el koyabilen serbest meslek erbapları ücretsiz çocuk bakımı veya üretim araçlarına erişim gibi kamu hizmetlerinden faydalanabilir ancak bunun için vergilerin yükselmesi gerekebilir. Bu durum vergi mükellefi çalışanların lehine olmayabilir. Bu tür bir çıkar çatışması freelance çalışanlar arasında da ve freelance çalışanların beraber örgütlen-

kirse, kendi emeğini temellük edebilen bir freelance çalışanın çalışma koşulları enflasyon oranlarının yükselmesi veya vergilerde bir artışla beraber daha pahalıya mal olabilir. Her iki durum da artık emeğe oranla gerekli emekte bir yükselişe neden olur. Veya kütüphane ya da ortak çalışma mekânları gibi ücretsiz müşterek mekânları kullanan bir freelance çalışan düşünün. Kablosuz internet, elektrik ve su gibi kaynakların yanı sıra meslektaşlarıyla karşılaşabileceği mekâna da ücretsiz erişimi olsun. Bu tür mekânlar kapatıldığında veya kullanılamaz hale geldiğinde freelance çalışanın çalışma koşullarının yeniden üretim masrafları tekrar kendisine kalır. Bu durumda da artık emeğinden bir kayıp söz konusudur. Bunun üzerine ticari bir ortak çalışma mekânına katılıp belli bir üyelik ücreti karşılığında network kurma ve üretim ilişki ve araçlarını idame ettirme yoluna gidebilir. Bu kaybını telafi etmek için de özsömürüyü arttırıp yapabileceğinden daha fazla işi, normalde yapmayacağı koşullarda (örneğin düşük ücret veya kısa teslim tarihleri olan işleri) kabul edebilir. Bu durumda freelance çalışanın “müzakere gücü”nde bir düşüşten söz edebiliriz.

Freelance çalışanın “müzakere gücü” pek çok gayrisınıfsal sürece de bağlıdır. Sahip olduğu becerilere piyasada rağbet çok olabilir veya yaptığı iş için aranan ayırt edici nitelikleri vardır. Ya da iş bulmasına veya iş fazla geldiğinde

---

diği işçilerle de deneyimlenebilir. Pek çok freelance çalışanın da fatura kesbilmek için serbest meslek erbabı gibi şirket kurup vergi ödemesi bekleniyor. Gelir seviyesi şirket masraflarını karşılayamayacak düzeyde olup kayıtdışı çalışan freelance çalışanlar bu noktada sağlık ve sosyal güvenceden yoksun kalıyorlar. Pek çoğu da halihazırda düşük olan ücretlerin önemli bir kısmının vergiye harcanmasından çekiniyor. Freelance çalışanlara ücret güvencesinin sağlanamadığı ve üretim koşullarının desteklenmediği koşullarda vergi ancak bir masraf kalemine dönüşüyor. Bu noktada kamuyla kurulacak ilişki konusunda görüş ayrılıkları yaşanabilir. Özerkleşmeyi savunan bir pozisyon ile işçi olarak tanımlanmayı talep eden bir pozisyon arasında farklılıklar oluşabilir. Ofisizler de freelance çalışanların yasal statüsüne dair tartışmalarda bu ayrılıkları göz önünde bulundurmaya çalışıyor.

paylaşmasına olanak sağlayan bağlantılara sahiptir. Beceriler, ilişkiler ve deneyim freelance çalışanın müzakere gücünü üstbelirleyen faktörler arasındadır. Bu gücü artık emek üzerinde iddiada bulunabilme ve çalışma koşullarını müzakere edebilme gücü olarak düşünebiliriz. Aranan becerileri edinemeyen ve iş ağlarına dahil olmakta güçlük çeken freelance çalışanlar katlanılamaz raddede özsömürüye maruz kalabilir. Görüşmecilerimden biri sabah uyandığı andan yattığı âna kadar çalıştığını aktardı. Zira çeviri işlerine yeni başlamış, kendi kendine işi öğrenmeye çalışırken kaldırabileceğinden daha fazla iş yüklenmişti. Sonuç olarak tükenip sektörü tümenden terk etmişti; yakın zamanda düzgün bir ücret kazanabilmeye ve çalışma koşullarının iyileşmesine dair umudu kalmamıştı. Video kurgusu yapmaya başlamıştı ve ama sinema sektöründe de ücretsiz çalışarak işi öğrenmeye çalışıyordu. Freelance çalışanların işbaşında ücretli eğitim şansının çoğu kez olmaması ve iş ağlarına dahil olmakta yaşadıkları güçlüklerin maddi ve manevi zorluklara yol açtığını çıkarabiliriz. İşverenle müzakere güçlerinin de artabilmesi için bu iki meseleye eğilmenin önemli olacağını savunabiliriz.

Freelance çalışanlara sorunlarının çözümünün ne olduğu sorulduğunda, en yaygın taleplerden bazıları ödeme standardı getirilmesi, eğitim olanakları sağlanması ve çeşitli müşteriler hakkında bilgi paylaşımında bulunulabilmesiydi. Zira yalnız olup ilgili beceri veya deneyime sahip olmayan freelance çalışanlar düşük ücreti kabul etmek zorunda kalabilir. Dahası tekrar iş gelmeme ihtimaline karşı işi reddedemeyip çok çalışabilir; bu durumda tükenip işlerini yapamaz hale gelme ihtimallerinden de söz edebiliriz. Bir başka ihtimal ise sürekli iş ararken tükenmeleri ve işsiz oldukları için kendilerini suçlar halde bulmalarıdır.

Sonuç

Freelance çalışmadaki sınıfsal süreçlere baktığımızda iki tür farklılıktan söz edebiliriz. İlki freelance çalışanların, çoğu işçi gibi zaman içinde katıldığı çeşitli sınıf süreçleri bakımından farklılıklarıdır. İkincisi ise bu süreçlere dair müzakereler güçlerindeki farklılıklardan kaynaklanan deneyim farklılıklarıdır. Bu farklılıkların var oldukları koşulları anlamak sınıfsal dönüşümün koşul ve dinamiklerini anlamanın yanı sıra, esnekleşme koşullarında emeğin siyasal örgütlenmesini düşünmenin de önkoşuludur. Sınıf analizi bu yönde iyi bir başlangıç olsa da öznellik meselesiyle de desteklenmesi gerekir. Dolayısıyla bir sonraki bölümde freelance çalışanların işleri ve iş dışı hayatlarıyla kurdukları ilişkilere yer verilecek. Zira iş/iş dışı faaliyetlere yapılan öznel yatırımların da sınıfsal deneyimi fazlabeledirlediğini söyleyebiliriz.

İŞ VE FREELANCE ÇALIŞMAYI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Bu bölümde freelance çalışanların “iş” ve “iş dışı”yla kurdukları muhtelif ilişkiler ele alınacaktır. “İş” üzerine düşünmek, deneyim ve öznellik sorularına eğilmeye yardımcı olacaktır. Emek kavramı sömürü ve sınıf süreçlerini analiz etmemize hizmet ederek sınıfa etik-politik bir yaklaşım ve muhasebe aracı geliştirmeyi mümkün kılar. Öte yandan bu kavram hem gayrisınıfsal farkları analiz etmede hem de sınıfsal dönüşümü anlamada yetersiz kalabilir. Bunun için güvencesizlik ve esneklik koşullarında iktidar ve öznelliğe dair sorular sormamız gerekir. Bu nedenle bu bölümde önce “iş” hakkındaki farklı kavramsallaştırmalara dair bir tartışma yürütülecek, daha sonra da freelance çalışanların işleriyle kurdukları türlü ilişkiler ele alınacak.

İş etrafında üretilen anlamlar bir türlü teke indirgenemez veya tekilleşemez; bu da işin işleyişinde *jouissance*’ın yerinden edici etkisiyle ilgilidir. İş ne arzunun ne de ihtiyaçların tatminine nihai olarak indirgenebilir. Bu imkânsızlığı tanımak da işle post-fantazmatik bir ilişki kurmayı mümkün kılabilir. Sınıfsal ve gayrisınıfsal heterojenliğe ev sahipliği ya-

pabilecek bir sınıf siyasetinin zemininde böyle bir dönüşüm de önemli bir rol oynayacaktır. Öte yandan sınıf işe, öznel-lik de üretime indirgenemeyeceğinden, bu bölümde iş ve iş dışı alanların freelance çalışmada nasıl iç içe geçtiğinden ve freelance çalışanların bunu nasıl yönetmeye çalıştığından da bahsediliyor. Gerek işin anlamını gerekse iş-iş dışı arasındaki sınırları sabitlemenin imkânsızlığını kabul etmek, siyasi pratiklerimizde çoğulluğu yaratıcı bir araca dönüştürmenin koşulunu oluşturabilir.

Post-endüstriyel çerçevede iş

Esnekleşme ve güvencesizleşme döneminde işçilerin koşullarıyla ilgili iki temel eleştirel literatürden bahsedilebilir. Bu iki literatür de koşul, sorun ve potansiyelleri toplumdaki dönüşüme etkileri bakımından önemsenen tarihî bir özne tanımlamaya çalışır. Öte yandan işçilerin koşullarındaki öz-gürleştirici ve köleleştirici eğilimlere yaptıkları vurgu bakımından birbirinden ayrılırlar. Gayrimaddi emek hakkındaki literatür gayrimaddileşmeyle birlikte işçinin özörgütlenme kapasitesinde bir artış olabileceğinden bahsederek öz-gürleşmeye vurgu yapar.¹ Öte yandan prekarite hakkındaki literatür, esnekleşmenin işçinin gerek koşulları gerekse öz-nelliği üzerinde köleleştirici etkisi olduğunu savunur. İlginç olan nokta şudur: Gerek öz-gürleşmeye, gerekse köleleşmeye vurgu yapan analizler, nedenleri kapitalizme atfedip iş ve sınıfsal dönüşümde öznelliğin rolüne dair nüanslı bir kavra-

1 Gill ile Pratt (2008) da otonomcu “gayrimaddi emek” tanımını eleştirir. Temel eleştirileri “gayrimaddi emek”in muhtelif işler arasındaki farklılıkları gözetemeyecek denli müphem bir kavram olmasıdır. Dahası otonomcuların uygulananın olumlu ve aşkın yanlarına odaklanarak kapitalist üretim ilişkilerini devam ettirmedeki rollerini göz ardı ettiğini savunurlar. Buna göre uygulamaların daha nüanslı bir analizi gereklidir; “farklı sektör, işyerleri ve konumların yanı sıra işçilerin kendi işlerine atfettikleri anlamlara” da bakmak gerekir (2008, s. 37).

yiş a pek alan bırakmaz. Bu noktaya ayrıntılı eğilmeden ev-vel gayrimaddi emeğin koşullarında neyin özgürleştirici neyin köleleştirici bulunduğuna bir bakalım.

Özgürleşmeye vurgu yapan literatür, bu emek türünün üretim araçlarını kendi beden ve benliğinde taşıdığından özörgütlenme imkânının daha fazla olduğunu varsayar. Buna göre daha önce sermayenin üretim sürecinde bir işlevi vardır; üretim araçlarını yönetip tedarik eder. Bilişsel ve duygulanımsal kapasitelerin işe koşulduğu bu dönemde ise sermaye işlevsiz kalıp kurtulunması mümkün olan bir parazite dönüşür (Hardt ve Negri, 2009, s. 141). Yani saf bir öz-nelerarasılık içerdiği tahayyül edilen bağlantıların gayrimaddi emeğin özörgütlenmesinin temelini oluşturacağı varsayılır. Öte yandan, sözgelimi Guy Standing'in (2011) analizinin emeğin kurmaya mecbur kaldığı bu bağlantıları pek özgürleştirici bulmadığından söz edebiliriz. Standing, esnekleşmeyi bir sorun olarak niteleyip prekerleşmeyi öngörülebilir bir gelecek olmaksızın yaşamak olarak adlandırır (Standing, 2011). Başka teorisyenler ise bu tür elle tutulamaz süreçlerin değerinin ölçülemezliği ile esnekleşme arasında bir bağ kurar; esnekleşme de işçilerin iş angaryasına karşı geliştirdikleri direniş e sermayenin cevabı olarak ele alınabilir (Gorz, 1999; Ross, 2009).

Gayrimaddi emeğin kaderinin özgürleşme mi köleleşme mi olduğunu tespit etmeye çalışan bu çabalar, içinde bulunduğumuz zamanın belirli tanımlanabilir nitelikleri olduğunu; bu niteliklerin analizinin de neyin mümkün olup olmayacağını görmemize olanak sağlayacağını varsayar. Buradaki zımni tarihselciliğe göre içinde bulunduğumuz zamanın bütünlüklü nitelikleri mücadelenin koşullarını belirler. Bu tür bir temsil, mevcut koşulları özgürleştirici bulduğumuz takdirde bu koşullara fazla yatırım yapmamıza neden olabilir; bu durumda da başarısızlık büyük hayal kırıklığıyla karşıla-

nır. Öte yandan şimdiki zaman köleleştirici ve boğucu görülürse de siyasi pratik anlamsız addedilebilir.

Öznenin işiyle ilişkisine baktığımızdaysa eleştirel literatürde köleleşme anlatılarının daha ağır bastığını iddia edebiliriz. Post-endüstriyel ekonomide duygulanım ve işçinin kendilik algılarının sermaye tarafından temellük edildiği iddia edilir. İlginç bir şekilde hem olumlu hem olumsuz duygulanımlar sermayenin işine yarar addedilir. İşçinin hayatını “ne kaybedebildiği... ne de yaşayabildiği” savunulur (Cederström ve Fleming, 2012, s. 37); işçi sadece işin sona ermesi için çalışıyordur. Dahası, sözgelimi Frederic Lordon (2014), “mutluluk” ve “umut” gibi duyguların da sermayenin işleyişine atfedilebileceğinden bahseder; zira işçilerin anlamlı bir hayat sürme arzusu sermayenin çıkarlarıyla hizalanmıştır. Artık işimizi sevmeli, sevdiğimiz işi yapmalıyızdır.² Özneliğin işe tabi kılındığı yönündeki analizler de, işi sevmeyi özgürleşme olarak tebliğ eden söylem de insanların hayatlarını idame ettirmek için yaptıkları ile kurmaya çalıştıkları veya kurmak zorunda kaldıkları farklı ilişkileri görünmez kılar. Tarihin öznesini tanımlamaya çalışırken aslında toplumsal uzamın sermaye merkezli bir temsilini oluşturabilirler; bu da sınıfsal dönüşüm için gerekli öznel dönüşümlere ket vurabilecek bir sonuç doğurabilir. Öznelerin işleriyle kurdukları türlü ilişkileri nihai olarak tanımlamak mümkün değildir. Öte yandan bu bölümde, saha çalışmamdan yola çıkarak freelance çalışanların işleri ve freelance çalışma ile kurdukları ilişkiyi, iş dışı hayatlarını da hesaba ka-

---

2 Peter Fleming (2015), Lordon (2014) ile Dardot ve Laval’ı (2014) neoliberal söylemlerin işçi mutluluğu hakkındaki söylemini fazla ciddiye almakla eleştirir. Dardot ile Laval kapitalizmin işçilerin arzularını gerçekten yakalayabildiğini varsayar. Fleming ise yönetici söylemin aksine işyerinde sevgi veya sadakatin söz konusu olmadığını ileri sürer. Yeni “girişimci” işçi söyleminin tüm çabalarına rağmen işgücünün yalnızca % 13’ünün işleriyle aktif olarak angaje olduğu tespit edilmiştir.

tarak aktarmaya çalışıyorum. Freelance çalışanların hikâyelerinin aktarılması, sınıf siyasetinin farklı süreç ve öznelliklerinin sınıfsal dönüşüme koşacak şekilde yeniden düşünülebilmesine aracı olacaktır.

İş nedir?: İş ve *jouissance*

İş ile öznellik ilişkisine eğilmeden önce “iş” kavramının farklı kullanımlarına dair önerileri değerlendirmemiz gerekebilir. Kapitalizmle birlikte hane ile işyerinin ayrışmasını takiben “iş” çoğunlukla ücretli emekle ilişkilendirilir olmuştur. Oysa iş her zaman maaşlı iş demek değildi. Erken kapitalizme dair anlatılara baktığımızda, fabrikada çalışmanın “iş” olarak görülmediğini, ya yoksulluk göstergesi ya da kamusal hizmet olarak addedildiğini görürüz. Ücretli iş yerine kişinin kendi hesabına çalışması “iş” olarak görülüyordu.³ Ücretli emek gelir elde etmenin temel aracı haline gelince hane içinde yapılan iş, “iş” tanımından çıkarıldı. Kadınlar evde gelir getirici faaliyette bile bulunsalar bir işte çalışıyor sayılmadılar; sadece hane bütçesine “katkı” yapıyor, “harçlık” çıkarıyorlardı. 7/24 yapılan bir iş de olsa ev işi hâlâ “iş” olarak görülmebiliyor.⁴

3 Steven Peter Vallas (2012) ücretli emeğin “iş” olarak addedilmesinin aslında yakın zamanlı bir olgu olduğunu açıklıyor. Örneğin Jacqueline Dowdhall (2000) pamuk fabrikalarında çalışanların aslında kendi hesabına çalışmayı iş olarak gördüğünü ortaya koydu. Öte yandan diğer iş türleri değersiz kılındıkça ücretli iş “iş” olarak tanımlanmaya başlandı (2012, s. 4). İş ve iş etiği kavramının tarihsel bir analizi için bkz. Andrea Komlosy, *Work: the last 1,000 years*, Verso, Londra ve New York, 2018. Komlosy, ev ile işyerinin ayrışmasının nasıl gerçekleştiğini ve farklı dönemlerdeki iş etiklerini serimliyor. İşin 19. yüzyılda ücretli istihdam olarak kurulmasından önce çok daha farklı anlamlarla anıldığına da dikkat çekiyor.

4 1970’lerdeki “Ev İşİ İçin Ücret” kampanyası ev içindeki ödenmeyen kadın emeğini görünür kılmaya çalışır. Kathi Weeks bu kampanyanın üç veçhesinin iş sonrası bir tahayyül için yeniden değerlendirilebileceğini savunur: kapitalist gelişmeyle ilgili aile analizleri, ev işinin değerine dair getirdikleri eleştiriler ve ev işi için ücret (2011, s. 119-20). Ev işinin görünmezliği, ev işini sevginin

Freelance çalışmaya dair sınıfsal analiz de freelance çalışmanın içerdiği farklı iş biçimlerine işaret eder. Freelance çalışanlar kapitalist, bağımsız ve komünal sınıf süreçlerinde “iş”lerini yapıp gelir elde etmeye çalışıyorlar. Dolayısıyla “iş” maaşlı iş olmaktan çıkarılıp kişinin hayatını idame ettirmek için yaptığı çeşitli faaliyet ve bulunduğu sınıfsal süreçleri dahil edecek şekilde yeniden tanımlanabilir. Buradaki analiz, işle kurulabilecek öznel ilişkileri çoğullaştırmayı amaçlıyor. Bu çoğulluğu, iş dediğimiz şeyle ilişkimizi *jouissance* üzerinden düşünerek anlayabiliriz. Bu kavram işin anlamını ne ihtiyaçların tatminine ne de arzuların ifadesine nihai olarak indirgeyemeyeceğimize işaret eder. Dolayısıyla işle kurulabilecek makbul bir ilişkinin mümkün olduğunu varsayamayız. Bu da işimizi sevmemizi öğütleyen söylemi de, işi reddetmeyi öneren tutumu da sorunsallaştırmamızı beraberinde getirir. İşle ilişkimizin bu denli sabitlemez olduğunu kabul etmek, iş ve siyasi pratikle gayriahlâki ve post-fantazmatik bir ilişki kurmayı mümkün kılacaktır. Bu tür bir kabullenmenin önemini anlamak için işin anlamını sabitlemeye çalışan verili söylemlere ve bu söylemlerin politik ufkuna eleştirel yaklaşmamız gerekebilir. İşin güncel tartışmalardaki yerine dair sorgulamalar iki kutupta ele alınabilir: İş kurtulunması gereken bir şey mi, yoksa anlamlı bir hayatın amacı olarak değerlendirilmeli mi? Freelance çalışanların anlatımlarından yola çıkarak işi ye-

---

ifadesi olarak doğallaştırıp romantize eden söylemde yatar (121). Ev içinin artık mahrem bir yeniden üretim ve tüketim mekânı olarak mimlenmesi kadınların ürettiği ve hane halkının el koyduğu artık emeği görünmez kılmanın yanı sıra, ev içinde sarf edilen ücretli emeğin de değerini küçümsetir. Freelance çalışanların anlatımları da evden yaptıkları işlere dair bu denli değersizleştirici bir söylemin varlığına işaret ediyor. Pek çok freelance çalışanın ailesi yaptıkları işi ciddiye almayıp onların işsiz olduğunu veya harçlık çıkardığını düşünüyor. Öte yandan evden çalışmanın popülerleşmesiyle beraber normalleştiğini ifade edenler de oldu. Evin belki de yeniden üretim-tüketime iç içe geçtiği bir mekân haline geldiğinden söz edebiliriz.

niden tanımlamaya çalışmadan önce bu soruya eğilmek anlamlı olacaktır.

İşi sevmeli mi, reddetmeli mi?

Freelance çalışma hakkındaki egemen söylemler sevdiğimiz işi yapmamızı telkin eder: Ya sevdiğin işi yaparsın ya da işin mümkün kıldığı hayatı seversin. Bu temsil, işçinin öznelliğini sermayenin çıkarlarına tabi kılarak daha fazla sömürüye yol açtığı için eleştirilir (Tokumitsu, 2015). Bu eleştirel anlatımlar, işe yapılması beklenen öznel yatırımların nasıl türlü hak kayıp ve ihlallerinin üzerini örttüğünü anlamamıza yardımcı olabilir. Öte yandan işçilerin adına konuşan bu temsile ancak bir yere kadar itibar edebiliriz. Söz konusu söylemlerin duygulanımsal etkileri ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmazsa temsillere hakikat atfetme hatasına düşebiliriz. İşi sevmeye davet eden bu söylemin freelance çalışanlar üzerinde ne denli etkili olduğunu sorgulayarak daha güçlendirici bir söylem oluşturabiliriz.

İşin bir başka eleştirisi için “işin reddi”ni savunan otonomcu literatürden bahsedebiliriz. Bu tavır işin hayatımızdaki yerini sorgulamanın yanı sıra işçilerin her daim işi türlü şekillerde reddettiğini ve kapitalist üretim süreçlerindeki kontrol mekanizmalarının da işçilerin bu eylemlerine cevaben geliştiğini ileri sürer. Sözgelimi Kathi Weeks (2011), kapitalizmde iş ilişkisinin yeniden üretimi için işe koşulan farklı iş etiklerinin bir eleştirisini sunar. Ona göre emeğin organizasyonunu sorgulayıp eleştirmek yeterli değildir; işin anlamı ve ürettiği özgürsüzlüğü de sorgulamak gerekir (2011, s. 25). Weeks’in “iş” üzerine analizi öznellik ve sınıfsal dönüşüm ilişkisine alan açması bakımından önemli. Weeks, sınıfsal dönüşümün işe yapılan öznel yatırımlar ve atfedilen anlamlar sorgulanmadan düşünülemeyeceğine dikkat

çekiyor.⁵ Öte yandan sınıfsal dönüşümü anlamak için öznenin bu söylemlerle ilişkisine dair daha nüanslı bir analize ihtiyacımız olabilir. Öteki türlü öznelliği tüm çatışkalarına rağmen az çok iş görebilen bir söylemin işleyişine indirgeme riskine düşeriz.⁶ Dahası, Weeks'in işin yüceltilmesine verdiği tepki, iş saatlerinin kısaltılması üzerinden işin reddedilmesidir. Weeks, iş değerlerini reddetmenin işin değersiz olduğu anlamına gelmediğini vurgular; işin değersizleştirilmesine de ahlâkileştirilmesine de karşı çıkmaya çağırır bizi (s. 14). Faaliyetleri organize etmenin "iş" dışında yolları olabileceği gibi işten aldığımız zevkten başka zevkler olabileceğine de dikkat çeker (s. 12). Öte yandan benim sorum, işin anlamına dair mevcut söylemleri zora sokmanın yönteminin işi reddetmek olup olmayacağıyla ilgili. Eğer iş söylenildiği gibi hayatımıza hükmediyor ve benliğimizin önemli bir kısmını işe vakfediyorsak, öznel yatırımları geri çekme çağrısı işle mücadelenin etkili bir yöntemi olabilir mi? İş sorgulayıp meydan okumanın koşulları nelerdir? İş etiğini sorgulamanın tek makbul yolu onu reddetmek midir?

İşin anlamını çoğullaştırmadan önce reddinin de aslında farklı biçimleri olabileceğine dikkat çekebiliriz. Örneğin Stephen Shukaitis, işin reddini düşünürken teknik, siyasi ve duygulanımsal koşullara da bakmamız gerektiğini ileri sürer (2014, s. 196-7). Sözgelimi tekrar içeren işlerde işin reddi devamsızlık şeklinde görülürken, mesleki/profesyonel işlerde çatışma işin yapılış biçimine getirilen itirazlarda ifadesini bulur. Değersizleştirilen ev işi ve seks işçiliği gibi işlerde ise

5 Kathi Weeks (2011) kapitalizm tarihinde görülen üç iş etiği türünden bahseder. Protestan etik işi görev olarak tanımlarken endüstriyel iş etiği toplumsal hareketlilik vaat eden yeni bir etik oluşturdu. Post-endüstriyel etik ise işi kişinin kendini ifadesi, gelişimi ve yaratıcılığının aracı olarak yeniden tanımladı.

6 Weeks'in sözünü ettiği antinomiler üretim ile tüketim, emeğin bağımsızlığı ile bağımlılığı arasındadır; iş etiği hem tahakküm hem de başkaldırını tetikleyebilir ve son olarak iş etiği her işçiyi dahil etmeyi vaat etse de hiyerarşiler işçileri dışlar niteliktedir.

tanınma ve saygı görme talepleri işin reddini ifade edebilir. Bense işle kurduğumuz muhtelif ilişkiyi reddin de ötesindeki çoğulluğuyla ele almak istiyorum. Zira reddetmek üzerinden düşündüğümüzde, hâlâ “iş”e dair belli bir ontolojik tanımla yaklaşıyoruz.

İşin anlamını çoğullaştırmak

“İş”e atfedilen anlamları çoğullaştırmak için iş kavramının kendisini çoğulluğa açmamız uygun olabilir. Öncelikle onun sadece kapitalist sınıf süreçlerinde sarf edilen ücretli emek olmadığını, farklı sınıf süreçlerinde de gerçekleştiğini ifade etmiştik. İkinci bir hamle de işin işçi için anlamını çoğullaştırmaya yönelik olabilir; bu ister sevmek, ona katlanmak veya reddetmek olsun. Son olarak da “iş” teriminin farklı anlamlarına bakılabilir; işin lüks ile ihtiyaç anlamlarını aynı anda barındıran muğlaklığına dikkat kesilebiliriz.⁷ Bu son çaba, işin verili anlamlarının ötesine geçerek onu ne “dünyevi varoluş”un gerekliliğine ne de “kendini gerçekleştirme”nin aracına indirgemeye çalışabilir. İşe yapılan öznel yatırımların sorgulanması ve iş ile oyun arasındaki ayrımların yeniden düşünülmesi bizi “eglençeli aktivite” ve “zaruri iş” ayrımını da sorgulatmaya itebilir.

İhtiyaç ve arzunun ötesinde iş

İşin farklı anlamlarına dikkat kesilme noktasında Roberto Esposito’nun siyasi kavramlara getirdiği felsefi müdahale-

---

7 Arendt’in (1958/1998) emek, iş ve faaliyet arasında yaptığı ayrımlar ihtiyaç ile lüks arasındaki ayrımına temel oluşturmuş olabilir. Arendt’e göre emek, insani varoluşun temel ihtiyaçlarını karşılamaya tekabül ediyorken iş temel ihtiyaçların ötesinde insanların kullanabileceği bir “dünya” inşasına işaret eder. Eylem ise insanlar arasında aracısız gerçekleşen faaliyetlerdir. Burada işin ihtiyaçların tatmini ötesinde bir tanımını görebiliyoruz.

den esinlendim. Esposito modern siyaset felsefesini, “anlamanın ufku”nu en birincil ve aşikâr anlama indirgemekle eleştiriyor; oysa “siyasi kavramların görünür anlamları her daim tek sesli, tek doğrusal ve içe kapanıkken altında yatan anlam daha karmaşık, çelişkili ve karşılıklı zıt unsur ve çatışık niteliklerden oluşabilmektedir” (2013, s. 48). Benzer bir şekilde ben de “iş”in verili tanımlarıyla yetinmeyebileceğimizi, farklı anlamlarına bakarak esneklik koşullarında çalışmanın ne demek olabileceğine dair farklı bir bakış üretebileceğimizi düşünüyorum.

Görünüşe göre “iş”in farklı bağlamlarda farklı amaçlarla işe koşulan iki aşikâr anlamı var. İş bir yandan yapmamız gereken bir şey, “dünyevi varoluşumuz”un idamesi için bir gereklilik olarak görülebiliyor. Weeks’in işe dair eleştirisi, işi doğallaştıran bu söylemin önemli bir eleştirisi. Öte yandan çeşitli söylemlerde “iş” öznelerin kendini gerçekleştirdiği, hayatına anlam ve değer katan şey olarak temsil ediliyor. İlk söylem işi “ihtiyaç”la ilişkilendirirken, ikincisi iş ile oyun arasındaki ayrımı bulanıklaştırıyor. İş, hayatımızda bir “lüks” olarak da nitelenebilir; “sanatsal iş” veya “başarı” olarak temsilinde ihtiyaçtan fazlası olabileceğine dair bir işaret vardır.⁸ Oysa işin ihtiyaç mı lüks mü olduğuna da, işi sev-

8 Sanatın iş, sanatçının da işçi olup olmadığına dair tartışma da zorlu görünüyor. Bazı sanatçılar sanat ile işi ayırma konusunda ısrar ederken diğerleri sanatçıların da işçi olarak tanınmaları gerektiğini, işlerine olan yatırımlarının doğru düzgün tazmin edilmeleri önünde bir engel teşkil edemeyeceğini söylüyor. İlk pozisyona örnek olarak Anton Vidokle’nin “Art Without Work?” adlı Arendt’çi makalesine bakılabilir (2011, *e-flux Journal* n. 29). Vidokle’ye göre sanat, yeni hayat biçimlerinin üretilmesiyle ilgili ve özneler arasında gerçekleşen bir faaliyettir. Yani nesne üretimi gerektirmez; dolayısıyla emek ya da iş değildir. Öte yandan prekerleşme alanında çalışan aktivistler sanat “iş”inin idealize edilmesini sorunsallaştırarak piyasadaki kültür üreticilerinin emeklerinin karşılığını alamadıklarına dikkat çekiyor. Precarious Workers Brigade adlı örgütün işleri incelenebilir: <https://precariousworkersbrigade.tumblr.com>, Dieter Roelstraete (2013) ise çağdaş sanatta sanat ile işin birbirine zıt tutulmasının ilginç bir eleştirisini sunuyor. Bu zıtlık sanatı bir ilham sonucu ortaya çıkan ve büyük emek gerektirmeyen bir şey olarak temsil ede-

memiz mi yoksa reddetmemiz mi gerektiğine de karar vermek zorunda değiliz; işi de bu belirsizlik düzleminde yeniden düşünebiliriz. Diğer bir deyişle, işle farklı ilişkiler kurma ihtimaline alan açabiliriz; bu da çalışma koşullarına da ir yürüteceğimiz siyasetin altını oymak yerine onu güçlendirebilir. Mevcut tartışmalarda iş ile oyun, iş ile hayat ve iş ile eğlencenin iç içe geçtiğinden bahsediliyor.⁹ Bunun sonucundaki eleştirel söylem hayatın iş tarafından işgal edilmesine odaklanıyor; türlü faaliyet ve ilişkilerin artık işe hizmet ettiği iddia ediliyor. Bu tür eleştiriler işle ilgili baş edilmesi zor beklentiler karşısında özbakımın ne kadar önemli olabileceğini bize hatırlatması bakımından önemli. Öte yandan tüm aktiviteleri işe indirgemek veya ikisini ayırıp özgürlüğün gelecek bir faaliyetler dünyasında saklı olduğunu iddia etmek yerine, bu ikisinin iç içe geçişine ve işçilerin farklı iş ve faaliyetleri nasıl müzakere ettiğine bakabiliriz. Bu bizi ihtiyaç olarak iş ile keyif veren faaliyetler arasında yapılan ayrımları yeniden düşünmeye sevk eder; zira neyin ihtiyaç neyin keyif olduğu önceden belirlenmiş addedilemez. İşin anlamındaki çoğulluğun yanı sıra iş ve iş dışının geçişliliğini akılda tutarak freelance çalışanların da işleri ve freelance çalışmayla kurdukları ilişkilere bakabiliriz. İş freelance çalışan için ne demektir? Freelance çalışmak ne anlama geliyor? İşleriyle kurdukları ilişkiyi nasıl ifade ediyorlar? İşin hayatlarındaki yerini nasıl müzakere ediyorlar? Freelance çalışma

---

rek aslında sanat endüstrisine hizmet ediyor. “Sanatın hafifliği”nden dem vuran bu anlatı sanatçıyı bir dâhi olarak temsil eder; bu piyasa için iyi olsa da “sanat işi” için iyi değildir.

- 9 *ephemera* dergisinin “Work, Play and Boredom” başlıklı sayısında, klasik sanayi teorisinde işin keyifli faaliyetten tamamen ayrıldığı belirtiliyor. Oysa Adorno “çocukların amaçsız oyunu”nun “doğru hayat”ın provas olabileceğine işaret eder (2011, s. 329). Öte yandan post-endüstriyel iş bağlamlarında oyun işyerindeki can sıkıntısı ve kaygıya çözüm olarak kullanılır. Oyunun daha fazla yaratıcılık ve verimlilik getirebileceği beklenir; bu durum hınç, sinizm ve yabancılaşma üretebileceği gibi yönetimin kontrolünü altüst de edebilir.

ne zaman öznel dönüşümü getirir ve bu sınıfsal dönüşümle nasıl ilişkilidir?

Freelance çalışmanın anlamı

Standart işin hâlâ 9/6 çalışmak olduğu varsayılıyor. Bunun freelance çalışanların hem çalışma koşulları hem de işleriyle kurdukları ilişki üzerinde olumsuz etkileri olduğunu söyleyebiliriz. Freelance çalışmanın bir istihdam biçimi olarak tanınmıyor olması hak kayıp ve ihlallerini normalleştirebilir. Freelance çalışanlar sağlık güvencesi ve emeklilik gibi haklara erişimin yanı sıra ücret tahsil etmekte bile zorluk çekiyor. Görüşmecilerimden Kemal, ödeme almanın zorluğuna dair dikkat çekici bir karşılaştırma sundu: İşverenler iş olunca sürekli telefon açıyor, ama iş teslim edilip de ödeme zamanı gelince telefon etmesi gereken freelance çalışan oluyordu. Maaşlı çalışanlara, “Gidip çalışın, sonra bir ara öderiz,” denmiyorken freelance çalışanın bu koşulda çalışmasının absürtlüğünden bahsetmişti.

İşverenlerin yanı sıra aile üyeleri de freelance çalışanların aslında evde oldukları süre içinde çalıştıklarının farkında olmayabiliyor. Bu da ev içi işbölümündeki eşitsizlikleri pekiştirebilecek bir unsur olabilir. Müzakere edilmediği durumda ise freelance çalışmayla beraber ev içi sömürücü ve baskıcı ilişkilerin yoğunlaşabileceğini öngörebiliriz. Urla’da yaşayan freelance çevirmen Gamze, aile üyelerinin kendisiyle sürekli sohbet etmek istediğini, çalıştığını düşünmediklerini aktardı. Bir başka freelance çevirmen Özge de freelance bir anne olmanın imkânsızlığından bahsetti; zira ev işi freelance işlerini yapmasını engellerdi, bu yüzden ancak emekli olduktan ve kızı büyüdükten sonra freelance çalışmaya başlayabilmişti. Freelance çalışan kadınlarla Ofissizler’in düzenlediği odak grup çalışması, kadınların ücretli-ücretsiz emek-

lerinin daha da görünmezleşebildiğine işaret ediyor. Katılımcılardan Cansel, kendisinden beklenen ev işlerinin erkek freelance çalışanlardan beklenmediğini çarpıcı bir örnekle aktarmıştı:¹⁰

Çocuklarını bana emanet ediyordu insanlar. Babalarına emanet etmek yerine evde çalışan kadın komşu olarak bana emanet ediyorlardı. Baba kafede freelance çalışıyordu. Ben buna set çekmek zorunda kaldım. Freelance çalışmaya başlarken de şimdiki erkek arkadaşım ile bunu konuştum. Ev işlerini üstlenmeyeceğimi söyledim. Ama zamanla evde olduğum için eline mi yapışır, şöyle yaparsan bilgisayardan 5 dakika kalkacaksın, yemek pişer falan gibi konular oldu. Bu tip yorumları dışarıdan aldım bir de. O dışarıda çalışıyor, sen yap gibi oldu. Bu konuda sınırı çok çektim, ev işini eşim yapmayınca ben de yapmayarak protesto ettim. (Cansel, freelance çevirmen)

Ev içinde gerek ücretli gerek ücretsiz emeğin görünmezleşmesi sorununun özellikle kadın freelance çalışanların emeği üzerindeki baskı ve sömürüyü artırabileceğini öngörebiliriz. Freelance çalışan kadınlardan ev içinde daha fazla iş beklenirken, görüştüğüm erkek freelance çalışanların böyle bir yakınmasının olmaması cinsiyetçi işbölümünün süregelen yapısına işaret ediyor. Eve taşınan ücretli emeğin de tıpkı ev içi ücretsiz emek gibi 7/24 sürebileceği ve görünmez kılındığı çalışma koşullarında kadınların evden çalışması, çifte bir vardiyanın ötesinde mesaisiz bir sömürü ve değersizleşmeye neden olabilir. Bununla beraber freelance çalışmada ev işlerinin bölüşümü üzerine çıkabilecek çatışma, hane içi sınıfsal dönüşüme de yola açabilir. Ücretli iş ile ev işleri aynı mekâna taşındığında ücretli iş belki daha az gö-

---

10 Odak grup çalışmalarının üçüncüsü olan bu görüşme 24 Nisan 2020 tarihinde online olarak gerçekleştirilmiştir.

r n r olurken, ev işleri en azından işçi nezdinde daha fazla görünürlük kazanıyor olabilir. Bu durumda çıkan çatışma ev işlerinin daha adil bölüşülmesi yönünde taleplere ve belki de hane içinde feodal süreçlerden daha eşitlikçi ve komünal süreçlere geçişin zeminini oluşturabilir. Bunun için çatışmaların bireysel yakınmalardan siyasi bir dile kavuşabilmesi önemli olabilir.

Freelance işin ev işleri gibi görünmez kılınmasındaki diğer faktörlere bakalım. Freelance  alışma ister iddia edildiği gibi kasıtlı bir tercih, isterse zorunluluktan doğsun, freelance çalışanlar aileleriyle ilişkilerinde Fordizmin sosyal ve iş güvencesi idealleriyle yargılanabiliyor. “Düzgün iş”ten sayılmayan freelance işleri neden yaptıklarını açıklamak zorunda bırakılabiliyorlar. Burada freelance çalışanların çalışkanlığı ve istihdam edilebilirliğinin sorgulanması da susturucu bir etkiye sahip. Ayşe, freelance çalışanların kendi aralarında bile para ve gelirleri hakkında konuşmaktan çekindiklerinden bahsediyor. Nasıl iş buldukları ve yönettikleri konusundaki zorluklardan da konuşmakta güçlük  ekebiliyorlar. G vencesizliklerinden sorumlu tutulurken egemen rolünü oynamaya belki de teşvik ediliyorlar. Freelance çalışmayı kendilerinin seçtiği zannedildiğinden kendine yeten, eksiksiz ve başarılı özne olmaları ve sorunlarını çok dillendirmemeleri gerekebiliyor:

Zaten hep bir belirsizlik var kaç para kazandığınla ilgili. Yapabiliyorum demenin yolu, hiçbir şey söylememekle oluyor. Iř hakkında konuşmamak oluyor. O zaman *failure* oluyor. Sen freelancer değilsin, sen fakirsin. Ya da sen işsizsin.  alışamıyor musun? Sorunların mı var? (...) Bu en çok akrabalarla oynadığım bir şey, arkadaşlarım halimi hatırımlı biliyor. Bayramlara artık iyi gidiyorum.  evirmenim. (Ayşe, freelance  evirmen)

Bu yargılamalardan kaçmak için Ali ise mesleki kimliğini kullanıyor. Gazeteci olarak işi hakkında ailesine oldukça pembe bir tablo çizdiğinden bahsetti. Yazdığı makalelerden para aldığını söylerken aslında ya hiç ücret almıyor ya da çok düşük bir harçlığa talim ediyordu. Evlenmesinin kendisine belli bir saygınlık kazandırdığını, aile üyelerinin kendi hayatını kurmasına dair endişelerini giderdiğini aktardı. Aile üleriyle ilişkileri müzakere etmek de freelance çalışmanın önemli bir parçası olarak görünüyor:

Valla hiçbir saygınlığın olmuyor bir kere, ne ailede ne de şurada burada. Ama onu nasıl aşıyorsun? Ben çeşitli yalanlar söylüyorum, şu işten bu kadar para alıyorum gibi. Ya onlar freelance olduğumu bilmiyor ya da evlilik büyük bir saygınlık patlamasına yol açtı çünkü senden beklenmeyen bir şey. Ailemdeki en büyük korku onlara yük olacağım korkusuydu. Onu yapmadık. Onu yapmayınca oradan bir rahatlama oluyor. Bir de açıkçası bu hani basın yayın, karşılığında para almasan da, “Aa oğlan gazeteye yazıyor,” diyor. O bilmiyor ki ben oradan bir şey almıyorum ama diyorum ki şu kadar para alıyorum yazı başı. O zaman diyor ki bak görünür de bir iş yapıyor birazcık, ama öbür türlü işleri yapsam öyle bir saygınlık olmuyordu. İşte hep baskı oluyor, annem hep diyor memur olsaydın keşke diye. (Ali, freelance gazeteci)

Bu yargılama, freelance çalışmayı istediğin yerden, istediğin zaman ve biçimde çalışma özgürlüğü olarak temsil eden söylemle yan yana var olabiliyor. Freelance çalışmayı yeren söylem de öven söylem kadar hayatta kalma sorumluluğunu freelance çalışanın omuzlarına yıkıyor. Freelance çalışmayı yeren söylemler çalışana gidip düzgün bir iş bulmasını öğütlerken ikinci söylem freelance çalışana her gün işe gitme zorluğundan kurtulmayı vaat ediyor. İkisi de aslında

Üretim ilişkilerine dair yapısal sorunları görmezden gelmiş oluyor.¹¹ öte yandan freelance çalışanlar da kendilerini “işsiz” veya “aslında alışmıyor” olarak görebilir; zira “iş” denince akla hâlâ ofiste yapılan maaşlı işler gelebiliyor. Fakat freelance çalışanların yaptıkları “iş”leri iş olarak görmemeleri gerçeği görmedikleri veya “yanlış bilince” sahip oldukları anlamına gelmez. Kendini alışıyor saymayan bazı freelance çalışanlar da işe atfedilen önemi küçümsemeye veya sadece “alışıyor” olmanın ötesine geçmeye çalışıyor olabilir. Bu yüzden Ali, freelance olarak yaptığı işlerin çok önemli olmadığını, daha az çalışıp daha az tüketmeye çalıştığını aktarıyor. Işe ayırdığı zamanı olabildiğince minimuma indirmeye alışıyor:

Işte ben o ara şunu fark ettim, ben aslında dedim bu kadar küçük paralarla da geiniyorsam, bunun anahtarı tketmemekmiş. O gün bugündür tüketmeme üzerine düşünüyorum. (...) Böyle bir formül buldum. Yaşayarak formülasyon, diyorsun ki tketmeyince paraya ihtiyaın olmuyor, paraya ihtiyaın olmayınca zaman kalıyor. Mesela bazı işler oluyordu, çekim işleri yaptığım zaman, bir yerin ekimi. İki ay sürüyor. İki ay sonra bana bir para veriyor ki mesela ben onu aylık düştüğümde bin lira gibi bir para oluyor. Bana bir yıl yeter bir işin parası. Bir yıl hiçbir şey yapmıyorum, okuyorum geziyorum falan. (Ali, freelance gazeteci)

Freelance alışanlar tam zamanlı bir iş`arayışında olup freelance çalışmayı iş olarak değil de, geçici bir dönem ola-

---

11 Freelance alışanlar yaptıkları işin “iş” sayılmamasından sıklıkla şikâyet ediyorlar. Ofissizler’in katıldığı bir televizyon programında freelance çevirmenlik yapan Melis durumu güzel açıklamıştı: “Freelance alışanların emeği görünmez. Ailelerimize bile aslında çalıştığımızı kanıtlayamıyoruz. Ders çalıştığımızı söylüyorlar. Gidip iş bulmamızı söylüyorlar. Ama aslında işimiz var.” Programın tamamı için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=aSfXiWjH3vc&feature=youtu.be> (erişim tarihi 3 Mayıs 2017).

rak da görebilir. Dahası öğrenciler, evde bakımı üstlenmiş kişiler veya aktivistler işi hayatlarının merkezinde görmediğinden freelance çalıştıklarını da düşünmüyor olabilir. Diğer bir deyişle freelance çalışmanın “iş” olarak görülmemesinin farklı neden ve anlamları var. Freelance çalışanların koşullarını anlayıp iyi yönde dönüşmesine vesile olabilmek için bunları göz önünde bulundurmamız icap edebilir.

Son olarak freelance çalışma ileride yeterli deneyim, uzmanlık ve “network” kurulduğunda gerçekleştirilmesi umulan bir ideal olarak da görülebiliyor. Bu durumda freelance çalışmaya fantazmatik bir yatırım söz konusu olabilir. İşçi ofisli işlerde yaşadığı türlü sorunlardan freelance çalışmaya geçerek kurtulabileceği umuduna bağlanır. Örneğin grafik tasarımcılığı yapan Neşe, kariyerine dair böyle teleolojik bir anlatı kuruyor. Alanda kayda değer uzmanlığı olduğunu, fakat freelance çalışmaya başlayacak beceri ve network’ü geliştirmesi gerektiğini belirtti. Tamamen freelance çalışabilir olması için önünde beş sene daha olduğunu varsayıyordu. Bir yandan da taşraya taşınıp kentin keşmekeşinden kurtulmayı da arzuluyordu.

Benzer bir biçimde freelance çalışanlar da ofis işlerini idealize edebiliyorlar. Ofis işlerinin daha organize bir hayat sunabildiğini, işi işte bırakıp rahatlayabileceklerini varsayıyorlar. Freelance çalışanlarla düzenlenen bir atölyede katılımcılardan biri, öznenin bu fanteziler arasında nasıl salındığını güzel aktarmıştı.¹² Freelance çalışmaya başlamak için ofis işinden vazgeçiyor, ama daha sonra işlerle baş edemeyip ofise geri dönüyor. Sonra tekrar ofis işine dayanamayıp freelance çalışmaya geçiyor. Freelance ile ofisli işler arasında böyle gidip gelirken kendine bir alan açmaya çalışıyor. Freelance çalışırken sorunlar karşısında ofis işini idealize ediyor; ofiste çalışırken de tersine bir idealleştirme söz konusu oluyor. Free-

12 Atölye Dünyada Mekân’da 17 Nisan 2016’da düzenlendi.

lance çalışmaya da ofis işine de dair bu fantazmatik yaklaşım aslında “iş”ten kaynaklanan güçlüklerin üzerini örterek “iyi iş”in varlığına dair bir umudu veya istisnayı ayakta tutabiliyor.¹³ Bu durum söz konusu sorunlarla yüzleşip çalışma koşullarına dair taleplerde bulunmaya ket vurabiliyor.

Freelance çalışan için işin anlamı

“İş” deneyimi de freelance çalışma deneyimiyle fazla belirlenim içerisinde düşünülebilir. Aynı işle freelance çalışırken farklı bir ilişki kurulabilir veya söz konusu iş freelance çalışmayı zorunlu veya mümkün kılıyor olabilir. Bu da iş deneyimini belirleyen önemli unsurlardan biri olabilir. İlk durumda freelance çalışmanın yapılan işin içeriği ve koşulları üzerinde özerklik tanıyabildiği durumlardan söz edebiliriz. Öte yandan pek çok durumda ise freelance çalışanlar çalışma saatlerinin uzadığından ve emeklerinin karşılığını alamadıklarından şikâyet etmekte. Bu durumda freelance çalışmayla üretim sürecindeki sömürünün arttığını ileri sürebiliriz.

İş üzerindeki özerkliğe gelince, bazı freelance çalışanlar işlerini diledikleri gibi yapabilmek için freelance çalışmayı tercih ettiklerini ifade etmişti. Örneğin Dünyada Mekân’da düzenlenen bir atölyede freelance yazılımcı olarak çalışan Ege, iş üzerindeki hâkimiyetin artmasını freelance çalışmanın avantajları arasında saydı:¹⁴

13 Bu “iyi iş”e duygulanımsal yatırım, Lauren Berlant’ın (2011) bahsettiği “iyi hayat” fantezilerine benzetilebilir. Berlant bu fanteziler arasında yukarı hareketlilik, iş güvencesi, siyasi/sosyal eşitlik, canlı ve süregelen yakınlıktan bahsediyor. Fanteziler sürdürülemez hale gelince de öznelere adına “zalim iyimserlik” dediği bir duygulanımla sürekli değişen durumlara adapte olmaya çalıştığını savunuyor. Benzer bir biçimde freelance çalışanlar da işlerinin şimdiki veya gelecekteki koşullarına dair iyimser bir tavır takınarak freelance çalışmanın gündelik sorunlarına adapte olmaya çalışıyor olabilir.

14 “Nasıl Freelance Oldum?” başlıklı deneyim paylaşım atölyesi, 9 Haziran 2018’de düzenlendi. Önce yazılımcı Ege’nin nasıl freelance çalışmaya başladığını aktardığı etkinlikte katılımcılar yorum ve deneyimlerini paylaştı. Ege’nin

İşyerinde emir alıyorsun, freelance çalıştıgındaysa işi çok daha iyi yönetebiliyorsun, sen hâkim oluyorsun işe. “İşte şöyle bir websitesi istiyorum, orası böyle olsun şurası böyle olsun,” diyor. Ben burada böyle olursa şöyle sıkıntı olur, burada böyle sıkıntı olur diye anlatıyorum. Hatta bunu yapmam, bunu yaparsam bana kızarsınız diyebiliyorum; ama işyerindeyken böyle değil. Patron bir yerden sonra böyle alışın falan diyebiliyor veya senin işini beğenmedim çöpe atın diyebiliyor. (Ege, freelance yazılımcı)

Bazı freelance çalışanlar ise yaratıcılıklarına alan açıldığını; bu sayede daha yaratıcı işler üretebildiklerini veya işi gerektirdiği yaratıcılık seviyesine göre tercih edebildiklerini aktardı. Örneğin freelance fotoğrafçılık yapan Yakup, freelance çalışmayı dilediği türden fotoğrafları çekebilmek için tercih ettiğini belirtti. Bir şirkette tam zamanlı çalışsa şirketin istediği türden fotoğraflar çekecekti. Böyle bir yerde 8 ay çalışıp bıraktığını, sonrasında belgesel fotoğrafçılığa başladığını aktardı:

Farkı şu: Genelde sizden istenilen şeyi çekiyorsunuz. Yani sizden bir şey istiyorlar, prodüksiyon şirketinde çalıştığın zaman sizden bir fotoğraf bekliyorlar, standart fotoğraf. Bence sizden bir şey beklendiği zaman yaratıcılık, insan yaratıcılığı ölüyor. Yani tabii bu kadar da düz değil mevzu ama ne derler, iş günlük rutine döndüğü zaman ister istemez bir sıradanlık oluyor. Yaratıcılık ölüyor, sizden bekleneni yapıyorsunuz. Serbest çalışmanın şöyle bir avantajı var. Hani hem bir kuruma, bir şirkete, bir kişiye bağlı değilsiniz; tamam sizden yine bir beklenti var ama bu beklenti değiştiği için, sürekli işler değiştiği için, işlerin içeriği değiştiği için orada biraz daha insan yaratıcı olabiliyor. Bence yani. (Yakup, freelance fotoğrafçı)

---

hikâyesi hakkında daha fazla ayrıntı için bkz. <https://ofissizler.com/ofissizler-anlatiyor-ege-freelance-yazilimci/> (erişim tarihi 12 Mayıs 2019).

Başka katılımcılarsa freelance çalışmanın kişinin becerilerini geliştirmedeki katkısını vurguladı. Görüşmecilerden birinin aktarımına göre, bir şirkette tam zamanlı çalışmak işçinin becerilerini kaybetmesine yol açabiliyor. Zira sadece belli görevleri yerine getirmesi gerekiyor ve işyükünden ötürü de pazarlanabilir becerileri geliştirmek için zamanı olmabiliyor. Bu da işçiye şirkete bağımlı kılıyor ve işten atılmanın özellikle de ileri yaşlarda büyük bir maliyeti olduğundan söz ediyor. Örneğin İlker, çalıştığı şirkette kalsa kendisini parlak bir geleceğin beklemediğinden söz etti. Zira yönetici olmak erişebileceği en üst düzey pozisyondu. Bu da becerilerini köreltip diğer şirketlerde istihdam edilebilirliğini zaman içinde düşürecekti. Bu nedenle aynı şirkette uzun süre kaldığımızda aslında bütün hayatımızı şirkete sattığımızı belirtti. Becerilerini kaybetmek istemediğinden de önce yarı zamanlı olarak freelance çalışmış, ilk fırsatta da işi bırakıp tamamen freelance çalışmaya geçmişti. Kendi projesini geliştirip daha sonra bir start-up şirket kurdu.

Öte yandan işe harcanan vaktin uzaması veya zorunlulukların artması olarak deneyimlendiğinde freelance çalışma, sıklıkla yetersizlik hislerine yol açıp yapılan işin kendisinin değerini dahi sorgulatabilir. Örneğin Dünyada Mekân'da düzenlenen bir atölyede freelance çalışan Melda, işinden memnun olsa da iş çok fazla geldiğinde keyif almadığından bahsetti.¹⁵ Çalıştığı sektörü de bazen bu nedenle değiştirmeyi düşündüğünü paylaştı. Benzer bir şekilde Müjde de idealleştirdiği işine afettiği anlamı freelance çalışmaya başlayınca sorguladığını aktardı. Bir yayınevinde tam zamanlı çalışıyor ama işyükü ve iş ilişkileriyle başa çıkamıyordu. İşten çıkarıldıktan sonra freelance çalışmaya başlamış ve yönetemeyince de idealleştirdiği yayıncılık işinin kendisini sorgular hale gelmişti. Dolayısıyla sömürü oranındaki artış –is-

---

15 Atölye Dünyada Mekân'da 17 Nisan 2016'da düzenlendi.

ter kendini sömürü, ister kapitalist sınıf süreçlerindeki sömürü olsun– işçinin artıktan aldığı payda bir artış anlamına gelmeyebileceği gibi, sömürüyle beraber işin anlamını yitirmesi kişinin kendine ve değerine olan inancını da sarsabilir. Bu durumda “işini sevmek” söylemi freelance çalışanların öznelliğini ele geçiren basit bir ideolojik veciz olarak görülmemeli. Freelance çalışanlar sıklıkla işi önemsediklerini ve koşullarını müzakere edebildikleri ölçüde gönülleriyle icra edebilmek istediklerini aktardı.¹⁶ Dolayısıyla, “ideal” veya “anamlı” iş fantezisini yerinden etmenin yolu işin hayattaki anlamını küçümsemekten geçmeyebilir. İşçi işin anlamını sorguladığında işle illaki işin farklı anlamlarını kabul ettiği post-fantazmatik bir ilişki kurmayabilir. Bunun yerine özne, işin hayatındaki yerini azımsayarak anlamını da siyasetleştirilen bir başka fanteziye kapılabilir.

İşin freelance olmasının anlamı

İş deneyimini belirleyen faktörlerden biri de yapılan işin freelance yapılıyor olması diyebiliriz. Bazıları yaptıkları işi freelance çalışmayı mümkün kıldığı için seçtiğini veya sevdiğini aktardı. Yani işin içeriğinden ziyade freelance çalış-

16 Christophe Dejours'un “işin merkeziliği” kavramı da iş hakkındaki söylemleri ideolojiye indirgeyen analizlerin ötesine geçmeye davet ediyor. Psikanalitik teoriden beslenen çalışmasında iş, gerçeğin deneyimlenmesiyle ilgilidir. Bu deneyimi “teknolojiye tam hâkimiyet olsa da teknik bilginin yetersizliğinin deneyimlenmesi” olarak tanımlar (2010, s. 170). Dejours iş sürecinde verilen görev ile onun gerçekleşmesini sağlayacak faaliyetler arasında her zaman bir gedik olduğunu ileri sürer. Bu da pratik bilgi ve hatta bazı durumlarda kuralların ihlalini gerektirir. Diğer bir deyişle görevin gerçekleşmesinin önünde her zaman bir engel vardır; bu zorluk karşısında hissedilen sinir bozukluğu işçiye acı verebileceği gibi, doğru şekilde başa çıkıldığında işçinin keyif almasıyla da sonuçlanabilir (s. 170). Freelance çalışanlar da işyerlerinde deneyimledikleri türlü engelleri önemli bir endişe kaynağı olarak aktarmıştı. İşlerini diledikleri gibi yapabilmek için freelance çalışmaya karar verdiğini aktaranlar oldu. Bu da işi sömürüye indirgeyen analizlerle çelişebiliyor. İş sevmek sömürünün kaynağı olabileceği gibi direniş ve değişim talebinin tetikleyicilerinden de olabilir.

manın işyerinden kurtulma imkânı vermesini önemsiyorlardı. Ofis işlerinde bahsedilen ortak sorunlardan biri uzun çalışma saatleriydi. Freelance çalışmanın kişinin kendi zamanını düzenlemesine ve iş dışı hayata daha fazla vakit ayırmasına olanak sağlayabileceği aktarıldı:

En son çalıştığım yerlerde, özellikle gazete ve halkla ilişkiler şirketinde çok yoğundu, yani mesai saatinin bitmesi diye bir şey söz konusu değildi. Gazetede zaten işleri bitiriyorsun, ondan sonra işte akşam basın toplantısına gidiyorsun, yok konsere gidiyorsun, yok onu yazıyorsun. Hafta sonu mutlaka çalışman gerekiyor, ya pazar ya cumartesi. Halkla ilişkiler şirketi de öyleydi, o da zaten hiç yakamı bırakmıyor, sürekli ya bir şey yazman ya bir şey çevirmen gerekiyor. En son bir dellenip çıktım çalıştığım yerden. Ondan sonra gerçekten dönmek istemedim 9/6 çalışacağım bir yere, bir şirkete. Özellikle benim için saat altıda çıkamamak, patrondan izin almak, o izin için yalvarmak çok büyük sıkıntıydı. (Burak, freelance çevirmen)

Çalışma saatlerinin uzunluğunun yanı sıra iş dışı hayata kalan zamanın hem yetersizliği hem de yer değiştirilemezliği bir sorun olarak belirtildi. Tülin yaptığı işin freelance olduğu sürece çok önemli olmadığını paylaşmıştı. Zira bu durumda zamanını istediği gibi düzenleyebilirdi:

İşler doğru düzgün gelip seni çok rahat ettirmeyebiliyor ama atıyorum, on günlük bir iş alıyorsun, çevirmensen veya her neysen proje bazlı çalışıyorsun ya. Sonra birkaç gün kendine izin verebiliyorsun, çok uzun ve yorucu bir şey olabiliyor. Orası güzel yani, birkaç gün ara veriyorsun, sonra iş alıyorsun. Kitap çevirisi yapıyorsan iki ay işte çalışıyorsun, bir ay çalışıyorsun sonra bir hafta ara verebilirsin. (...) Zaten tatilin çok az, çok çok az, yıllık tatil dediğin şey

yıllık izin. O büyük bir etken. Veya işte atıyorum, hastaneye gitmen gerekiyor, bir arkadaşının yardıma ihtiyacı var ona gitmen gerekiyor, işyerinden izin almak çok büyük bir sıkıntı; o noktada freelance iyi. Ben şimdi mesela doktora gidiyorum, iki ayda bir kontrolüm var, veya terapiye gidiyorum falan, hani bunlar gün içinde tam zamanlı çalışsam çok zorlanacağım, yapamayacağım şeyler. (Tülin, freelance çevirmen ve video-editör)

Sağlık durumu da freelance çalışma deneyimini fazla belirleyen faktörlerden biri. Pek çok freelance çalışan ofis işlerinin ruhsal ve fiziksel sağlıklarını olumsuz etkilediğini ve bunlardan kaçmak için freelance çalışmaya geçtiklerini aktardı. Örneğin freelance yazarlık yapan Burçin tam zamanlı çalışmayı “psikolojik şiddet” olarak tanımlıyor:

Benim için mesaili çalışmak psikolojik şiddet, büyük mutsuzluk. Beden, zihin ve ruh uyumu için kendi zamanımı yönetmem lazım. Sabah çok erken kalkarım ama öğleden sonra bir saatte bitiririm. Mesaili işte her şeyi onların istediği saatte yapmanız gerekiyor. Bense *deadline*’ı [teslim tarihi] söyle gerisine karışma diyorum. Uyanmak istediğim saatte uyanmak bana iyi geliyor. Ben kendi kendime *deadline* da koyuyorum. İşverenin vermediği merhameti kendine gösterebiliyorsun. (Burçin, freelance yazar)

Ofis işlerinin bedensel sağlığa verdiği zararlar da freelance çalışmayı içeriğinden bağımsız olarak çekici kılabilen bir şikâyet kaynağı. Gamze, yaptığı iş freelance olduğu sürece işin içeriğiyle çok ilgilenmediğini söylüyor. Diğer insanların da neden freelance çalışmadığını merak ediyor. Yolda zaman kaybetmemek, iş için kıyafet alıp bütün gün ofiste oturmak zorunda olmamak freelance çalışmanın nedenleri arasında:

Zaten bir ofiste çalıştığınızda da sekiz saatin sekizinde çalışmıyorsun ama sürekli bir yerde oturmak zorundasın. Fiziksel olarak da tuhaf bir şey. Şu an öyle bir şeyi olmuyor, çünkü çalışmadığım zaman burada böyle oturmak zorunda değilim. Zaten ofiste çalışırken de çalıştığın üç saat, dört saat aslına bakarsan. Şimdi de üç-dört saat çalışıyorum ama hani çalışmadığım zamanlarda çıkabiliyorum dışarı. Gündüz açık havada bulunabiliyorum mesela, o açıdan o rutinler açısından başka şeyler yapmaya zamanım kalıyor. Oturmaktan yorulmuş olmuyorum günün sonunda ve bir yere gidip gelmek gibi bir şeyle de yorulmuş olmuyorum. Ayakbaki içinde günümü geçirmiyorum. Bunlar insanın enerjisini alan şeyler. (Gamze, freelance metin yazarı ve çevirmen)

İşyerlerinde deneyimlenen yaygın bir başka sorun da işveren ve iş arkadaşlarıyla ilişkiler. Bu ilişkilerdeki çatışma müzakere edilip dolayım lanmadığında çalışanların işyerini terk edip freelance çalışmaya yönelmesinin nedenlerinden biri olabilir. Freelance çalışma işyerinde yaşanan sorunlara bir tür sağıaltıcı çözüm olarak tercih edilip denenebilir. Örneğin Gamze sosyal sigorta, mobbing ve ayrımcılık gibi sorunlardan dolayı ofisten ayrıldığını belirtiyor. İşvereni sosyal sigorta primini ödediğini söylediği halde ödememiş, bunu da işten ayrıldıktan sonra öğrenmiş. Bir sonraki işyerinde ise iş arkadaşına mobbing uygulanmasından ve ofisteki ayrımcı dilden etkilenmiş:

Bu PR ajansına girdim. PR ajansındaki en büyük problem insanlardı; orada da, benim çalıştığım odada bizim departmanın müdürü vardı. İki tane çalışma arkadaşım vardı. Departman müdürümüz homofobiğim işte ne var modundaydı. Sonra bir arkadaşım Bodrumluydu. Bütün gün yok Bodrum'da ne kadar çok Suriyeli var... Tam bir milliyetçi Kemalist bir tipti o da ve tabii ki cinsiyetçi... O bir paket zaten. O

ikisine de katlanamıyordum. Diğer iş arkadaşım da işinde o kadar kötüydü ki; o yine daha muhabbet edilebilir bir insandı ama işi çok kötü yapıyordu ve sürekli... yani mobbing'e maruz kalıyordu gözümüzün önünde. Çünkü işe girmiş, çok kısa süre içinde hamile kalmış, işten çıkaramıyorlardı. Çünkü çıkarırlarsa sanırım cezası baya büyükmüş, işten çıkaramamışlar... Kendi çıksın diye korkunç davranıyorlardı, o da artık stresinden iyice kötü çalışmaya başlamıştı.

Öte yandan bazı freelance çalışanlar yaptıkları işi sevdiklerini ama freelance yapmak istemediklerini ifade etti. Freelance çalışmanın getirdiği sorunlar arasında iş akışının düzenli olmaması, ödeme almanın güçlüğü, düşük ücret ve zamanı yönetmenin zorluğu sayıldı. Örneğin Kemal, kitap çevirmeyi sevdiğini ancak freelance çalışmanın bu işi zorlaştırdığını söylemişti. Yayın şirketlerinde tam zamanlı pozisyonun az olduğunu, freelance editör olarak da düzenli iş bulmanın zor olduğunu belirtti. İş bulma ve ödeme alma zorluklarından ötürü aynı işi aslında ofiste tam zamanlı yapmayı tercih edeceğini belirtti. Freelance çalışmanın da kişiye kendi zamanını yönetme şansını tanımadığını, aslında esnekliği işçiye vermediğini düşünüyordu:

Evde yapayım gibi bir şey değil. Ev dışı olsun hatta, tercih ediyorum aslında çünkü ev de bir süre sonra bunaltıcı oluyor. Beş gün çalışayım ama akşam ve hafta sonu oturayım tezimi yazayım ya da dört gün çalışayım bunu yapayım, böyle bir çalışma. Burada şeyi demeye çalışıyorum, esnek denilen çalışma aslında esnek değil. Yeterince esnek değil aslında, düzenlemesini biz kafamıza göre yapamıyoruz. Adının esnek olması çok komik çünkü hiç de esnek değil. Sana *deadline* veriyor, nereye esnek. (...) Bu bir özgürlükse bunu parasız kalma özgürlüğü olarak adlandırabiliriz. (Kemal, freelance çevirmen)

Freelance çalışanların pek çoğu ise bu sorunlar çözüldüğünde freelance çalışmayı tercih edebileceğini söyledi. Zira freelance çalışma deneyimi ve freelance çalışanın müzakere gücü beceri, deneyim, işin içeriği, network gibi pek çok faktör tarafından fazla belirleniyor. Öte yandan bazı freelance çalışanlar her halükârda ofiste tam zamanlı çalışmak istediklerini; ev ile işyerini, iş ve boş zamanı ayırmanın yanı sıra ofiste meslektaşlarıyla çalışmanın rahatlık ve keyfini istediklerini aktardı. Örneğin Meliha işsizken freelance gazetecilik yaptığını ama tam zamanlı çalışmayı sadece maddi ve sosyal güvenceden ötürü değil, aynı zamanda işyerindeki sosyal ve mesleki ilişkileri de önemsendiği için tercih ettiğini belirtti. Freelance çalışmanın getirdiği izolasyondan yakınıyordu:

Seni bir dört duvar arasına hapsediyor. Zaten ofis ve freelance denilen şey, ikisinin arasında ayrım var; laptop'larımız var artık, dışarı çıkabiliriz. Bir mekâna da bağlı olmak zorunda değiliz. İstersen orada çalış istersen bilmem ne çalış. Ha ben orada karta basmışım ofise girmişim ha burada basmışım. Yani zaten mevzu o, seni dört duvar arasına hapsedmeleri. Evdesin ama bence sıkıntı bu. Sürekli bir dört duvar arasına hapsedilme ve kontrol altında tutulma. (Meliha, gazeteci)

Freelance çalışmada iş ile iş dışının müzakeresi

Freelance çalışma deneyiminde iş ile iş dışı süreçlerin ilişkisi de önemli. İş ile iş dışının iç içe geçişi, kısmen de olsa freelance çalışanın müzakere gücüne bağlı olarak farklı deneyimlenebiliyor. İşyükünü yönetebilen, gelen işleri reddetme veya fazla geldiğinde başkalarıyla paylaşma şansı olabilen freelance çalışanlar ile iş miktarı azaldığında maddi-manevi destek kaynakları olanlar bu çalışma biçimini bir noktada

özgürleştirici bulabiliyor. Zeynep ailesinin kendisine İstanbul'da ev almasının önemli bir destek olduğunu belirtmişti. Bu sayede yarı zamanlı çalışmaya geçip freelance çalışmaya başlamıştı. Yine de iş ile hayat arasındaki ayrımı yönetmekte zorlandığını, zira işe “hayır” demenin de bir sınırı olduğunu belirtti. Öte yandan müzakere gücü veya topluluk-aile desteği olmayanlar iş ile iş dışı arasında bir ayrım kurma ve bu ayrımı sürdürmekte daha fazla zorlanıyor.

Ücretli emek iş ve iş dışına ayrılan zamanı belirleyen tek unsur değil. Freelance çalışanların bir kısmı aslında iş dışında yaptıkları faaliyetlerin freelance çalışmaya başlamalarına neden olduğunu aktardı. Bu iş dışı faaliyetlerin ağırlığı bazen zorunluluk bazense tercihe dayalıydı. Görüşmecilerimden bazıları iş dışında kendilerine zaman ayırmak, okumak, sanatsal işler üretmek veya aktivistlik yapmak gibi gayelerle freelance çalışmaya başladığını belirtti. Örneğin Burak, freelance çalışmanın aktivizme zaman ayırabilmesini mümkün kıldığını, bunun da kendisini freelance çalışmaya motive ettiğini aktarmıştı:

Başladığımda aslında çok fazla şeyle uğraşmıyordum aslında ama 2012'den itibaren tekrar politik aktivizmle uğraşmaya başladım biraz. O dönemde çok iyi oldu, yani bir eyleme gidiyorsun, bir greve gidiyorsun günün ortasında kalkıp. Başka bir insan bunu yapamaz tabii. Biraz esnetip saatlerini politik aktivizmle uğraşabiliyorsun. O açıdan ben memnunum, bu büyük bir avantaj yani. Bana gayet iyi geliyor. (Burak, freelance çevirmen)

Freelance çalışmayı belirleyen iş dışı nedenlerden biri de kişinin kendine veya diğer insanlara zaman ayırmak istemesi olabilir. Örneğin Tülin, hasta olan arkadaşlarına gün içinde gidebilecek olmaktan memnun olduğunu belirtirken Tarık, freelance çalıştığı için bir arkadaşının cenazesi-

ne gidebildiğini aktardı. İşyerlerinde ise çekirdek aile dışında başkalarına bakma yükümlülük ve isteklerimizin işe arvermenin meşru nedenleri arasında görülmemesinin sorgulandığını görebiliyoruz. Dahası kişinin özbakım ihtiyaç ve istekleri de freelance çalışmak istemesinde etkili olabiliyor. Örneğin Gamze, freelance çalışabildiği için Urla'ya taşınabildiğini ve daha huzurlu bir hayatı olduğunu belirtti. Ali de geçinebilecek kadar para kazandıktan sonra gelen işleri reddettiğini, böylece kendisine daha iyi bakabildiğini, kentte dolaşp bisiklet sürüp okuyabildiğini aktarmıştı. Bu durumda freelance çalışmanın iş ve üretim merkezli olmayan bir hayat görüş ve deneyimini mümkün kılabildiğini düşünebiliriz.

Öte yandan bazen iş dışı yükümlülükler veya zorunluluklar da freelance çalışmayı zorunlu kılabilir. Freelance çalışanların evden çalışıp hane üyelerine, hastalara, yaşlı ve çocuklara bakmaları beklenebilir.¹⁷ Buradaki emek süreci müzakereye açık olmadığında sömürücü veya baskıcı süreçlere yol açabilir. Freelance çalışanların koşullarından ilhamla şirketler de işçileri hasta olup şirkete gelemediğinde evden çalışmalarını bekleyebiliyor.¹⁸ Aslında bazı şirketlerde tam zamanlı çalışan işçiler evden çalışmayı talep de edebiliyor. Covid-19 salgınında yaygınlaşan evden çalışma uygulamasına işçilerin verdiği çeşitli tepkiler aslında bu çalışma biçiminin bir mücadele zemini olarak görülmesi gerektiğine işaret

17 Çocuklu freelance çalışanların anlatıları ücretli iş ile ev işi arasında karmaşık bir ilişkiye işaret ediyor. Örneğin freelance çevirmen Özge, freelance çalışmaya emekli olduktan sonra başlayabildiğini aktarmıştı. Ona göre evde çocukla freelance çalışmak imkânsızdı zira çocuk çok fazla ilgi istiyordu. Öte yandan toplandığımızdan birine katılan freelance çift Fatma ile Şevket, çocuk bakımı konusunda destek görmediklerinden freelance çalışmayı tercih ettiklerini aktardı. Bakım emeği ile freelance çalışma arasındaki ilişki daha ayrıntılı bir araştırmanın konusu olabilir.

18 Bu bilgi altı haftalık raporu varken evden çalışması istenen bir arkadaşımızın aktarımı. Bu talebi reddettiğinde de meslektaşlarıyla ilişkisi ve şirketteki pozisyonu değişti.

ediyor.¹⁹ Bu zemin işçinin emeği üzerinde iş ve iş dışından gelen taleplerin bir çatışma alanı olabileceği gibi, işçiye bu taleplerle arasına mesafe koymasını sağlayabilecek bir yer de olabilir. Buradaki önemli nokta, aslında freelance çalışmanın tercih veya zorunluluk ikiliğine indirgenemeyeceğidir. Örneğin LGBTİ hareketinden bir grupla düzenlenen atölyede katılımcılar, freelance çalışmanın kasten tercih edilen bir çalışma biçimi olmasa da kendilerine bir finansal güvence sağlayabildiğini aktardı. Ayrıca freelance çalışanlar bir görev veya tercih meselesi olmaksızın iş dışı süreçleri önceler hale gelebilir. Zira freelance çalışma aslında birbirini fazla belirleyen birden fazla sürecin sonucudur. Örneğin Kemal, eşinin gelirinin ev içi harcamaları karşılamaya yettiğini anladıklarında evde kalıp çocuklarına bakmaya başlamış. Aslında çocuk bakımı veya freelance çalışmak için evde kalmadığını belirtiyor. Bir dönem mühendislik yapmışsa da sonrasında üniversitede asistanlık yapınca tekrar bir işyerinde uzun saatlerce çalışmaya dönmek istememiş. Yayın şirketlerindeki arkadaşları kendisine düzensiz de olsa iş gönderince “düzenli” bir iş aramamış. Kemal’in ve pek çok freelance çalışanın deneyiminde “freelance’e geçmek” illa bilinçli bir kararın veya zorunlulukların sonucu gerçekleşmemiştir. Kendilerini freelance çalışırken buldukları süreçte pek çok farklı faktörden bahsetmişlerdi.

Şimdiye dek iş dışı deneyiminin iş üzerindeki etkisiyle ilgilendik. Peki iş dışı deneyimler işten nasıl etkileniyor? Freelance çalışmanın kişinin kendisine ve başkalarına daha iyi bakmasını sağlamanın yanı sıra ev içinde sömürüyü de artırabileceği belirtildi. Öte yandan iş deneyimi, iş dışı dedimiz alandaki faaliyetlerimizi de etkiliyor. Öncelikle iş dışı faaliyetleri verimlilik temelinde değerlendirmeye başlayıp

---

19 Salgın döneminde freelance çalışma deneyimleri ile evden çalışmanın yaygınlaşmasının muhtemel politik sonuçlarına son bölümde kısaca değiniyorum.

işteki gibi performansımızı ölçer gibi ölçmeye kalkabiliriz. Veya iş dışında ne yapacağımızı şaşırabiliriz zira işe atfedilen anlam kişinin kimliğinde ağırlık kazanmış olabilir.²⁰ Ya da dahası, iş dışı hayat iş kadar önemsenmediğinde bu alanda yapılan faaliyetler de değersizleştirilebilir.²¹ İşin anlamını kısaca tartıştık; peki iş dışını nasıl değerli kılacağız? İşin hayatımızda kapladığı merkezî alanı düşündüğümüzde bu sorunun cevabının işle kurduğumuz öznel ilişkide yatabileceğine inanıyorum.

Freelance çalışmada duygulanım

İş dışındaki hayatın kıymetlenmesi için gerek yapılan işe gerekse freelance çalışma biçimine yapılan öznel yatırımları sorgulamak gerekebilir. Bu tür bir sorgulama sınıfsal dönüşüme de katkıda bulunabilir. Freelance çalışma biçimi ile iş ve iş dışı hayatla kurulan türlü ilişkilere dair yukarıda aktarılan farklı anlatıların bu tür söylemsel bir çoğulluğa yer açmasını umuyorum. Öte yandan söylemsel bir heterojenliğin yanı sıra iş ve freelance çalışmaya yaptığımız duygulanımsal yatırımları sorunsallaştırarak öznel ve sınıfsal dönüşümü daha iyi anlamaya çalışabiliriz. Bu nedenle işe yapılan

---

20 Bu iki endişe Yakup'un anlatısında bir aradaydı. İş yokken çok bir şey yapmayı zamanını boşa harcadığından yakınıyordu. Ne yapabileceğini sorduğumda ise net değildi; zamanını etkin kullanmadığı için suçlu hissettiğini belirtti. Ayda 15 gün çalıştığını, geri kalan zamanda ise ne yapabileceğini bilmediğini aktardı.

21 Ali'yle görüşmem sırasında bu eğilimi kendimde de fark ettim. Çalışmadığı zamanlarda ne yaptığını sorduğumda Ali, "Kitap okuyorum, bisiklet sürüyorum ya da şehirde yürüyorum," demişti. Sonrasında, "Hiç maddi endişen olmasa ne yapardın?" diye sordum. "Aynı şeyleri yaparım," dedi. Başka hayalleri olup olmadığını sordum; iş dışında halihazırda yaptığı şeylere değer verdiğini anlamamıştım. Bu ısrarlı sorudan rahatsız olup aynı şeyden daha fazla yapmak istediğini söyledi. Dolayısıyla freelance çalışanlar iş dışında yaptığı faaliyetlere sadece kendileri değer vermemekle kalmıyor. Bu tür ötekine veya kendine bakım içeren faaliyetlerin toplumsal olarak değer görmediğinden söz edebiliriz. Bu da Ali'nin yaşam tarzına yaklaşımımı etkileyen bir unsur oldu.

fantazmatik yatırımları sorgulayan psikanalitik yaklaşımlara değindikten sonra, iş ve iş dışı faaliyetlerle post-fantazmatik bir ilişkilenenin koşullarına ve bunun sınıf siyasetindeki etik-politik önemine işaret edilecek.

İş ve freelance çalışmada fantezi

Jason Glynos (2010) fantezinin idealize edilmiş bir senaryo üzerinden tamlık/doluluk vaat eden bir anlatı yapısına sahip olduğunu aktarır. Byrne ve Healy de (2006) “ideal ekonomi” tahayyülünün bir fantezi mantığına dayandığını ileri sürer. Bu tahayyülde “adalet”in hüküm sürdüğü, üretimle ilgili ve toplumsal süreçlerde çatışma ve müphemliğe yer olmayan ütöpik bir toplumsallık hayal edilir. Fantezinin bir özelliği de aslında gerçekleştirilmesine hep mani olan bir engel içermesidir (s. 243). Buradaki işleyişte fantezi “arzumuzun adını koyup onun neden ulaşılabilir olmadığını da açıklarken aslında kaçınılmaz olan eksikle karşılaşp onu kabul etmemizi engeller” (Byrne ve Healy, 2006, s. 243).

Öznenin işle de çalışma koşullarıyla da ilişkisi fantazmatik bir yapıya sahip olabilir. Görüşmecilerimin bir kısmı işe yükledikleri manevi anlamdan dolayı hak talebinde bulunmakta zorlandıklarını belirtmişti. İşe atfedilen toplumsal, kültürel ve siyasi anlam bu işin aslında para karşılığı yapıldığının hatırlatılmasını uygunsuz kılabiliyor.²² Bu durumda iş kişiye bir kimlik, dünyada az çok belirli bir yer veren bir nesne olarak iş görür; bu da aslında işin çatışmalı ve muğlak bir zeminde gerçekleştiği gerçeğinin üzerini örter. İş bir

---

22 Meliha'nın gazetecilerin durumu hakkında paylaştıkları etkileyiciydi. Bir yıldan uzun süre ücretsiz stajyerlik yapan çalışanlardan bahsetti. Ali de bir televizyon şirketindeki süpervizörünün tam zamanlı bir pozisyon elde edebilmek için kendisinden üç yıl ücretsiz çalışmasını beklediğini belirtti, bu yüzden de sektörü tamamen terk etmişti. Freelance çalışanlar sadece kültür sektöründe değil, arkadaşları için çalışırken de paradan söz açmanın zor olduğunu paylaştı.

amaca hizmet ediyorsa çalışma koşulları tali bir mesele olmanın ötesinde bahsi sadakatsizliğe işaret eden bir sorundur. Öte yandan işin önemsizleştirildiği durumlarda da aslında fantazmatik bir ilişkilendenmeden bahsedebiliriz. Bu durumda işin aslında sadece para için yapıldığı, asıl anlam verilen şeylerin iş dışında gerçekleştirildiği iddia edilir.²³ İşin önemini azımsayan bu söylem de çalışma koşulları hakkında sessizlik üretebilir; zira zaman ve enerjimizin önemli bir kısmını alan bir faaliyet hakkında kayıtsızlığa yol açabilir. Özetle çalışma acısıyla başa çıkma biçimleri onu idealleştiren veya küçümseyen bir fantazmatik yapı içerebilir.

Benzer bir tartışmayı freelance çalışmaya yapılan fantazmatik yatırımlar hakkında da yürütebiliriz. Freelance çalışmanın ofisli işlerdeki veya iş hayatındaki türlü sorunlardan bizi kurtarabileceğine dair bir inanç bu tür bir yatırıma işaret edebilir. Bu durumda da deneyimlenen pek çok sorun “kişisel” soruna indirgenebilir; ya yeterli network yoktur, ya kişi henüz deneyim ve bilgi birikimine sahip değildir. Bu engeller aşılsa aslında ideal çalışma biçimine kavuşmak mümkün görünür. Öte yandan freelance çalışmayı topyekûn eleştiren anlatılarda da fantazmatik bir yapı olabilir. Bu durumda çoğunlukla ofis işi idealleştirilir; tam zamanlı bir işe girmek üretim ilişkilerindeki türlü sorunlara (güvencesizlik, gelir yetersizliği, iş baskısı vb.) bir çözüm olarak düşünülür.

Glynos (2010) fantezinin kaygı üreten belirsizlik ve muğlaklıklardan koruduğunu ileri sürer. Ona göre bu muğlaklıklar aslında eleştirel bir mesafeyi mümkün kılarak alternatif oluşların yolunu açabilir. Öznel dönüşümün önkoşulunun belirsizliklerle yüzleşmek olduğu iddiasına katılıyor-

---

23 Ali ve Burak'ın anlatıları da işin anlamını “para kazanma”ya indirgeyen fantazmatik anlar içeriyordu. Bu tür anlar “işçi”den fazlası olma, kimliği iş üzerinden tanımlamama arzusuyla ilişkili olabilir. Öte yandan işte karşılaşılan sorunlarla başa çıkmak, işle beraber bu problemlerin de hayattaki yerini azımsamak için böyle bir söylem oluşturuluyor olabilir.

rum. Arzu ile ihtiyaç arasında net ve nihai bir sınır çekmenin imkânsızlığı nasıl sınıf süreçlerini temel bir antagonizmayla işaretliyorsa, iş de benzer bir antagonizmadan etkilenir. İş ne ihtiyaçlarının tatminine ne de tamamen kişinin en temel arzularının ifadesine indirgeyemeyiz; belki de bu ikisinin arasındaki gedikte, *jouissance* ile ilişkili görebiliriz. Sınıfın yanı sıra işin anlamı da çoğulluk ve muğlaklığa açıldığında sınıf siyasetinin, farklılıkları yaratıcılıkla dolayım-lanabilecek post-fantazmatik bir söyleme açılabileceğini ön-görüyorum.

Post-fantazmatik bir sınıf siyasetine doğru

Bu durumda soru şu: İş ve çalışma biçimiyle ilgili muğlaklıklarla nasıl yüzleşeceğiz? Glynos “pratiklerin kendisinde yatan somut alternatifler”e bakılabileceğinden bahseder (s. 33). Bu durumda post-fantazmatik anları fantazmatik anlardan topyekûn bir kopuş olarak düşünmeyebiliriz. Freelance çalışanların söylemlerinde yan yana bulunabilen fantazmatik ve post-fantazmatik anlara bakarak sınıfsal dönüşümün öznel koşullarını kavramsallaştırabiliriz.

Fakat öncelikle post-fantazmatik öznelikten kasıt nedir? Ken Byrne ve Stephen Healy psikanalizin bizi verili koşullardan çıkaran, bu koşullarla aramıza mesafe koyan bir söylem olduğunu savunuyor. Öte yandan fantezi “gerçeklik”e erişimimizi bozan bir illüzyon olarak kavramsallaştırılmaz; psikanalitik söylemin amacı fantezi ötesinde veya dışında bir noktaya ulaştırmak değil, fanteziyle farklı bir ilişkiyi mümkün kılmaktır (2006, s. 246). Topluma verili bir ortaklık veya somut bir zemin atfedildiğinde karar alma süreçleri altında tartışmaya kapatılır. Fantezinin altüst edilmesi durumunda ise bu tür bir zeminin aslında olmadığı veya her daim inşa ya muhtaç olduğunun kabulü mümkün olur. He-

aly ve Byrne, post-fantazmatik özneleri “farklı antagonizma, çatışma ve olumsuzluklarla uğraşmaktan zevk alan” özne olarak tanımlar; zira zeminin yokluğu aslında kabul edilmiştir (s. 249).

Freelance çalışmaya dair farklılıkları içeren bir söylemin koşullarından biri de iş ve çalışma koşulları hakkında post-fantazmatik bir söylemin inşası olabilir. Görüşmecilerimden bazıları freelance çalışmadan çok, geçmişte yaptıkları tam zamanlı ofis işlerinden ve bu işlerde neden mutlu olmadıklarından uzun uzun bahsetti. Yaşadıkları çatışma ve hak ihlalleri freelance çalışmaya geçmelerinin nedenleri arasındaydı. Dolayısıyla çatışmayı dolayımlayacak mekanizmaların veya hak taleplerini mümkün kılacak örgütlenmenin yokluğunda freelance çalışma özgürlüğe giden bir yol olarak görülebilir. Çözölemeyen çatışma ve artan sömürü olay mahallini terk etmekle sonuçlanabilir. Freelance çalışmanın çatışma içermeyecek bir çalışma biçimi olarak addedilmesi ise ciddi siyasi sonuçları var. Bu durumda freelance çalışanlar sadece freelance çalışmadaki sorunları dillendirmekten geri durmaz, güvenceli işini bırakıp risk aldığı için belki de kendini suçlar halde bulabilir. Aldığı kararın birtakım yapısal sorunların sonucu olduğunu, psikanalitik anlamda deyim yerindeyse “zorunlu tercih” olduğunu görmekte zorlanabilir. Bu durumda da yaşadığı sorunlardan ancak kendisini sorumlu tutar; egemenlik rolüne bürünerek sessizliğini korur. Öte yandan çatışmasızlık isteğinin bir diğer önemli sonucu ise freelance çalışanın çatışmayla başa çıkmaya dair öznel ve kurumsal kaynaklardan yoksun kalmasıdır. Bu da aslında günün sonunda freelance çalışanın siyasi beceri ve arzularında bir azalma anlamına gelebilir.

Peki freelance çalışma özelinde iş ve çalışma koşullarıyla post-fantazmatik ilişkilendirilmenin niteliklerinden nasıl söz edebiliriz? Bu tür anlarda muğlaklıklar veya çatışmanın üze-

ri örtölmez; çeşitlilikle temsil edilir. Özne işin anlamını sorgular ama onu tamamen yermek yerine farklılığa vurgu yapar. Anlamanın üretilen bir şey olduğu, dolayısıyla da sürekli yeniden tanımlamaya açık bir mücadele alanı olduğu kabul edilir. Benzer bir şekilde freelance çalışmayı da ne tamamen yermek ne de özgürlüğün yolu olarak idealleştirmek söz konusudur. Bunun yerine freelance çalışma önceden tam belirlenmemiş ve her daim de belirlenmelere ve olumsuzluğa açık bir zemin olarak görülür. Buna göre türlü iş ve iş dışı faaliyetler ve bu faaliyetlerle ilişkilerimiz müzakereye, dolayısıyla da siyasete açık addedilir.

Freelance çalışanlarla düzenlenen atölye ve görüşmelerde post-fantazmatik âna işaret eden iki durumdan bahsedilebilir. İlki güvencesizliğin sınıf atlamayla çözülebilecek bir sorun olmadığını kabullenen bir pozisyonudur. Diğer bir deyişle freelance çalışma, şirket kurmak veya ofiste tam zamanlı bir pozisyon elde etmek çalışma koşullarının kendisindeki yapısal sorunlara çözümmüş gibi idealleştirilmez. Koşulların analizine işaret edildiğinde anlatı benlik odaklı olmaktan da çıkar. Bu noktada freelance çalışan kendine yeten, kendinden sorumlu egemen özne rolünü bir kenara bırakır. Freelance çalışma ne idealleştirilir ne de şeytanlaştırılır; durum gayrişahsi bir noktadan anlatılır. Örneğin Burak freelance çalışmayı tercih ettiğini ama bunun herkes için uygun olmayabileceğini aktarıyor:

Ben çok memnunum freelance çalışmaktan ama herkese göre mi bilemiyorum. Yani ben çevirmenim sonuçta. (...) Herkesin kaldırabileceği bir şey değil. Ama ben bununla gayet barışığım aslında. Başka insanlarla birebir temas halinde çalışmamak bana iyi geliyor. Yani biraz kendimi izole edip kendi işimi yapmak iyi geliyor. Çevirmenliğin bir zanaat yanı var bence. Yani sanatsal bir iş değil, bilakis çok

teknik bir iş, o işi bence insanın konsantre olup yapması gerekiyor. Biraz yalnız kalıp yapmak o açıdan iyi. (...) Ama bazen gerçekten şey hissettiğin oluyor, çok kendini izole ettin, bütün gün kimseyi görmeden, şu kafede üç saat çalışıyorsun bu kafede dört saat veya evde. Hiç kimseyi görmeden eve gittiğin oluyor yani. Onun da yalnızlaştırıcı bir yanı var, özellikle çevirmenlikte. (Burak, freelance çevirmen)

Meliha da aslında freelance çalışmayı hiç sevmediğini ama bu çalışma biçiminin öğrenimine devam etmesini mümkün kıldığını aktarıyor; o dönemki partnerinin desteği de önemli olmuş:

Hem yüksek lisans yaptım Bilgi’de hem freelance çalıştım. O dönem freelance çalışmaya çok lanet ettim, çok sinirimi bozdu o dönem ama bir yandan da çok hayalini kurduğum sinema yüksek lisansını yapabilmemi sağladı. Tabii az önce bahsettiğim avantaj da vardı, erkek arkadaşım evin maddi olarak sorumluluğunu aldığı için. (Meliha, gazeteci)

Bu örnekler freelance çalışmanın veya çalışmamanın bireysel tercih olarak savunulmadığı anlar. İş ve freelance çalışmayla farklı ilişkilerin olabileceğine dair bir kabul içeriyorlar. Bu anları ekonomiye post-fantazmatik ilişkilenebilir. Her iki görüşmeci de freelance çalışma hakkında konuşurken biraz çekiniyordu. Burak kendisini freelance çalışırken bulduğu süreci belirleyen türlü nedenleri aktardı; emir verip almak istememek gibi bazı nedenleri “kişisel” olarak nitelendirdi. Kişisel nedenleri hakkında uzun uzun konuşmak istememesinin nedeni freelance çalışmayı bir ideal olarak genelleştirmek istememesiydi. Meliha ile Burak’ın kendi freelance çalışma veya çalışmama gerekçeleri ile freelance çalışmanın genel sorun ve avantajları arasına koydukları mesafe aslında freelance çalış-

ma koşullarını fazla belirleyen türlü faktörleri totalize etmeden tanıyan post-fantazmatik bir ilişkilenebilir. Kişi kendi freelance çalışma deneyimini genelleştirmez; beceri, deneyim, üretim ilişkileri gibi freelance çalışanın “müzakere gücü”nü oluşturan faktörlerin yanı sıra iş dışı faaliyet ve ilişkileri de göz önünde bulundurarak içinde bulunduğu konumun avantaj ve dezavantajlarını değerlendirir. Bu sayede freelance çalışmadaki sınıfsal ve gayrisınıfsal farklılıklara dikkat kesilen ve bu farkları dezavantajlıların lehine dolayımlayıp dönüştürmeye niyetli bir perspektif geliştirilebilir. Örneğin freelance çevirmenlik yapan Özge çocuk sahibi olmanın freelance çalışmaya engel teşkil ettiğini aktarmıştı. Freelance çalışmayı tercih etmediğini ama 45 yaşında işten çıkarılınca zorunda kaldığını belirtti; zira ileri yaşlarda tekrar bir şirkette işe alınması zordu. Freelance çalışmayı sevdiğini ve bir yandan da emeklilik maaşı olduğu için memnun olduğunu belirtti. Özetle evde katıldığı sınıf süreçleri –ister komünal ister feodal olsun– freelance çalışmasını aslında zorlaştırır nitelikteydi. Öte yandan çocuğu artık büyüdüğü ve belli bir geliri olduğu için freelance çalışmaya geçebilmişti. Burada kapitalist sınıf sürecinden bağımsız sınıf sürecine geçişte bakım emeği ile güvencenin etkisini fazla belirleyen etkenler olarak görebiliriz.

Zeynep de freelance çalışanlar arasındaki müzakere gücü farklarından bahsediyordu. Piyasada niş bir alanda çalışan freelance çalışanların iş reddetme imkânı olduğundan, her gelen işi almak zorunda olmadıklarından söz etti. Kendi adının zaman içerisinde piyasada bilinir olması iş almasını kolaylaştırmış; bu uğurda çektiği acılara da değmiş. Öte yandan bilinirliğin önemli olmadığı sektörlerde böyle bir avantajın olmayabileceğinden söz etti. Bu nedenle freelance ça-

lışmaya devam etmek istediğini ama diğer freelance çalışanların tam zamanlı iş bulmak istemesinin doğal olabileceğini aktardı. Özetle, freelance çalışanlar arasındaki sınıfsal ve gayrisınıfsal farkların kabulüyle bu çalışma biçiminin bireysel bir tercih değil de, farklı nedenlerce fazla belirlenen süreçlerin sonucu olduğu görülebilir.

Son olarak işle kurulan postfantazmatik ilişki de işin gerçekleştirilme koşullarının iyileştirilmesi yönündeki talepleri güçlendirebilir. Bu durumda konuşmacı işi idealleştirme ve yermenin ötesine geçer. Kişinin işe veya iş dışına atfettiği anlam talidir; dilediği gibi çalışabilmesinin çalışma koşullarına bağlı olduğu vurgulanır. Buradaki argümanlar iş veya iş dışına öznel yatırımlardan kaynaklanabilir. Yani freelance çalışanlar “nitelikli iş” çıkarmak için daha iyi çalışma saatleri ve ödeme talep edebilir. Bu talebin bir başka kaynağı ise iş dışı hayata daha fazla zaman ayırmak da olabilir. Diğer bir deyişle işi sevip sevmemek çalışma koşulları üzerinde hak talep etmenin veya sınıfsal dönüşümün önünde bir engel teşkil etmemektedir.

OFİSSİZLERİ ÖRGÜTLEMELİK: SINIF SİYASETİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Giriş

Bu son bölümde çoğunlukla evden çalışan, farklı sınıfsal ve gayrisınıfsal süreçlerden geçen ofissiz emeğin örgütlenme imkânları, zorlukları ve pratiklerine değiniyorum. Buradaki imkân ve zorlukları görebilmemiz için ise sınıfın içinde bulunduğu toplumsallıkla ilişkisini başka türlü düşünmemiz gerekiyor. Sınıfı mülkiyet veya iktidar ilişkilerindeki konumlara indirgemedten, bir aidiyet veya kimlik inşası olarak değil de süreç olarak nitelediğimizde ortaya çıkan siyasi ihtimallere bakacağız. Salgınla beraber evden çalışmanın yaygınlaşmasıyla birlikte sınıf siyasetinin nasıl örgütlenebileceği sorusu daha da önem kazanmış görünüyor. Bu nedenle geçtiğimiz dönemde salgın nedeniyle evden çalışmaya geçen ofisli çalışanların hikâyelerine de bu bölümde yer verilecek. Sınıfsal/gayrisınıfsal ve mekânsal farklılıklar giderek artarken bu farklılıkları yaratıcı müdahale noktalarına dönüştürecek şekilde sınıfı yeniden düşünmeyi önereceğim. Sonrasında bu farkları dolayımlayacak araçların neler olabileceğine dair bir araştırmaya koyulabileceğiz.

Bu amaçla da freelance çalışanların iki özörgütlenme deneyimini burada aktarıp tartışacağız. Bu deneyimlerden ilki, 2015 yılında bir dizi forumun ardından beyaz yakalı, freelance çalışanlar ve işsizler tarafından kurulan Dünyada Mekân'dı. Bu müşterek mekânın iştirakçileri, sınıfsal ve gayrisınıfsal farklılıklar arası dayanışmayı kurmayı amaçlayan nesne ve araçları geliştirmeye çalıştı. Buradaki deneysel pratiklerin bir sonucu da freelance çalışanlar arasında bir dayanışma ağı kurma amacıyla ortaya çıkan Ofissizler oldu. Ofissizler Freelance Dayanışma Ağı, freelance çalışmanın kendine özgü bir çalışma modeli olarak tanınmasını ve görünür kılınmasını, freelance çalışanların türlü sorunlarını tespit edip çözüme yönelik politikalar üretmenin yanı sıra alternatif ekonomik pratikler tahayyül edip geliştirmeyi de amaçlıyor.¹ Bu tür deneysel pratikler sınıf siyasetine post-fantazmatik bir ilişkilenenmenin imkânına işaret etmektedir. Öte yandan bu bölümde freelance çalışanların örgütlenmesinde gözlemlediğim ve deneyimlediğim zorluklara da değinerek yeni araçların hangi açılardan desteğe muhtaç olduğuna da işaret etmek istiyorum.

İşçi sınıfının topluluğu

İşçinin kimliğini merkeze koyan sınıf analizleri, kimlikçi bir siyaseti de beraberinde getirebilir. Bu analizlerde sınıfsal “aidiyet” belirlenmeye çalışılır; bu da sıklıkla öznelerin üretim veya mülkiyet ilişkilerindeki konumlarından yola çıkılarak yapılabilir. Sınıf siyaseti de “işçi” olma niteliğine sahip işçilerce yapılır. Bu ortak işçilik kimliği mücadelenin hem önkoşulu hem de kaynağıdır. Kim aittir bu işçi sınıfına? Bu soruya cevaben ya sınıfın inşa edilen bir şey olduğu ya da üretim ilişkilerindeki konumlardan çıkarılabileceği savu-

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://ofissizler.com/kimdir/> (erişim tarihi 17.09.2020).

nulur.² İster inşa edilmiş, ister verili bir şey olarak addedilsin, ortak bir “işçi sınıfı” kimliği ortak çıkarlarda buluşmayı mümkün kılacak bir mücadelenin temelini oluşturur. Pe ki bu durumda sınıf siyaseti rasyonel bir çıkar savunusundan ibaret midir? Bu bölümde bunun aksini düşünmek istiyorum. Önce sınıfın aidiyet üzerinden tanımının bizi götürebileceği sorunlara işaret edip sonrasında alternatif bir sınıf siyasetinin farka açılmasının getirebileceği imkânlarla işaret etmek istiyorum. Sınıfa kimlikçi yaklaşım söz konusu niteliklere sahip olmayanları dışlamakla –dolayısıyla potansiyellerini de kaçırmakla– kalmaz; aynı zamanda sınıf siyasetinin de içsel antagonizmadan azade olabileceği yönünde bir fanteziyi besler. Sadece “sermaye” ile “işçi sınıfı” arasında çatışma olabileceği varsayımının öznellik üzerinde ciddi bir apolitikleştirici etkisi olduğunu iddia ediyorum. Dolayısıyla toplulukların bağısız bağlantılardan oluşmasını öngören girişimci öznellik fantezisinin eleştirisinden sonra varacağımız yer, birbirine benzeyenlerin arasındaki bağlardan oluşan bir işçi sınıfının birliği fantezisi olmamalı. İşçiyi zaman ve mekândan bağımsızlaştırmaya çalışan neoliberal söylemin alternatifi onu aidiyete çekmek olmayabilir. İş ile iş dışının iç içe geçtiği, istihdam biçimlerinin ve iş/iş dışıyla kurulan ilişkilerin böylesi çeşitlendiği bir düzlemde işçileri homojen bir sınıfsal aidiyete çağırmanın maddi temelleri zaten sürdürülebilir görünmüyor. Öte yandan böyle bir çağrıda ısrar etmenin bir sonucu da öznenin çatışmayla başa çıkma kabiliyetini daha da azaltmak olacak-

2 E.P. Thompson'ın çalışması (1966) sınıfa inşacı bir yerden yaklaşan önemli bir katkıdır. Thompson sınıfın inşa edildiği kadar kendisini de inşa ettiğini iddia eder. Sınıfı “ikinci bir doğa” olarak gören Lukács ise sınıfsal konumu üretim ilişkilerinden çıkarsar. Kapitalizmin şekleştirci yasaları ile bu yasalara tabi kılınanların öznellikleri arasındadır çatışma. Bu şekleşmeye proletaryanın doğal olarak direnç göstereceği savunulur. Burada sorgulamak istediğim şey sınıfı inşacı ve doğacı olarak iki zıt kutupta niteleyebileceğimiz bu yaklaşımların ötesinde farka açarak yeniden düşünüp düşünemeyeceğimizdir.

tır. Bu kabiliyet Healy ve Byrne'in post-fantazmatik ekonomi tanımını açısından önemlidir; onlara göre böylesi bir ekonomide özneler antagonizmalardan kaçınmak yerine onlarla yaratıcı bir biçimde başa çıkmaya çalışır (2006, s. 249). Bu da esasen toplumsallığın somut bir temelini olmadığını kabul etmekten geçer; bizi bir arada tutan verili bir zamk yoktur. Dolayısıyla herhangi bir sürecin nasıl organize edileceği önceden belirlenmiş değildir. Bundan doğan süreçleri sürekli müzakere etme gerekliliği de çatışmayla başa çıkabilmeyi gerektirir. Bu kapasitenin kaybını apolitikleşme olarak tanımlıyorum.

Sonuç olarak da sınıfa farkla bakmak sadece daha fazla işçiyi işçi sınıfına dahil etme çabası değildir. Farka açılmanın daha önemli bir sonucu antagonizmayla başa çıkabilen öznelerin gelişimini destekleyerek sınıfsal ve gayrisınıfsal farklara müdahale noktalarını çoğullaştırabilmektir. Sınıf ve işle post-fantazmatik ilişkilenenin yolunu bu şekilde açtığımızda post-fantazmatik bir sınıf siyasetinden söz edebiliriz. Bu ilişkilenede ne tek bir sınıfsal aidiyet –sözgelimi kapitalist sınıf sürecinde işçi olmak– ne de işle belli bir özdeşleşme biçimi –mesela “işini sevmek”– örgütlenmenin önkoşulu olabilir.³ Bir önceki iki bölümde serimlenen türlü sınıfsal/

---

3 Sınıfa post-fantazmatik bir yaklaşımdan kastım, artık emeğin üretimi, temellük edilişi ve dağıtımı süreçlerini sürekli müzakereye açık addeden bir özneliktir. Bununla beraber sınıfsal dönüşümü sadece kapitalistten gayrikapitalist sınıf süreçlerine geçiş olarak görmüyorum. Bunun yerine söz konusu süreçlerin organize ediliş biçimine yapılan itirazları da dahil ediyorum. Dolayısıyla işçiler daha az çalışıp daha az artık değer üretmek istediklerinde veya ücretsiz öğle yemeği talep ettiklerinde de aslında sınıfsal dönüşüm söz konusudur. Zira üretim ilişki ve koşulları müdahaleye açık addedilmiş ve bununla beraber talepler geliştirilmiştir. Öte yandan işle post-fantazmatik ilişki işçiler arasında da olabilecek bir ahlakçılığa karşıdır. Daha önceki bölümde belirtildiği gibi, işle ilişki kurmanın makbul bir yöntemi yok; iş ihtiyaç ile arzu arasındaki gedikte konumlandırılabilir ancak. İş ve sınıfla ilişkideki farklılıkların reddi freelance çalışanların örgütlenmesinde zorluklara neden olabilir. Bazı freelance çalışanlar diğerlerini işini sevmemek ve düzgün yapmayarak mesleğin saygınlığını zedelemekle veya düşük ücrete çalışmakla suçlayabilir. Bu tür suçlamaların far-

gayrısınıfsal, iş/iş dışı farklılıklar sınıf siyasetine engel değildir; siyasetin antagonizmaları içerip siyasi müdahale noktalarını çoğullaştıracak şekilde yeniden düşünülmesini mümkün kılabilir.

Farkları çerçevelemenin gayrikapitalist bir yolu

J.K. Gibson-Graham'ın (2009) önerdiği topluluk ekonomileri çerçevesi bu farkları dolayımlamanın yol yordamına dair bir fikir sunar. Buradaki topluluk öznelere birbirleriyle dolaylımsız bir ilişki içinde olduğu “müşterek bir varoluş”u değil, Jean-Luc Nancy'nin deyişiyle “müşterekte olmayı” imler. Farklılık ve çeşitlilik sadece tanınmaz, aynı zamanda teşvik edilir. Bu da karşılıklı bağımlılığın kabulünün yanı sıra ihtiyaç ve becerilerin tanınması, değerli kılınıp çoğaltılması ve paylaşılmasını öngörür.

Bu amaçla Gibson-Graham'ın önerdiği üç ayaklı siyasetten Giriş'te bahsedilmişti: dil siyaseti, özne siyaseti ve kolektif eylem siyaseti. Dil siyaseti sermaye merkezli söylemi yapıbozumuna uğratmaya çalışırken, özne siyaseti egemen söylemlere öznel yatırımları yerinden edip görünmez kılınan veya önemsizleştirilen süreç ve farkları çerçeveleyip değerli kılmayı amaçlar. Böyle bir özneleşme sürecine yönelik pratiklerin sermaye tarafından içerilmemesi için de az çok tutarlı bir gösteren etrafında deneylenmeleri gereklidir. “Topluluk ekonomisi” kavramını da bu türden bir kavram olarak, ekonomik fark ve çeşitlilik söylemini çerçeveleyip dönüşümdeki öznelere deney alanı açabilecek bir kavram olarak kullanırlar. Bu amaçla Gibson-Graham (2013) iş, sınıf, piyasa, müşterekler ve yatırım olmak üzere beş mü-

---

kın reddine dayanan neoliberal girişimcilik fantezisinin de etkisiyle ilgili olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla farkı reddeden bir sınıf siyasetinin de benzer dışlayıcı etkileri olacaktır.

dahale alanı belirlemiştir. Öte yandan bu müdahalelerin nasıl gerçekleşebileceğine dair bir model sunmazlar.⁴ Eve Segdwick'den ilhamla “zayıf teori”yi savunurlar. Yani toplumun “gerçekçi” bir temsilini veya ona dair bilgimizi arttırmayı değil, var olandaki açılma ve potansiyelleri görmeyi amaçlarlar. Gibson-Graham’a göre zayıf teori yapmak çokbilmişliği reddeder; bunun yerine “başarının ilham vermesini, başarısızlığın eğitmesini, tespitlerin çok fazla genelleştirilip derinleştirilmemesini” öngörür (2006, s. 8).

“Ofissizler” kavramının da bu tür bir gösteren olabileceğini, Dünyada Mekân’ın da bu tür bir bilmeyi biraz erteleyip yapmaya giriştiğimiz bir deney alanı olarak nitelenebileceğini düşünüyorum. Bu iki hikâyeyi anlatmadan evvel farkların neden bu kadar önemli olduğunu freelance çalışanlar özelinde incelemek istiyorum.

Farklar neden fark eder?

Farkı inkâr etmek yerine onunla tanışmak, çatışmayla başa çıkma kapasitesini güçlendirmenin yanı sıra, öznenin ezberini bozup onu alternatiflerle iştigal etmeye sevk edebilir. Gibson-Graham’ın (2006) sanayisizleşen bir kasabada yürüttüğü bir çalışma, farkların nasıl egemen var oluş biçimlerine alternatif üretmek için işe koşulabileceğine bu açıdan örnek olabilir. Bu atölyede oluşturdukları “Armağanlar Portresi” isimli çalışmada kasaba sakinlerinden hem kasabanın hem de kendilerinin sahip oldukları becerileri resmetmeleri istenmiş (s. 147). Böylece sermayenin çekilmesiyle oluşan güçsüzlük ve mağduriyet duygularına yapılan öznel yatırım-

4 Bu müdahale noktalarıyla Gibson-Graham (2013) artık değerin üretimi, temellük edilmesi ve dağıtımının yerinin yanı sıra, emeğin ürünlerinin piyasa içi ve dışı mübadelesinin yeniden düşünülmesini, farklı mülkiyet biçimlerini gözetip müşterekleşme imkânlarını araştırmayı ve yatırımı hayatı sürdürülebilir kılacak şekilde tahayyül etmeyi amaçlıyor.

ları yerinden etmeyi amaçlamışlar. Gayrikapitalist iş ve iş dışı faaliyetlerin bu şekilde görünür kılınması değerli meşgalelere dönüştürmelerine yönelik bir adımdır.

Benzer bir bakışı freelance çalışanları neoliberal kendine yeterlilik fantezisine alternatif güçlendirici bir söylemin inşası için de edinebiliriz. Freelance çalışmanın genellikle işin bireyselleşmesi ve toplumsal izolasyonla sonuçlandığına dikkat çekilir. Bu elbette doğru; ofissizleşmeyle beraber iş ilişkilerini yürütmek, iş bulmak ve işyükünü düzenlemek, vergi ve sosyal sigorta gibi maaliyetleri düzenleyip karşılamak gibi birçok sorumluluk işçinin üzerine kalıyor. Üstelik aynı çabalar içindeki kişilerle aynı mekân ve zaman paylaşılmadığından her sorun kişiselleştirilerek deneyimleniyor. Öte yandan yalnızlık ve bireyselleşmeyi gereğinden fazla vurgulamak freelance çalışmayı aslında mümkün kılan toplumsal ilişkilerin de üzerini örtmeye yarıyor. Dahası bu vurgu, kişiye kendine yeten bağımsız bir birey olması gerektiği yönündeki neoliberal fanteziyi de besleyebiliyor.

Öte yandan freelance çalışanların ihtiyaç ve becerilerini değerli kılıp paylaştığı gündelik pratiklerden söz edebiliriz. Özellikle meslek odaklı farklı çevrimiçi ve çevrimdışı platformlarda freelance çalışanlar bilgi ve deneyimlerini elbette paylaşıyorlar.⁵ Freelance çalışanlarla gerçekleştirilen görüşmelerde gayri-kamusal bazı bağlantılarından da bahsettiler. Çeşitli anlık mesajlaşma uygulamalarındaki gruplar üzerinden sektör ve sektördeki işverenler hakkında bilgi edinebildiklerini aktardılar. Freelance çalışanın bu pratiklerinin görünmez olması kendine yeterlilik mitini beslerken, örgüt-

---

5 Sözelimi grafik tasarımcılar, çevirmenler ve bilgisayar mühendisleri freelance çalışan işçi grupları arasındadır. Grafik tasarımcıların 1978'de kurduğu meslek birliği hakkında ayrıntılı bilgi için websitelerini ziyaret edebilirsiniz: <http://gmk.org.tr/>. Çevirmenler ise 2003 yılında ÇEVBR adı altında bir araya geldi. Bilgisayar mühendisleri ise TMMOB'a bağlı Bilgisayar Mühendisleri Odası'nda (BMO) örgütlenebiliyor.

lenme kapasitelerine dair de güçsüzleştirici bir etki yaratabilir. Dahası freelance çalışanların mevcut pratiklerindeki deneyim, iş ve bilgi paylaşımının görünür ve değerli kılınması dayanışma ve örgütlenmenin zeminini oluşturabilir.

Freelance örgütlenme deneyimleri

İstanbul Beyoğlu'nda, 2015-2019 yıllarında faaliyet gösteren Dünyada Mekân'ın bu tür bir zemini temin etmeye çalıştığını iddia edebiliriz. Bu mekândaki karşılaşmalar yeni nesne, araç ve ilişkiselliklere dair bir arzuyu harekete geçirip inşa etmenin yollarını açmaya çalıştı. Bir “yüceltim mekânı”⁶ olarak niteleyebileceğimiz bu deneyimin bakiyelerinden biri de freelance çalışanların özörgütlenme yoluna gittiği Ofissizler oldu. Bu bölümde önce parçası da olduğum bu mekân deneyimini, ardından Ofissizler'in hikâyesini aktarmak istiyorum. Daha sonra da Gibson-Graham'ın deneyimden öğrenme yönündeki telkinlerini de takiben hem geliştirdiğimiz araçları hem de yaşanan zorlukları aktaracağım. İçinde bulunduğumuz artan evden çalışma pratikleri de bu zorluklara dikkat kesilmeyi daha da önemli kıldı.

Dünyada Mekân, Gezi Direnişi sonrasında âdet haline gelen toplasma kültürünün bir parçası olarak düzenlenen bir dizi forumun ardından kurulmuştu. Yola çıkış hikâyemizi de şöyle nitelemiştik: “Zamanın yavaşladığı, mekânın ferah-

6 Özselçuk ve Madra'nın yüceltim kavramının siyasetle ilişkili kullanımları bu açıdan ilham verici. İktisadi ideallere yaptığımız yatırımlardan uzaklaşmayı topluluk ekonomileriyle iştigal edebilmenin önkoşulu olarak savunurlar. Buna göre ekonomi ile etik politik bir ilişkilene, herkesin ihtiyaç ve arzularının aynı anda tanımlanabilir olmadığını kabullenmeyi içerir. Topluluk ekonomileri tüm arzularımızı tatmin edebilecek bir Ekonomi'nin varlığına dair fantezilerimizden sıyrılıp yeni nesneler üretmeye girişmemizi sağlayabilecek bir “yüceltim” alanı olarak tanımlanır (2015, s. 140). Dünyada Mekân'da işe koşulan deneyim ve bilgi paylaşımı araçlarının da neoliberal iktisadi ideallerin altını oyaabilecek, farklı var oluş ve üretim yollarını arzulanabilir kılacak yöntemler olduğu fikrindeyim.

ladığı, kolektif, dayanışmacı, müdürsüz, patronsuz ortak bir mekân hayal ettik. Şimdi kuruyoruz...”⁷ Gündüz freelance çalışanların çalışmak için kullanabildiği mekânda akşamları farklı taban örgütleri toplantı veya etkinlik düzenleyebiliyordu. Mekân grubu olarak da güvencesizlikle ilgili borçluluk, rekabet, kiralık işçilik gibi çeşitli konularda mülakat ve toplantıların yanı sıra tanışma salataları ve film geceleri gibi sosyalleşme etkinlikleri de düzenledik. Amaç hayatın farklı alanlarında dayanışmaya gidebilmektir. Mekân Plaza Eylem Platformu, Kaç Bize Gel gibi beyaz yakalı grupların yanı sıra İstanbul çevresindeki bahçelerde üretim yapan çiftçilerden ürün tedarik eden Dürtük (Direnen Üreticiler ve Tüketiciler Kolektifi) ile farklı akademik grup ve taban örgütüne geçici veya düzenli ev sahipliği yaptı.

Diğer bir deyişle mekânın net bir kimliği yoktu; farklı grup ve bireysel katılıma açıktı. Önceden tanımlı hedefleri veya homojen bir kimliği yoktu. Mekânın yapabilecekleri ve orada yapılabilecekler de kamuya açık forumlarda tartışılıp geliştirildi. Yani birkaç kolektifin toplantı mekânı da değildi; farklı inisiyatiflerin ve ifadelerin ortaya çıkmasının da desteklendiği açık bir alandı. Bilgi ve deneyim paylaşımı atölyeleri düzenlenerek bu yönde karşılaşmalar teşvik edildi. Paylaşımlar sırasında işyerindeki alışkanlıklarımızı tekrar ettiğimizi, yine aynı işleri aynı kişilerin yaptığını fark ettik. Yani aktivist çalışmalarında da belirli “işler” ediniyorduk; bu da tüketici olabiliyordu. Bu nedenle aktivistler için giriş seviyesinde video-kurgu ve görsel tasarım atölyeleri düzenleyerek beceri ve bilgilerin yeniden dağıtımı için çalıştık.

Bilginin yanı sıra deneyimlerimizi de paylaştık. Freelance çalışanlar beşten fazla deneyim paylaşımı atölyesi gerçekleştirip sorunlarını ve bunlarla başa çıkma yöntemlerini pay-

---

7 Ayrıntı için bkz. <https://dunyadamekan.wordpress.com/bilgi/> (erişim tarihi 04 Ekim 2020).

laştı. Atölyelerde yetkinlik, ücret/ödeme, iş ilişkileri, *networking*, borçluluk (maddi ve duygusal), “sosyalleşme” baskısı, yalnızlık ve örgütlenme konularında tartışmalar yürütüldü. Bunların sonucunda freelance çalışanlara hem iş kanunu hakkında hem de vergi sorunları ve sözleşme türleri hakkında bilgilerin yanı sıra iş bulma, işyükünü yönetme, iş mülakatları ve sözleşme düzenleme, ücret belirleme ve tahsil etme gibi pratik konularda da deneyimlerimizi aktardığımız bir rehber hazırladık. Bu rehberi hiç yayınlamadık ama bu tür paylaşımlarla birbirimize rehber olmaya çalıştığımız dayanışma ağı Ofissizler’i kurduk.

Ofissizler Freelance Dayanışma Ağı

Dünyada Mekân’daki karşılaşmaların sonucu olarak inşasına katkıda bulunduğum bu ağda öncelikle freelance çalışanların arzu ve ihtiyaçlarını tespit edip görünür kılacak araçlar geliştirmek istedik. Buna yönelik geliştirdiğimiz araç freelance çalışanlara dair veri üretmek üzere düzenlediğimiz anketler oldu. İlki Türkiye’deki freelance çalışanların profili hakkında bilgi edinmeye yönelikti. 112 kişinin katıldığı anketten çıkan sonuçlardan bazıları örgütlenme açısından önemli veriler sunuyor. Katılımcıların çoğunun genç bir profilde olduğu, çoğunluğunun (% 56,3) zamanda esnek olmak için freelance çalışmaya geçtiğini gözlemliyoruz. İşyerinde yaşanan sorunlar (% 37,5), mobbing (% 28,6) ve ofiste mesaili çalışma düzenine karşı olmak (% 37,5) diğer dikkat çeken nedenler arasında. Freelance çalışırken yaşanan sorunlar arasında ise düzenli iş alamamak (% 58,9) ve sosyal güvenceden yoksunluk (% 58) başı çekiyor. Yani freelance çalışmada sadece ev/işyeri ve iş/iş dışı arasında değil, işlilik ile işsizlik arasında da sürekli bir geçiş söz konusu. Burada sınırları müzakere ve idare etmeye çalışırken freelance çalış-

şanlar en çok zamanı yönetememek (% 42), geçinememek (% 36), ödemelerini alamamak (% 37,5) ve gerekli mesleki bilgi ve deneyim paylaşımına erişememekten (% 33) şikâyet ediyor. Dahası artan yalnızlık (% 35,7) ve sosyal ilişkilerin bozulması (% 20) da freelance çalışmanın kayda değer psikososyal bedelleri arasında. Son olarak freelance çalışmanın avantajları arasında verilen kriterlerden başı çekenler zamanın esnekleşmesi (% 88,4), istenilen mekânda çalışabilmek (% 76,8), sevilen şeylere zaman ayırabilmek (% 67) ve işyerindeki baskıdan kurtulmaktı (% 58).

Dile getirilen en temel sorunlar geçim sağlama ve güvenceye dair olduğundan Ofissizler bu anketi takiben öncelikle freelance çalışanların kullandığı online iş bulma platformları hakkında, daha sonra da sözleşmeler ve hukuki haklar hakkında çalışmalar yürüttü. İş bulma platformları hakkında düzenlenen anketin sonuçları Dünyada Mekân'da 8 Aralık 2019'da düzenlenen bir atölyede paylaşıldı.⁸ Bu platformlarda yaşanan en temel sorun beklenti ve rekabetin yüksek, ücretlerinse düşük olmasıydı. Pek çok katılımcı bu platformlarda iş bulmakta zorlandığını belirtti. Rekabet iş kalitesinin de düşmesine neden olduğundan görüştüğümüz platform yöneticilerine taban fiyatlar belirlenmesi gerektiğini belirttik. Freelance çalışılan sektörlerde bu türden fiyatların belirlenip platform ve sektör temsilcilerinin müzakereye çağırılması önemli bir mücadele alanı olabilir.

Freelance çalışmayı güvenceli kılmak için yapılan çalışma ise freelance çalışanın hukuktaki yeri ve sözleşme kullanımıyla ilgiliydi. 228 kişinin katıldığı anketin sonuçları üç avukatın katıldığı bir hukuk atölyesinde paylaşıldı.⁹ Anket

8 Etkinlik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://ofissizler.com/freelance-is-bulma-platformlari-hakkinda/> (erişim tarihi 05.10.2020).

9 Etkinlikte yapılan paylaşımlar hakkında ayrıntı için bkz. <https://ofissizler.com/sozlesme-ve-hukuk-atolyesinde-ofissizler-neler-konustu/>

sonuçlarına göre freelance çalışanların çoğunluğu hiç sözleşmeli çalışmıyor (% 55,7); nadiren sözleşme yapanlar da kayda değer sayıda (% 18). Bununla paralel olarak katılımcıların yine çoğunluğu (% 58,3) yaptıkları işin ücretini tahsil edemediğini belirtti. Yapılan sözleşmeler de çoğunlukla işveren tarafından ve lehine düzenleniyor; sınırsız revizyon hakkı, işin reddi durumunda yüksek tazminat bedelleri, telif sorunları ve belirsiz ödeme tarihleri söz konusu olabiliyor. Düzenlenen atölyede ilk konu freelance çalışanların iş kanununa göre kullanabileceği sözleşme türleri ve sözleşmelerde dikkat edilmesi gerekenlere ilişkindi. Sonrasında freelance çalışmanın yasada nasıl tanımlanabileceğine dair bir sunum dinledik. Son olarak da en temel sorunlardan biri olan ücret tahsil edememe durumlarında başvurulabilecek hukuki yollar tartışıldı.

Alanın verisini üretmeye yönelik Ofissizler'in bir diğer çalışma alanı ise freelance çalışmanın cinsiyetçi işbölümüyle ilişkisine dair. Bu amaçla şimdiye dek kadın freelance çalışanlarla her birine beş kişinin katıldığı üç odak grup çalışması yürüttük. Sonuçları ayrıntılı bir raporda kamuoyuyla paylaşılacak olan çalışmada dikkat çekici bir nokta, kadınların hem işyeri hem de evde deneyimledikleri eşitsizliklerle başa çıkma ve mücadele yöntemlerinin de farklılık göstermesiydi. Kadınlar için freelance çalışma işyerindeki ayrımcılık ve baskıdan uzaklaşmanın bir yolunu açsa da, iş ve iş dışı ilişkilerin yönetiminde başka sorunlara neden oluyor. Bir yandan pek çok katılımcı freelance çalışmanın getirebileceği esneklik ve zaman tasarrufunu olumlu buldu. Diğer yandan çalışmanın bir sonucu da freelance çalışan kadınların ev içinde gerek ücretli, gerek ücretsiz daha fazla emek sarf ettiklerine ve her iki emek türünün de görünmez kaldığına işaret ediyor. Freelance iş de ev işi gibi bitmek bilmeyen 7/24 saat sürebilecek bir işe dönüşürken gerek işveren ge-

rekse hane halkı nezdinde görünmezleşebiliyor. Hane üyeleri freelance çalışan kişinin “evde oturduğu”nu, aslında çalışmadığını varsayabilirken işverenler de freelance çalıştırdıkları işçilerin işyükünü görmezden gelebiliyor. Yapılan işin ücretinin geç ödenmesi veya ödenmemesi, sürekli revize verilmesi, mesai dışında iletişim emeği ve iş beklenmesi gibi çalışanların sınırlarının ihlali freelance emeğin de ev içi ücretsiz emek gibi değersizleştirilme ve görünmez kılınma ihtimali taşıdığına işaret ediyor.

Freelance çalışmanın hane içindeki etkilerinin ise ikircikli olabileceği kanaatindeyim. Burada iki ihtimalden bahsedebiliriz. İlki cinsiyetli işbölümünün pekişmesi veya verili kabul edilmesiyle beraber freelance çalışan kadınların işyükünün, dolayısıyla sömürsünün fazlasıyla artmasıdır. Diğer yandan bu süreç hane içindeki gerilimleri arttırarak sınıfsal dönüşümün yanı sıra cinsiyetler arası güç ilişkilerini de zora sokabilir. Bir önceki bölümde aktardığım Cansel’in anlatısı her iki ihtimalin de nasıl bir arada var olabileceğine işaret ediyor. Freelance çevirmenlik yapan Cansel’in erkek komşusu da freelance çalışıyor ve çalışabilmek için çocuğunu Cansel’e bırakıyordu. Bu durumun absürtlüğüne dikkat çeken Cansel ev içinde ise eşiyle ev işleri konusunda pek çok gerilim yaşadığını ancak sonrasında eşit bir işbölümünü kurabildiklerini ifade etti. Freelance çalışan erkeklerin deneyimleri ve aktarımları da aslında ev içi üretim ilişkilerinde dönüşümün ihtimaline işaret edebilir. Salgınla beraber evden çalışmaya geçen Sinan, ofise gitmenin ev içi işlerden kaçmayı mümkün kıldığını, artık freelance çalıştığı için gerek çocuk bakımı gerek ev işlerinde daha fazla sorumluluk aldığını aktarıyor:

Eşim evde olduğu zamanlar, çalışmadığı zamanlar kahvaltıyı hazırlar, çamaşır bulaşık tamamen ondaydı. Ama ben şu

anda evdeyim ve o çalıştığı için bunların tamamı bana geçmiş durumda. Dışarıda çalışmak biraz sorumluluklardan kaçmak gibiydi benim için açık konuşmak gerekirse. Şimdi o sorumluluklarla yüzleşmem gerekiyor. (Sinan, freelance dijital pazarlamacı)

Kadın freelance çalışanların aktarımları sadece hane içinde değil, iş ilişkileri kurarken de iş bulma, iş ilişkisini sürdürme, ücret ve ödeme tahsilatı gibi pek çok açıdan dezavantajlı olduklarına işaret ediyor. Freelance çalışırken hem iş bulabilmek hem de iş ilişkisini sürdürebilmek için sürekli bir “sosyalleşme işi” yapmak gerektiğine dikkat çeken katılımcılar işverenlerin çoğunluğunun da erkek olduğu düşünüldüğünde sosyalleşme ve iş bağlama konusunda zorlanabildiklerini ve bunun bazı durumlarda tacize de varabildiğini ifade etti. Odak grubu katılımcılarından Sema bunun sürekli bir sınır koruma çabası da gerektirdiğini aktarmıştı:

Çünkü bu çok boyutlu aslında, sınır çizme hali. Birincisi kadın olduğun için seni ciddiye almayabiliyorlar. Ücret ve fiyat politikasında ben ayrımcılık hissettim kadın olduğum için. Ayrıca çok laubali, saçma konuşmalar olabiliyor. Akşam bazen 9-10'da müşterilerle konuşmak zorunda kalıyorsunuz. Ama bu sınırları aştıkları zamanlar olabiliyor ve sürekli sınır koymak zorunda kalıyorsun. Akşam onunla 9-10'da işle ilgili konuşuyor olman sanki onunla özel farklı şeyler de konuşabileceğin anlamına da geliyor galiba. Sürekli bunu hatırlatmak ve sürekli buna sınır koymak yorucu bir şey gerçekten. (Sema, freelance metin yazarı)

Bu sorunlar görünür olmadığı ve siyasi bir dile kavuşmadığı sürece freelance çalışmanın kadınların aleyhine deneyimlere gebe olduğunu tahmin etmek zor değil. Salgın döneminde evden çalışmanın aniden yaygınlaşması bu konuya da

aciliyet kazandırdı. Görüştüğüm pek çok kadın salgının bir an evvel sona ermesini ve işyerine geri dönmeyi umuyordu. Aileden ve bakım işlerinden uzaklaşmak istemek bu noktada en dikkat çeken nedendi. Diğer yandan kadınların çalışma hayatında yaşadıkları ayrımcılıklara kendi başlarına çözüm üretmek için freelance çalışmayı tercih edebileceklerini de görüyoruz. Bunun işyükünü artırmakla beraber sınıfsal dönüşümü de tetikleyebileceğinden söz ettim. Bu noktada freelance çalışırken tükenince ofise dönme, ofiste tükenince tekrar freelance çalışmaya geçme döngüsünü kırmanın imkânlarını gözetlemek, araştırıp deneyimlemekten başka bir yol görünmüyor. Ancak o noktadan sonra freelance çalışmanın tercih olup olmadığı sorusunu sorabiliriz.

Salgında evden çalışma: Ofissizleşmenin yeni görünümleri

Covid-19 salgını sürecinde evden çalışmanın yaygınlaşmasının hem emeğin ofissizleşmesine ivme kazandıracağını hem de örgütlenmenin mekânsal boyutunu daha da önemli kılacağını öngörebiliriz. Freelance çalışanların örgütlenmesinin imkân ve zorluklarına değinmeden ofisli kesimin evden çalışmaya geçişte deneyimlediklerine biraz daha ayrıntılı değinmek istiyorum. Bu aktarım ofisli ve ofissiz emek arasında müşterekler aramanın da, farklılıklara işaret etmenin de yolunu açabilir. Bu kısımdaki aktarımlar, salgının baş gösterdiği 2020 yılının Eylül-Ekim aylarında farklı sektörlerden 10 beyaz yakalı çalışanla gerçekleştirdiğim derinlemesine mülakatlara dayanmaktadır.

Ofissizliğe geçişle beraber çalışanların aktardığı en temel sorunlar arasında işyükü ve iletişim emeğinde artış ile sürekli erişilebilir addedilmek oldu. Gerek ofis içindeki süreçlerde, gerekse tüketim süreçlerinde artan dijitalleşme ofisli

Çalışanların bir kesimine artan işyükü olarak yansıdı. Bir lojistik firmasında alışan Utku, uyku gibi çok temel ihtiyaçlarını bile karşılamakta güçlük çektiğinden bahsetti. Durumu idare etmek için de takım arkadaşıyla anlaşıp öğle aralarında uykuyu yemeğе tercih ediyorlar:

Utku: Biz 11.30'da çıkıp arkadaşımla beraber yatağа girip uyuyoruz. O kendi evinde ben kendi evimde yatıyoruz çünkü çok ciddi bir yoğunluk var. Ondan kaynaklı bunu kaldıramamaya başladık, böyle bir strateji izledik.

Özlem: 1 saat uyuyorsunuz sonra yemek nasıl oluyor?

Utku: Onu da bilgisayarın önünde yiyoruz. şimdi bakın şöyle bir şey var. Uyku mu, yemek mi? Uyku bizim için. Vücudumuz kaldırmıyor. Bütün gün işler çok arttı, man-yak arttı. Ben hayatımda böyle bir şey görmedim, yoğunluk anlamında. Biz uyuyoruz.

Çalışmanın eve taşınmasıyla beraber ücretli iş de ücretsiz ev işi gibi bitmek bilmez bir hal alıyor, çalışanlar da sürekli erişilebilir addediliyordu. Dahası salgın gibi olağınst bir durum bahane gösterilerek mesai saatleri de olağının dışına taşırılıyor. Öğretmenlik yapan Ekin, akşam saatlerine ve hafta sonuna konulan toplantıların yanı sıra velilerden gelen sürekli iletişim taleplerinden de söz ediyor:

Veliler artık akşamları falan aramaya başladı. Ben çok disiplinliyimdir. Cep telefonumu velilerle paylaşmam normal süreçte. Çünkü şey diyordum, beşe kadar okuldayım, bana okuldan ulaşın. Ama şu an online süreç oldu herkes panik, okul yönetimi panik, vermek zorunda kaldık telefonlarımızı. Grup kuruluyor oradasınız. Akşam 9'da telefon geliyor, açıyorum, hocam ben zlem'in velisiyim, buyrun, hocam şöyle şöyle. Hiç o saatte konuşulması gerekmeyen bir şey mesela.

Salgında işyükünü arttıran bir unsur da daha önce spontane iletişimle veya ofis araçlarıyla halledilen işlerin dijitalleştirilmesinin hızlıca gerçekleştirilmesi ihtiyacıydı. İşverenler evden çalışan işçilerin, görüşmecilerimden Kemal'in deyiimiyle "tatilde" olduğunu varsayarken, aslında görünmeyen bir dijitalleşme emeği ve iletişim emeğiyle işyüklerinin arttığından bahsedebiliriz. Muhasebeci olarak çalışan Hayal, üretim sürecinde artan dijitalleşmenin etkisini şöyle açıklıyor:

Normalde o evrakı kontrol edip gerekli imzaları toplayıp dosyayı bırakabiliyorsun. Ama bunun sadece online olarak yapılması sizin bilgisayarınıza indirmeniz, bütün kontrolleri bilgisayar üzerinden yapmanız –ki bu bahsettiğim ödemeler en az 180 sayfalık ödemeler– her evrakı tek tek incelemeniz, eksik olan evrakları diğer departmanlardan toplamamız, ayrı bir yere yükleyip imza almak... Bunların hepsi zaman alıyor, çok fazla ödeme var.

Mesainin güne yayılmasının yanı sıra yoğunlaşmasından da söz edebiliriz. Gülçin ofiste çalışırken verilen düzenli molaların kendisine bir sınır çekerek dinlenmesini sağladığını aktardı. Evde ise kendisini kesintiye uğratan bir şey olmadan tüm gün bedeninin sınırlarını zorlayarak çalışabildiğini söyledi. Bunun kendisine verdiği zararı fark etmesi uzun süredir planladığı gibi istifa etmesinde önemli bir gerekçe olmuş. İşin yoğunlaşmasının bir diğer nedeni ise pek çok işverenin evden çalışmaya geçişle beraber uzaktan denetim araçlarını daha yoğun kullanmaya başlaması. Bir bankada yazılımcı olarak çalışan Ali, eve geçişle beraber daha molalarda dahi "available" [müsait] görünmek zorunda hissettiğini aktardı:

Önceden ben mesela bilgisayar başında away [uzakta] durumunda görünürdüm, bir şey olunca insanlar sık sık yaz-

masın, zırt pırt çalışmam bölünmesin. Zaten yöneticilerin çoğu da herkes de böyleydi. Ama biz ofisten eve geçtiğimizde ilk bunu dediler. Herkes artık yeşil görünecek. Eskiden mola verdiğinde ofis arkadaşınla iki sohbet ediyordun, şimdi bu da ortadan kalktı. İkincisi molaları verirken şüpheye düşer oldum, artık yeşil görünmüyorum. Hani *available* değilim, normalde verdiğim molada, “Ali de hiç çalışmıyor mu?” derler diye insanın içinde kendi kendine şüphe oluştu. Sürekli gözleniyormuşsun hissi ve gözlenirken anlık yanlış anlaşılabilecekmişsin gibi bir korku. Bunun için mola verdiğimde bile bilgisayar yanımda mouse oynatarak hep yeşil kalmaya çalıştım.

Çalışmanın eve taşınmasıyla beraber artan ev ve bakım işleri de en temel sorunlar arasında dile getirildi. Yemek ve temizlik gibi işverenin temin ettiği hizmetlerin işçinin üzerine kalmasıyla beraber çalışanların hem işyükü hem de masrafları arttı. Görüşmecilerimden Sevil, yemek yaptığı süreyi de bu nedenle iş süresine eklediğini aktarmıştı. Diğer yandan okulların kapanmasıyla beraber çocuklarıyla evden çalışmaya geçen ebeveynler de bir bakım kriziyle baş başa kaldı. Drama öğretmeni olan Rojin, pândeminin ilk iki ayında eşiyle beraber çocuklarla ilgilenebildiklerini, bunun da aile ilişkilerini güçlendirdiğini ifade etti. Eşi dışarıda çalışmaya geri döndüğünde ise çocukların bakımı ve ev işleriyle baş başa kalmış. Evden çalışırken ne ücretli ne ücretsiz emeğinin görünür olduğunu, dolayısıyla kadınların kamusal hayatta var olmasının çok önemli olduğunu vurguladı:

Biz hep kamusal alan diyoruz ya. Kamusal alanda görünür olmak diyoruz ya. Bu bir gerçek çünkü evdesin kavramı... Gerçekten daha önce de ben ilişkimde böyle bir şey yaşamıştım. Yani eşim “Ya sen evden zaten kurgu yapılabiliyorsun. Böyle işleri yakalamaya çalış. Niye dışarıda çalışıyor-

sun ki?” dedi. Ama evde olduğumda benden bulaşık yıkamamı bekliyor, yemek yapmamı. Sanki çalışmıyormuşsun muamelesi görüyorsun. (...) Bir de herkes akıl veriyor sana. Planlı çalış. Annem bile, “Ben zoom üzerinden ders yapıyorum, çalışıyorum. Benim birisine ihtiyacım var. Ne yapayım?” dediğimde, “Sen de evdesin, çocukları bir odaya koy,” diyor. Ama çocukları bir odaya koyamazsın. Çocuklar seni merak ediyor.

Öte yandan ofise ve kamusal hayata dönüşte de bu bakım krizi ciddi sorun teşkil ediyor. Evden çalışırken hem artan dijitalleşme emeği hem de bakım emeğinden dolayı işyükünün ciddi anlamda arttığından bahseden Meryem, ofise dönüşte de okulların kapalı olmasından kaynaklı ciddi bir bakım sorunuyla baş başa kalmış. Haftanın birkaç günü ofise dönüşümlü gittiklerini, bu süreçte de yakınlarından rica ederek bakım desteği aldığını aktardı. Bu süreçte iş arkadaşları da kendisine destek olarak ofise daha az gelebileceğini belirtmiş ama bu kendisini hem onlara hem çocuğuna karşı mahcup hissetmesine ve işini kaybetme korkusuna da kapılmasına engel olmuyor:

İşte bir kişi haftada iki ya da üç gün şeklinde gitmeye başladık. Bunu nasıl ayarladınız diye sorarsanız, işte bu şu anda hayatımın en büyük sorunlarından biri gerçekten çünkü çevremdeki herkes tabii ki çalışıyor ve benim bir bakıcıya verecek param yok, okul yok. E onunla ilgilenilmesi gerekiyor ve ben işte her hafta aynı şeyi yaşıyorum: Acaba bu hafta iki gün kim bakacak? Ya kimse bakmazsa, haftada bir gün işe gitsem ne derler? Acaba bu yüzden işten atılır mıyım? E bu yüzden işten atarlarsa kesin bu yüzden olduğunu söylemezler. Başka bir şey bulurlar, hatalarımı bulmaya çalışırlar ve o yüzden asla hata yapmamam lazım.

Öte yandan ofissizleşmenin olumlu yanları da katılımcıların hibrit bir çalışma modelinin ideal olabileceğini ifade etmelerinde etkili oldu. Çalışanlar trafikten kurtulmak, mesai saatlerini biraz esnetip iş dışı işleri halledebilmek, biraz daha fazla dinlenebilmek ve daha iyi odaklanıp zamandan tasarruf edebilmek gibi nedenlerden ötürü evden çalışmanın avantajlı olabileceğinden bahsediyor. Utku evden çalışabildiği için iş dışında hazırladığı kitaba da zaman ayırabildiğini, salgından sonra da ofissiz devam edebilirse daha güzel bir semte taşınmak istediğini aktarıyor:

Ben sadece inanın hayatımı kazanabilmek için çalışıyorum, benim büyük gelecek kariyer fantezilerim yok. Yani yazdığım kitaba zaman ayırabiliyorum evden çalışmayla. Kitap okuyabiliyorum. Ofise dönersem, Üsküdar'da oturuyorum, ofis Kâğıthane'de, metrobüsle rahat gidiliyor. Sonra metroya biniliyor, ama ben bu rahatlığı yaşayamam. Açıkçası şu an deli gibi yazdığım, deli gibi de okuduğum için ben şu an gerçekten halimden memnunum. İleride böyle bir şeye geçilirse Adalar'a taşınmak istiyorum.

Özetle ofissiz çalışmak iş ve iş dışının sürekli müzakeresini gerektiren ve gerek ev mekânında çalışmanın gerekse esnekliğin işçinin aleyhine işleyebileceği bir çalışma biçimi de olsa, pek çok çalışan ofis yorgunluğundan soluklanabilmek için kısmen de olsa evden çalışmanın hayatına girmesini istiyor. Bu süreçte kadın olmanın, cinsiyetçi işbölümü ve aile ilişkilerinin de evden çalışma deneyimini çok etkilediğini, görüştüğüm çoğu kadının salgının sona erip ofise geri dönebilmeyi dört gözle beklediğini ise şerh düşelim. Bu noktada sorabileceğimiz soru: Ofissizleşmeyi işçilerin lehine döndürmenin araçları neler olabilir? Bu soru bizi örgütlenmenin imkân ve ihtimallerine bağlayacaktır.

Ofissizleşen emeği örgütlemek

Gerek freelance çalışanlar gerekse salgın sürecinde ofissizleşen işçilerin dile getirdikleri temel sorunlardan biri de yalnızlaşma oldu. İş arkadaşlarıyla aynı mekânı paylaşmamak dijital teknolojilere adapte olmayı ve iletişim yükünü arttırmakla beraber örgütlenmenin imkân ve koşullarına dair de ciddi bir tartışmayı gerektirecek gibi görünüyor. Freelance çalışanların şimdiye dek karşılaştıkları sorunlar ve bunlarla başa çıkma stratejileri ofissizleşen emeğin örgütlenmesinde bize rehberlik edebilir.

Ofissizleşmeyle beraber freelance çalışanlar bir müşterek olarak ofisin sunduğu gerek maddi gerekse gayrimaddi kaynaklardan yoksun kalıyor. Elektrik, wi-fi, yiyecek, kahve, bilgisayar ve ergonomik bir çalışma ortamı gibi maddi üretim araçlarının yanı sıra, işyerindeki deneyim ve bilgi paylaşımı müştereginden de uzaklaşıyorlar. Dahası, günün büyük çoğunluğunu yalnız geçirmenin sosyal ve psikolojik refahları üzerinde ciddi olumsuz etkileri olduğunu gözlemliyorlar. Ofissizliğin tüm bu maddi, mesleki ve psikolojik sonuçlarıyla mücadele etmek için Dünyada Mekân'da birlikte çalışma günleri ve deneyim paylaşımı atölyeleri düzenliyorduk. Salgın döneminde ise Ofissizler bu çalışma günlerini kullandığımız bir online platformdan düzenlemeye devam etti. Açık kaynaklı bir uygulama olan Element'te kurduğumuz Baloncuk adlı platformda freelance çalışanlar gerek işle, gerek sektörleriyle ilgili bilgi ve deneyim paylaşımında bulunabiliyor ya da sadece iş dışı sohbet ederek yalnızlığa karşı dayanışmacı ilişkiler geliştirmeye çalışıyor.¹⁰

Öte yandan ofissizliğin getirdiği yalnızlığın örgütlenme açısından sonuçları dikkate elzem. Freelance çalışanlarla

---

10 Uygulama hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://ofissizler.com/evindeyken-de-yalniz-kalma-baloncuka-merhaba/> (erişim tarihi 15 Şubat 2019).

düzenlediğimiz bir atölyede katılımcılardan biri dışarı çıkıp da insanlarla konuşmaya isteksiz olduğunu, zira tüm gün evde olduğundan anlatacak ilginç bir hikâyesinin olmadığını paylaşmıştı. Freelance çalışma işin bireyselleşmesi ve işçinin işle ilgili her şeyden sorumlu kılınmasının yanı sıra bu tür bir sosyal beceri kaybını da beraberinde getiriyor. Bu da freelance çalışanın yaşadığı sorunları ifade edecek dili de bulamaması veya geliştirememesiyle sonuçlanabilir. Atölyelerde ortaya çıkan bir sonuç, freelance çalışanların işle ilgili yaşadıkları pek çok sorunu da kendilerinden kaynaklanan bireysel sorunlar olarak görme eğilimiydi. Atölye katılımcılarından freelance gazeteci Miray, sorunların bireyselleşmesinin yarattığı psikolojik yükü çok iyi ifade ediyor:¹¹

Mesela *deadline* kaçırdım, belki işyerinde bir *deadline* kaçırırsam zaten bu oranın bir gerçeği, herkes bir *deadline*’ları kaçırıyor yani. Ama hani sen evde tek başına bir *deadline* kaçır-mışsın, bugün de bir *deadline* kaçırmışsın. Bir işyerinde, ben-de şöyle bir izlenim var, ortalamayı tutturabildiğin zaman okeydir. İşyerinde zaten oturmuş. Ama sen tek başına kaldığında biraz mükemmeliyetçi falan da bir insansan bütün bunları daha dramatik yaşıyorsun ve paylaşması daha zor oluyor bence. İşyerinde çünkü başarısızlıklar da paylaşılıyor.

Bireyselleşmenin getirdiği suçluluk duygusu da yine sorunları paylaşmanın önünde bir engel olabilir. Dünyada Mekân ve Ofissizler’in düzenlediği atölyeler ise sorunların bireysel değil çalışma koşullarından kaynaklandığını görebilmek için deneyimlerin güvenli bir ortamda paylaşıldığı bir araçtı.

Freelance çalışmanın tercih olarak deneyimlendiği durumlarda da sorunları dile getirmek güç olabiliyor. İşyerin-

---

11 “Nasıl Freelance Oldum?” başlıklı atölye 9 Haziran 2018’de Dünyada Mekân’da düzenlendi.

deki çatışma ve baskıdan kurtulmak için freelance çalışmaya geçenler daha sonra sorunlarla karşılaştığından bunlardan sorumlu hissedip paylaşmama eğilimi gösterebilir. Yani freelance çalışanların yalnızlığı sadece fiziksel mekânda iş arkadaşlarını görmemelerinden kaynaklanmıyor. İşten ve işle ilgili sorunlardan sorumlu kılınmak da sorunlarla baş başa kalmalarına neden oluyor. Söz konusu iletişimsizliğin örgütlenme açısından bir sonucu da freelance çalışanların çatışmayla başa çıkma kapasitesinin azalması olabilir. Hali hazırda freelance çalışanların anlatıları işyerlerinde çatışmayı travmatize edici bir biçimde deneyimledikleri yönünde. İşyerindeki çatışmayı yönetecek kurumsal ve yasal mekanizmaların yokluğunda freelance çalışma çatışmadan uzaklaşmak için makul bir çözüm olabilir. Yalnızlık ve işin bireyselleşmesi de çatışmadan kaçış arzusunu daha da arttırarak sosyal bağ kurma istek ve becerilerinde azalmaya yol açabilir. Ofissizler'in kuruluş aşamasında düzenlediğimiz bir atölyede freelance metin yazarlığı yapan bir katılımcı, artık "insanlarla uğraşmak" istemediğini, insanların yaptığı işe de güvenmekte zorlandığını aktarmıştı. Örgütlenmenin de bu nedenle net etik ilkeleri benimsemesi gerektiği kanısındaydı.

Peki çatışma, örgütlenme açısından neden bu kadar önemli? Çatışmanın travmatize edici bir biçimde deneyimlenmesi çatışmadan tamamen kaçmak için sosyal etkileşimi asgariye indirmekle sonuçlanabilir. Bu nedenle freelance çalışanların örgütlenmesi de aslında ofislilerin örgütlenmesine bağlıdır. Çatışmanın siyasallaşması iş ve iş arkadaşlığıyla post-fantazmatik bir ilişki kurabilmek için önemli. Örgütlenmede de anlaşmazlık ve çatışmaların inkârı yerine farklı mekanizmaların işlenmesi mümkün kılınmalıdır. Öte yandan taban örgütlenmelerinde bu tür araçların yeterince geliştiğini söylemek de mümkün değil. İnsanlar arası ilişkilerin kendiliğindenlik düsturuna bırakılması durumunda sınıfsal ve gayri-

sınıfsal eşitsizlikler hem hiyerarşinin yeniden ortaya çıkmasına hem de çatışma durumunda farklı olanın dışlanmasıyla sonuçlanmasına neden olabilir. Bunun aksi yöndeki diğer muhtemel sonuç ise farklılıkların anlamlı bir bütün ifade etmeden söz konusu zeminin dağılmasıdır. Gibson-Graham'ın önerdiği gibi, farklılıkları az çok tutarlı bir gösteren etrafında toparlamak da bu yüzden önemli. Farklılıkları dolayım-layarak çatışmaları yaratıcı müdahale noktalarına dönüştürecek araçların gelişmesi mekânsal, zamansal, sınıfsal ve işle ilgili farkların çoğaldığı şu dönemde örgütlenmenin zemini-ni kurmak için her zamankinden elzem görünüyor.

Ofissizler'in müşterekleri

Daha önce de ifade ettiğim gibi hem yalnızlaşmanın hem de yalnızlaşmaya yapılan vurgunun bir sonucu da freelance çalışmayı aslında mümkün kılan müşterekleşme pratikleri ve toplumsal ilişkileri görünmez kılmasıdır. Daha önce de dikkat çekildiği üzere freelance çalışanlar iş, bilgi ve deneyim paylaşımlarını türlü çevrimiçi ve dış platformlarda gerçekleştirebiliyor. Bu pratikler onları sistematik bir biçimde değerli kılan pratik ve söylemlerin yokluğunda “networking” adı altında faydacı bir neoliberal söylem tarafından temellük ediliyor. Risk ve çatışmanın mümkün olduğu bağların yerine özneyi güçlü ve kontrol sahibi hissettiren, egemenliğini sarsmayacak bağlantıların mümkün olduğuna inandırmaya çalışan bu neoliberal fantezinin siyasi ve öznel sonuçlarını ayrıntılarıyla ele almaya çalıştım. Burada işaret etmek istediğim ise bu fantezinin ötesinde dayanışmacı bağları mümkün kılacak müştereklerin inşası ve temsiline önemidir.

Yani yalnızlıkla ve buna vurgu yapan söylemle mücadele sadece iş ve sınıfla post-fantazmatik bir ilişki kurulması değil, sosyo-ekonomik uzamın post-kapitalist bir temsiline

üretebilmek için de elzemdir. Dünyada Mekân'daki deneyim paylaşımı atölyeleri freelance çalışanlar arasındaki varolan ve muhtemel dayanışmacı ağlara dair bir perspektif kazandırıyordu. Bir yanda bireysel egemenliğe vurgu yapan neoliberal söylem, diğer yanda da yalnızlığı ve güvencesizliği vurgulayan eleştirel söyleme karşı dayanışma pratiklerini görünürlük kılacak ve teşvik edecek iletişim araçlarının daha da geliştirilmeye muhtaç olduğunu söyleyebiliriz.

Ofissiz çalışanlar çoğu kez iş arkadaşları ve meslektaşlarıyla aynı mekân ve zamanı paylaşmıyor. Zira freelance çalışanlar sıklıkla ofis içinde bitmeyen işleri yapmaları ve mesai saatleri dışında da çalışmanın devam edebilmesi için işe alınıyor. Dolayısıyla çoğu kez ne iş ne de iş dışındaki sosyal hayatta toplumsal zamana ayak uydurabiliyorlar. Dahası kendilerine en çok vaat edilen dilediğin yerden çalışma hayalini de gerçekleştirmek için gerekli maddi kazancı elde etmekte zorlanabiliyorlar. Ofissizlikle işsizlik arasında sürekli salınırken yol parası ve dışarıda yemek yemek önemli bir harcamaya kalemine dönüşüyor. Özetle güvencesizlik ve esneklik Ofissizler arası dayanışmacı müştereklerin inşası için maddi koşulların sağlanmasını zorlu kılıyor. Bu nedenle dijital ve sanal toplulukların etkin bir biçimde kullanılması freelance çalışanları içerici bir politika için elzem. Bu ihtiyaç salgınla birlikte işçi sınıfının daha da geniş bir kesiminin örgütlenmesinde önemli bir gündem olacaktır. Zira freelance çalışanların gündelik düzeyde deneyimlediği “olağanüstü” çalışma koşulları salgınla beraber beyaz yakalı çalışanların da daha geniş bir kesimi tarafından deneyimleniyor.

Freelance çalışanların halihazırda bilgi ve deneyim paylaştığı çevrimiçi topluluklar yeni dijital örgütlenme araçlarının geliştirilmesi yolunda örnek alınabilir.¹² Ofissizler'in

---

12 Freelance çalışanların çevrimiçi platformları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alex J. Wood, Vili Lehdonvirta ve Mark Graham (2018), “Workers of the Inter-

kullandığı online mesajlaşma aracı da freelance çalışanların birbirleriyle sosyalleşmesini zorlaştıran maddi ve sosyal kaynak eksikliğini gidermeye yönelik bir çözüm. Bu tür dijital müştereklerin dışında freelance çalışanlar müşterek mekânlar kurabilir veya talep edebilir. Dünyada Mekân freelance çalışanların kurduğu bir karşılaşma mekânı olarak örnek sayılabilir. Öte yandan çalışma ve sosyalleşme mekânları kamusal bir talep olarak da dile getirilebilir. Freelance çalışanlar, gençler, mahalle sakinleri bu tür mekânların kurulmasını belediye veya kamu kurumlarından talep edebilir. Böylece freelance çalışanların iş arkadaşlarıyla sosyalleşmesinin önündeki maddi kaynak sorunları giderilebilir. Sosyal güvence ve iş güvencesinin yanı sıra müşterek mekânların temini de kamusal bir hak talebi olarak geliştirilebilir. Dünyada Mekân'ın kuruluşundan sonra Kadıköy ve Şişli Belediyeleri de ortak çalışma mekânları açtı. Kadıköy'deki IDEA adlı mekânın bir katı kiralık kullanılabiliyorken diğer bir katı da kamuya ücretsiz olarak hizmet veriyordu. Freelance çalışanların bu tür mekânlara erişimi aynı zamanda üretim araçlarının da müşterekleşmesi anlamına gelebilir.

Farklılıklar arası ittifaklar

Özgürlük ve iş baskısından kurtulmak, freelance çalışmaya geçen ve ofissizliği arzulayan çalışan kesimin önemli bir talebi. Bu bölümde bahsettiğim gibi, Ofissizler'in yaptığı anketlerde işyerindeki baskıdan kurtulabilmek, çalışma zaman ve mekânı üzerinde kontrol sahibi olabilmek freelance çalış-

---

net unite? Online freelancer organisation among remote gig economy workers in six Asian and African countries", *New Technology, Work and Employment*, 33(2): 95-112. Yazarlar freelance çalışanların özerkliklerine çok önem verse de bu durumun aralarında rekabet ve ayrışmayı pekiştirmediğine dikkat çekiyor. Aksine freelance çalışanlar türlü online platform, sosyal medya ve forumlarda bilgi ve deneyim paylaşarak güvence ve korumalarını artırmaya çalışıyor.

mayı tercih etmenin önemli nedenleri arasındaydı. Neoliberal söylem zaman ve mekândan bağımsızlık vaat ederek freelance çalışanların bu arzularını egemenlik fantezisine tahvil etmeye çalışırken sınıf siyasetinin işçileri komüniter aidiyet fantezisine geri çağırması anlamlı olmaz. Zira bu söylem fantazmatik özdeşimlerle ancak benzerleri bir arada tutmaya, benzemeyeni dışlamaya ve dahası öznelerin çatışmayla baş etme kapasitesini geliştirmeden siyasetsizleştirmeye yarar. Bunun yerine, dar anlamda freelance çalışanların, daha genel anlamda da güvencesizlerin sınıfsal ve gayrisınıfsal farklılıklarını dolayımlayan yaratıcı araçlarla öznenin tekrar çatışmayla başa çıkabilme ve bağ kurabilme kapasite ve arzusu yüreklendirilmeye çalışılmalıdır. Farkla böyle bir karşılaşma, sermaye merkezli söylem ve pratiklere yaratıcı müdahale noktaları geliştirmenin ve post-kapitalist alternatifleri de tahayyül edebilmenin yolunu açacaktır.

Dünyada Mekân gibi karşılaşma mekân ve müştereklerinin varlığı farklılıkları görünür kılma ve ifade bulmasına zemin oluşturabilir. Dünyada Mekân'da farklı sınıfsal ve gayrisınıfsal arka plana sahip kişilerin karşılaşması bu farkların çerçevelendiği farklı nesnelerin oraya çıkmasını mümkün kıldı. Bu bölümde Ofissizler'in de bu nesnelerden biri olduğunu iddia ettim. Dünyada Mekân'da kamusal alanda var olmanın güçleştiği zamanlarda bilgi ve deneyimlerimizi paylaşabildiğimiz bir müşterek inşa etmeye çalıştık. Ofissizler'de de bu pratikleri freelance çalışanlarla sürdürmeye, yenilerini eklemeye, ihtiyaç ve arzularımızı keşfedip farklı üretme ve yaşamının yollarını tahayyül ve talep edip oluşturmaya devam ediyoruz. Bu gayri-egemen özgürlük ufku farkın inkârını ve tümgüçlülük fantezisini altüst edip, müştereklerin gündelik düzeyde keşfine bir davet olarak düşünülebilir.

EK 1

Saha Araştırması

Derinlemesine Görüşmeler	
İkisi online olmak üzere freelance çalışanlarla 16 derinlemesine görüşme gerçekleştirildi.	
Biri online olmak üzere start-up sahipleriyle 2 derinlemesine görüşme gerçekleştirildi.	
İstanbul'daki 2 co-working mekânı yöneticisiyle mülakat yapıldı.	
Salgın sürecinde evden çalışmaya geçen ofisli çalışanlarla 2020 yılının Eylül-Ekim aylarında online olarak 10 derinlemesine görüşme düzenlendi.	
Katılımcı Gözlem	
29.10.2015	Yayıcılık sektöründe freelance çalışanlarla YEK (Yayınevi Emekçileri Kolektifi) tarafından düzenlenen deneyim paylaşımı atölyesi
17.04.2016	Dünyada Mekân'da freelance çalışanlarla düzenlenen deneyim paylaşımı atölyesi
13.05.2016	"Nasıl İş Buluyoruz?" başlığıyla Dünyada Mekân'da düzenlenen atölye
09.06.2018	"Nasıl Freelance Oldum?" başlığıyla Dünyada Mekân'da düzenlenen atölye
06.07.2018	"Bir freelance ağı neyi değiştirir?" sorusuyla Ofisizler tarafından Dünyada Mekân'da düzenlenen atölye
11.09.2018	"Freelance Gazeteciler Konuşuyor!" Ofisizler tarafından freelance gazetecilerle düzenlenen atölye
08.10.2018	"Online İş Bulma Platformları" başlıklı freelance çalışanlarla Ofisizler tarafından düzenlenen atölye

02.05.2019	"Sözleşme ve Hukuk Atölyesi", Ofissizler tarafından IDEA ev sahipliğinde düzenlenen panel ve deneyim paylaşımı atölyesi
Odak Grup Çalışması	
25.06.2019/ 15.02.2020/ 24.04.2020	Ofissizler tarafından düzenlenen ve her birine 4-5 kadın freelance çalışanın katıldığı üç odak grup çalışması.

EK 2

Görüşmeci Tablosu

Freelance Çalışanlar			
No	İsim	Meslek	Çalışma öyküsünde öne çıkanlar
1.	Akın	Yazılım mühendisi	Start-up bir şirket için çalışıyor. Başladığında küçük olan şirket zamanla büyümüş. İşin freelance veya tam zamanlı olmasından ziyade getirilerine göre karar veriyor. Kooperatifleşmeyle ilgili.
2.	Ali	Gazeteci	Fotoğrafçılık, muhabirlik gibi işlerle beraber taşımacılık, işportacılık, broşür dağıtma gibi geçici işler de yapmış. Bir ofiste tam zamanlı çalışmak istemiyor. Olabildiğince az çalışıp kendine boş zaman yaratmaya ve az tüketmeye çalıştığını aktardı.
3.	Ayşe	Çevirmen	Üniversitede öğrenimini gördüğü çevirmenlik mesleğini yapıyor. Mezun olduktan sonra kısa süre bir büroda çalıştıysa da sonra freelance çalışmaya geçmiş. Freelance çalışmanın yıpratıcı olduğunu ve iş dışındaki ilişkilerini de olumsuz etkileyebildiğini belirtti. Buna rağmen bakmakla yükümlü olduğu kimse olmadığı ve iş yükünü asgaride tutabildiği için evden çalışmaya devam etmek istiyor.
4.	Burak	Çevirmen	Yaklaşık 8 yıl gazetecilik, halkla ilişkiler sektöründe farklı şirketlerde tam zamanlı çalışmış; bunaldıkça iş değiştirmiş. Mesai saatlerinin uzunluğu ve sabitliği, işyerindeki hiyerarşi gibi nedenlerle freelance çalışmaya geçmiş. Zamanı esnetebildiği için aktivistlik de yapabildiğini belirtti.

No	İsim	Meslek	Çalışma öyküsünde öne çıkanlar
5.	Canan	Gazeteci	Severek gazetecilik okumuş ama uzun süre kadro alamamış, 3 yıl garsonluk yaparak bir yandan da habercilik yapmaya çalışmış. Aslında politika muhabirliği yapmak istiyormuş ama sonrasında bir gazetede ekonomi muhabirliği işi bulabilmiş. Finansal sebepler gösterilerek işten çıkarıldıktan sonra freelance çalışmaya geçmiş. Düzenli olarak iş yaptığı bir ekonomi dergisi var.
6.	Ekin	Çevirmen	Sanat tarihi alanında eğitim görmüş, sonrasında alanında iş bulamayınca freelance çeviri işlerine başlamış. İşyükü, rekabet ve düşük ücretlerden ötürü freelance çalışmayı yıpratıcı deneyimliyor.
7.	Gamze	Çevirmen, metin yazarı	Yaptığı işin freelance olması önceliği. İşyerinde deneyimlediği ayrımcılık ve düşük ücretten ötürü freelance çalışmaya geçmiş. Ofise gitmemek, gün içinde dinlenebilmek, daha fazla boş zaman yaratabilmek öncelikleri.
8.	İlker	Yazılım mühendisi	Mezuniyetten sonra bir telekomünikasyon şirketinde bir süre çalışmış. Çalışma saatleri ve iş yoğunluğundan dolayı istifa etmiş. Aynı şirkette yıllarca kalmanın yetenek kaybına yol açtığını ifade etti. Kendi girişimini kurup yurtdışına yerleşti. Mesleğinin dünya çapında değer görmesinin avantajı olduğunu belirtti.
9.	Kemal	Editör	Kısa bir süre mühendis olarak çalışmış ama işyükünün ağırlığından dolayı mesleği bırakmış. Akademiye dönmüş, bir süre asistanlık yapmış. Asistanlık bitince freelance çalışmaya başlamış. Bu süre zarfında bir çocuğu olmuş, evde kalarak onun bakımını da üstlenmiş. Düşük ücretler ve işin düzensizliği nedeniyle bir yayınevinde düzenli olarak çalışmayı tercih edeceğini belirtti.
10.	Meliha	Gazeteci	İstemeyerek bir süre ekonomi gazeteciliği yapmış; görev değişikliği istenince anlaşmalı olarak işten ayrılmış. Tazminatını alıp çıktığı dönemde burslu sinema yüksek lisansına başlamış. Bir süre de setlerde çalışmış; aralıklı olarak da freelance gazetecilik yapmış. Öğrencilik döneminde freelance çalışma avantajlı gelmiş ama freelance çalışmanın getirdiği yalnızlaşma, plansızlık ve güvencesizlikten ötürü tam zamanlı ofisli çalışmak istiyor.

No	İsim	Meslek	Çalışma öyküsünde öne çıkanlar
12.	Özge	Çevirmen	Mezuniyetten sonra bir süre yayınevlerine iş yapmış, sonra uzun yıllar kurumsalda yayıncılıkla ilintili işlerde çalışmış. Emekli olduktan sonra freelance çalışmaya başlamış. Bir çocuğu var. Çocukla beraber evden çalışmanın mümkün olmadığını belirtti. Kızı büyüdükten sonra evden çalışmaya geçebilmiş. Kurumsal hayatta da kadınların yaşları ilerledikçe ayrımcılığa uğradıklarını, zira ev bakımından sorumlu kıldıklarını ifade etti.
13.	Selin	Editör-çevirmen	Mezuniyetten sonra finans sektöründe çalıştıktan sonra işi anlamsız bulduğu için ve işyerinde yaşadığı baskı ve çatışmalardan ötürü istifa etmiş. Yayınevlerine freelance çevirmenlik yapmaya başlamış. Freelance çalışmanın özgürlüğünü başta olumlasa da bir yakınının zor duruma girmesiyle güvencesizliğin sorunlarıyla karşılaşmış.
14.	Tülin	Video editör-çevirmen	Bir süre ofiste, perakende sektöründe, pazarlamada çalışmış. Çeviri sektörüne uzaktan tam zamanlı bir şirkette çalışarak girmiş. İş baskısından dolayı bırakmış. Freelance çeviri işlerine devam ederken kurgu yapmayı öğrenip kurguculuğa başlamış.
15.	Yakup	Fotoğrafçı	Bir kültür merkezinde asistan olarak başlamış. 3 yıl orada çalıştıktan sonra freelance çalışmaya geçmiş. Reklam fotoğrafçılığından belgesel fotoğrafçılığına geçmiş. Yaratıcılığı ve kendine zaman ayırmayı mümkün kıldığı için freelance çalışmayı olumlu buluyor.
16.	Zeynep	Sanatçı	Bir süre akademide asistanlık yapmış. İş yoğunluğu ve yorgunluktan sanat yapamayınca işi bırakmış. Yurtdışında yüksek lisans yaparken freelance çeviri işleri yapmış. Farklı sanatsal etkinliklerin organizasyonunda da proje bazlı çalışıyor.

No	İsim	Meslek	Çalışma öyküsünde öne çıkanlar
Start-up Sahipleri			
1.	Ayla	E-ticaret şirketi sahibi	Malzeme mühendisi olarak 5 seneden fazla kurumsalda çalışmış. Sevdiği işi yapmak için istifa edip moda alanında bir e-ticaret girişimi kurmuş. Başkasına para kazandırmak yerine kendisi için çalışmak istemiş. Bir <i>co-working</i> mekânını kullanıyor; çalışırken sosyalleşmekten, iş ile iş dışının iç içe geçmesinden memnun. Zamanı esnek kullanabilmek de saydığı avantajlar arasında.
2.	Ebrar	Start-up çeviri şirketi kurucusu	Kurumsal bir danışmanlık şirketinde bir süre çalışmış. Müdürle anlaşmazlıktan dolayı istifa edip start-up şirketini kurmuş. Hiyerarşiden uzak ve özgür hissettiğini belirtti. Girişimci kadınların iş ilişkisi kurmada dezavantajlı olduğunu, erkek egemen bir ilişkiler ağının olduğunu belirtti. <i>Co-working</i> mekânlarında da aslında yeni ilişkilerin pek kurulmadığını, halihazırda maddi ve sosyal sermayesi yüksek olanların birbirleriyle iş yaptığını aktardı.
3.	Güzin	Tasarım girişimi kurucusu	Deneyim tasarımı alanında araştırma ve danışmanlık veren girişimi 10 yıldır faaliyette. Kendi ofisi varmış ama bilgi ve deneyim akışına dahil olmak için <i>co-working</i> mekânlarından birine üye olmuş. Freelance çalışanların zamansal ve mekânsal esnekliğinin olduğunu, girişimlerin ise kurumsal kimliklerinden ötürü böyle bir esnekliğe sahip olamayacağını belirtti. Artan dijitalleşmeye rağmen yüz yüze iletişimin önemini koruyacağını vurguluyor.
Co-working Mekânlarının Yöneticileri			
1.	Ata		İstanbul'daki bir <i>co-working</i> mekânı yöneticisi. Üyelerini belirli kriterlere göre seçip kabul ederek bir topluluk oluşturmaya çalıştıklarını belirtti. Üyeleri "creative", teknik ve "connector" kategorileriyle sınıflandırıp dengeli bir dağılımı hedefliyorlar. Üyelerin birbirlerine sunum yapıp geribildirim vermesi, beraber kısa ve uzun vadeli projeler geliştirmesi teşvik ediliyor.
2.	Kerim		İstanbul'daki bir <i>co-working</i> mekânı yöneticisi. Mekânın İstanbul'un farklı yerlerinde şubesi var. Sadece ofis hizmetleri sunmadıklarını, aynı zamanda kendine yeten bir ekosistem inşa ettiklerini iddia etti. İştirakçilerin % 30'unu büyük şirketler oluşturuyor. Yatırımcılar ve start-up şirketler de "ekosistem"in önemli bir parçası.

No	İsim	Meslek	Çalışma öyküsünde öne çıkanlar
Salgında Evden Çalışmaya Geçen Görüşmeciler			
1	Ali	Yazılımcı	Bir bankada yazılımcı olarak çalışıyordu. Salgınla beraber evden çalışmaya geçtiklerinde iş ve iletişim yükünün arttığını, dijital araçlarla denetim baskısının yoğunlaştığını ve yalnızlaştığını aktardı. Yolda zaman kaybedip yorulmamayı, eskisinden daha geç uyanabilmeyi olumlu buluyor. Uzaktan çalışmanın yasal olarak sınırlandırılması ve nasıl olacağına dair de mücadele yürütülmesi gerektiğini belirtti.
2	Gülçin	Araştırmacı	Salgında evden çalışmaya geçilmesiyle beraber artan işyükünün de etkisiyle uzun süredir çalıştığı araştırma şirketinden istifa etti. Yüz yüze iletişimin önemli olduğu, dinamik bir yönetici pozisyonundaydı. Evden çalışmada düzenli mola ve araların da ortadan kalkmasıyla sınırsız ve sağlıksız bir mesai yaparken kendini bulmuş. İşten ayrıldıktan sonra çalışmaya sınır koyabilmeyi umarak freelance çalışmaya geçmiş.
3	Rojin	Öğretmen	İki çocuk sahibi drama eğitmeni, aynı zamanda doktora öğrencisi. Salgının başında eşiyle beraber ev işleri ve bakımı işlerini bölüşüp yaklaşmışlar. Eşi dışarıda çalışmaya dönünce ise bakım desteği olmadan çalışmaya başlamış ve iş dışındaki gönüllü işlerini sürdürmekte zorlanmış. Bu süreçte çevresinden de çalışmaması yönünde baskı gördüğünü aktardı. Daha önce hamilelik dönemlerinde freelance kurgu işleri yapmış ama evden çalıştığında ev ve bakım işleri kendisine kaldığından bir an evvel dışarıda çalışmaya dönmek istiyor. Kadınların kamusal alanda var olmasının önemine vurgu yaptı.
4	Kemal	Editör	Kemal'le 2018 yılında freelance çalışırken görüşmüştük. Sonrasında bir yayınevinde işe girdi. Salgın sürecinde evden çalışmaya geçtiklerinde freelance çalışırken yaşadığı bazı sorunları tekrar deneyimlemiş. İşin görünmezleşmesi, sürekli erişilebilir olmak ve iletişim yükünün artmasından bahsetti. Bununla beraber salgından sonra haftanın belli günleri evden çalışmayı tercih edebileceğini, evde mesai saatlerini biraz esnetmenin kendisine iyi geldiğini belirtti. Salgın döneminde evden çalışabiliyor olması çocuğuyla da ilgilenebilmesini sağlamış. Eski eşi salgında da dışarıda çalıştığı halde bu sayede ciddi bir bakım sorunu yaşamamışlar.

No	İsim	Meslek	Çalışma öyküsünde öne çıkanlar
5	Sinan	Dijital pazarlamacı	Salgından önce yarı zamanlı ofiste çalışıyormuş, yarı zamanlı da freelance işler yapıyor. Bir çocuğu var. Salgında eve geçince ev işlerindeki sorumluluğunun arttığını belirtti. Eşi dışarıda çalışıyor, kendisi de çocuğunun bakımıyla daha fazla ilgileniyor. Ofis ortamında çalışmayı verimli bulmuyor ve ileride de ihtiyaç olmadığı durumlarda ofise gidilmemesi gerektiğini düşünüyor. Evden çalışırken zamandan tasarruf edip kendini geliştirebildiğini ve daha iyi odaklanabildiğini belirtti.
6	Hayal	Muhasebeci	İşletme mezunu, bir süre havacılık alanında çalışmış. Bir çocuğu var. İki sene önce boşanmış ve çocuğuyla yalnız yaşıyor. Üç senedir de uluslararası bir şirkette çalışıyor. Evden çalışmaya geçince hem iş yükü hem iş baskısı çok artmış. İş stresi ve çocuğunun bakımıyla yalnız başına mücadele ederken psikolojisinin bozulduğunu ve destek için ailesinin yaşadığı kente geri döndüğünü aktardı. Aile baskısından da memnun olmadığından salgın geçince hemen dışarıda çalışmaya geri dönebilmek istiyor.
7	Utku	Lojistik	Salgınla beraber iş yükü çok artmış. Öyle ki öğle molalarında uykuyu tercih ediyor; sonra yemeğini bilgisayar önünde yiyor. Güven ilişkisinin olduğu arkadaşlarıyla bu süreçte dayanışarak zorlukların üstesinden geldiklerini aktardı. Öte yandan evden çalışmayı tercih edeceğini belirtiyor. Böylece gerek yol yorgunluğu ve zaman kaybından kurtulabileceğini gerekse işyerindeki çatışmalı ilişkilerden uzaklaşabileceğini düşünüyor. Salgında bu zaman tasarrufu sayesinde yazmakta olduğu kitaba vakit ayırabilmiş. Evden çalışmaya devam edebilirse daha güzel bir semte de taşınmayı hayal ediyor.
8	Sevil	Yazılımcı	Yönetici pozisyonunda çalışıyor, yalnız yaşıyor. Evden çalışmayla beraber hem sosyalleşme anlamında hem de örgütlenme anlamında bir kayıp olduğundan bahsetti. Çalışanların birbirinden habersiz olmasını olumsuz buluyor. Evdeki çalışma ortamının sağlıklı da olmadığını, yalnızlığın özbakım pratiklerini de azaltmasına neden olduğunu aktardı.

No	İsim	Meslek	Çalışma öyküsünde öne çıkanlar
9	Feride	Öğretmen	Bir devlet okulunda çalışıyor, 3 yaşında bir çocuğu var. Evde ailesiyle daha çok zaman geçirebilmesini olumlu buluyor. Öte yandan evden çalışmayla beraber işinin görünmezleştğini ve ev işlerini üstlenmesi beklenmiş. Okulda da her sürecin belirsiz olması, son dakika atanan işler de kendisini zorluyor. İş ile bakım işlerini beraber yürütmekte zorlanırken sürekli esnemek zorunda olmasının aile hayatını ve çocuğunu da olumsuz etkilediğini aktardı.
10	Ekin	Öğretmen	Rehberlik öğretmeni, ailesiyle yaşıyor. Mesleğinin online eğitimde itibar kaybettiğini aktardı, zira okullar ilk önce zaruri görmedikleri derslerden kısıtlamaya gitmiş. İletişim yükünün arttığını; mesai saatlerinin akşam saatleri ve hafta sonlarına uzadığını aktardı. Sürekli evde olduğunda ailesiyle de yaşadığı çatışmalar artmış. Evden çalışmanın yalnızlaştırıcı etkisinin de kendisine eskisi gibi özen göstermemesine yol açtığını belirtti. Salgından sonra dışarıda çalışmaya devam etmek istiyor.
11	Meryem	Editör	Dokuz yıldır yayıncılık sektöründe çalışıyor. Sekiz yaşında bir çocuğu var. 3 yıldır çocuğuyla yalnız yaşıyor. Evden çalışmaya geçince ciddi bir bakım sorunu olmuş. Çalışması da sürekli bölündüğü için bazen geceleri mesai yapmak zorunda kalmış. Haftanın belli günleri ofise gitmeye başladıklarında ise bu sorun daha da katmerlenmiş. Yakınlarından yardım alıyor ama hem bunu yönetmekte zorlanıyor hem de kendisini mahcup hissediyor. İşyerine düzenli gidemediği halde yetersiz bulunacağından işini kusursuz yapmaya çalışıyor. Hem işi, hem çocuğu hem de yakınlarına karşı yetersizlik duyguları artarken işini kaybetme kaygısı da duyuyor.

- Adaman, F. ve Madra, Y.M. (2014), "Neoliberal reason and its forms: de-politicization through economization", *Antipode*, 46(3), s. 691-716.
- Anywhere: Handbook for digital nomads by digital nomads* (2017), <https://www.and.co/digital-nomad-book>
- Althusser, L. (2005 [1969]), *For Marx*, Londra ve New York: Verso.
- Amariglio, J. (2010), "Subjectivity, class, and Marx's 'forms of the commune'", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 22(3), s. 329-344, doi: 10.1080/08935696.2010.490357
- Arendt, H. (1998), *The human condition* (2. baskı), Chicago: The University of Chicago Press.
- Berlant, L. (2011), *Cruel optimism*, Durham, NC: Duke University Press.
- Berlant, L. ve Edelman, L. (2014), *Sex, or the unbearable*, Durham, NC: Duke University Press.
- Bolantiski, L. ve Chiapello, E. (2006), *The new spirit of capitalism*, çev. G. Elliott, Londra ve New York: Verso Books.
- Butler, Nick, vd., (2011), "Work, play and boredom", *ephemera*, 11(4), s. 329-335.
- Byrne, K. ve Healy, S. (2006), "Cooperative subjects: Towards a post-fantasmatic enjoyment of the economy", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 18(2), s. 241-258.
- Callari, A. ve Jack, A. (1989), "Marxian value theory and the problem of the subject: The role of commodity fetishism", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 2(3), s. 31-60.
- Cameron, J., Gibson-Graham, J.K., Healy, S. (2013), *Take back the economy: An ethical guide for transforming our communities*, Minneapolis: The University of Minnesota Press.

- Casas-Cortés, M. (2014), "A genealogy of precarity: A toolbox for rearticulating fragmented social realities in and out of the workplace", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 26(2), s. 206-226.
- Cederström, C. ve Fleming, P. (2012), *Dead man working*, Winchester ve Washington: Zero Books.
- Copjec, J. (2002), *Imagine there is no woman: Ethics and sublimation*, Cambridge, MA: The MIT Press.
- (2006), "The Object-Gaze: Shame, Hejab, Cinema", *Filozofski vestnik*, 27(2), s. 11-29.
- (2009), "Censorship of Interiority", *Umbr(a): A Journal of the Unconscious*, The State University of New York at Buffalo.
- Curcio, A. ve Özselçuk, C. (2010), "Introduction: The common and the forms of the commune", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 22(3), s. 304-311, doi: 10.1080/08935696.2010.490344
- Dashtipour, P. ve Vidaillet, B. (2017), "Work as affective experience: The contribution of Christophe Dejours' 'psychodynamics of work'", *Organization*, 24(1) s. 18-35.
- Dulroy, J. ve Cashman A. (2013), *Independents unite!: Inside the freelancer's Rights Movement*, Berlin, Almanya, yayımlayan freelancersmovement.org, Preview Edition.
- Erdem, E. (2014), "Reading Foucault with Gibson-Graham: The political economy of 'other spaces' in Berlin", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 26(1), s. 61-75.
- Esposito, R., (2013), *Terms of the political: Community, immunity, biopolitics*, çev. R.N. Welch, New York: Fordham University Press.
- Fink, B. (1997), *A clinical introduction to psychoanalysis: Theory and technique*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- (2003), *Perversion and the social relation*, Durham, NC: Duke University Press.
- (2013), *Against Understanding: Cilt 1: Commentary and Critique in a Lacanian Key*, Routledge.
- Fleming, P. (2015), *The mythology of work: How capitalism persists despite itself*, Londra: Pluto Press.
- Flisfeder, M. (2015), "The entrepreneurial subject and the objectivization of the self in social media", *The South Atlantic Quarterly*, 114(3), s. 553-570.
- Foucault, M. ve Senellart, M. (2008), *The birth of biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-79*, çev. G. Burchell, Basingstoke: Palgrave Macmillan (ilk yayınlanışı 2004).
- Gabriel, S. (1990), "Ancients: A Marxian theory of self-exploitation", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 3(1), s. 85-106.
- Gibson-Graham, J.K. (1996), *The end of capitalism as we knew it*, Minneapolis: University of Minnesota.

- (2006), *A post-capitalist politics*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- (2008), "Diverse economies: Performative practices for other worlds", *Progress in Human Geography*, 32(5), s. 613-632.
- Gibson-Graham, J.K., Resnick, S. ve Wolff, R. (2000), "Class in a post-structuralist frame", ed. J.K. Gibson-Graham, S. Resnick ve R. Wolff, *Class and its others* (s. 1-22), Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Gill, R. ve Pratt, A. (2008), "Precarity and cultural work in the social factory?: Immaterial labor, precariousness and cultural work", *Theory, Culture & Society*, 25(7-8), s. 1-30.
- Glynos, J. (2008), "Ideological fantasy at work", *Journal of Political Ideologies*, 13(3), s. 275-296.
- (2010), "Lacan at work", ed. C. Cederström ve C. Hoedemaekers, *Lacan and Organization* (s. 13-58), Londra: MayFlyBooks.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2009), *Commonwealth*, Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Hotch, J. (2000), "Classing the Self-Employed: New possibilities of power and collectivity", ed. J.K. Gibson-Graham, S. Resnick ve R. Wolff, *Class and Its Others* (s. 143-162), Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hyldgaard, K. (2004), "The conformity of perversion", *The Symptom*, issue number 5, retrieved from <http://www.lacan.com/newspaper5.htm>
- Jones, C. ve Murtola, A. (2012), "Entrepreneurship and expropriation", *Organization* 19(5), s. 635-655.
- Joseph, M. (2014), *Debt to society: Accounting for life under capitalism*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Komlosy, A. (2018), *Work: the last 1,000 years*, Londra ve New York: Verso.
- Laidlaw, J. (2000), "A free gift makes no friends", *Journal of the Royal Anthropological Institute*, (N.S.), 6, s. 617-634.
- Lemke, T. (2001), "'The birth of bio-politics': Michel Foucault's lecture at the Collège de France on neo-liberal governmentality", *Economy and Society*, 30(2), s. 190-207.
- (2002), "Foucault, governmentality, and critique", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 14(3), s. 49-64.
- Levin, Kenneth M. (2014), "A class theory of hybrid-directed enterprises", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 26(4), s. 507-525.
- London, F. (2014), *Willing slaves of capital: Spinoza and Marx on desire*, çev. G. Ash, Londra ve New York: Verso (ilk yayınlanışı 2010).
- Lukács, G. (1972), "Reification and the consciousness of the proletariat", *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics*, çev. R. Livingstone, Cambridge, MA: The MIT Press (ilk yayınlanışı 1968).
- Madra, Y.M. ve C. Özselçuk (2007), "Economy, surplus, politics: Some questions on Žižek's political economy critique of capitalism", ed. H. Feldner ve F. Vig-

- hi, *Did Somebody Say Ideology? On Slavoj Žižek and Consequences* (s. 78-107), Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholarly Publishing.
- (2010), "Jouissance and antagonism in the forms of the commune: A critique of biopolitical subjectivity", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 22(3), s. 481-497.
- (2014), "Affective economies: Lacan's four discourses against the historicism of capitalist abstraction", ed. H. Feldner, F., Vighi ve S. Žižek, *States of Crises and Post Capitalist Scenarios* (s. 141-166), Farnham, Surrey: Ashgate.
- (2015), "Creating spaces for communism: Postcapitalist desire in Hong Kong, the Philippines, and Western Massachusetts", ed. G. Roelvink, K. St. Martin ve J. K. Gibson-Graham, *Making other worlds possible: Performing diverse economies* (s. 127-152), Minneapolis ve Londra: University of Minnesota Press.
- Maribel Casas-Cortés (2014), "A genealogy of precarity: A toolbox for rearticulating fragmented social realities in and out of the workplace", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 26(2), s. 206-226, doi: 10.1080/08935696.2014.888849
- McGowan, T. (2013), *Enjoying what we don't have: The political project of psychoanalysis*, Lincoln: University of Nebraska Press.
- (2016), *Capitalism and desire: The psychic cost of the free markets*, New York: Columbia University Press.
- McNulty, T. (2009), "Demanding the impossible: Desire and social change", *differences*, 20(1): 1-39 Minneapolis: The University of Minnesota Press, 2000.
- Neilson, B. ve Rossiter, N. (2008), "Precarity as a political concept and fordism as exception", *Theory, Culture & Society*, 25(7-8), s. 51-72.
- Osteen, M. (2010), "Jazzing the gift: Improvisation, reciprocity, excess", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 22(4), s. 569-580.
- Özselçuk, C. (2006), "Mourning, melancholy, and the politics of class transformation", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 18(2), s. 225-240.
- Pendakis, A. (2015), "Sovereigns of risk: The birth of the ontopreneur", *South Atlantic Quarterly*, 114(3), s. 595-610.
- Read, J. (2003), *The micro-politics of capital: Marx and the pre-history of the present*, New York: SUNY Press.
- (2009), "A genealogy of homo-economicus: Neoliberalism and the production of subjectivity", *Foucault Studies*, 6, s. 25-36.
- Resnick, S. ve Wolff, R. (1987), *Knowledge and class: A Marxian critique of political economy*, Chicago: University of Chicago Press.
- (ed.) (2006), *New departures in Marxian theory*, Londra ve New York: Routledge.
- Roelstraete, D. (2013), "The business: On the unbearable lightness of arts", *e-flux*, cilt 42, Retrieved from <https://www.e-flux.com/journal/42/60252/the-business-on-the-unbearable-lightness-of-art/>

- Rose, N. (2004), *Powers of freedom: Reframing political thought* (2. baskı), Cambridge: Cambridge University Press.
- Ross, A. (2009), *Nice work if you can get it: Life and labour in precarious times*, New York: New York University Press.
- Shukaitis, S. (2014), "Learning not to labor", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 26(2), s. 193-205.
- Standing, G. (2011), *The precariat: The new dangerous class*, Londra ve New York: Bloomsbury Academic.
- (2014), *A precariat charter: From denizens to citizens*, Londra ve New York: Bloomsbury Academic.
- Szeman, I. (2015), "Entrepreneurship as the new common sense", *The South Atlantic Quarterly*, 114(3), s. 471-490.
- Thompson, E.P. (1966), *The making of the english working class*, New York: Vintage Books.
- Tokumitsu, M. (2015), *Do what you love: And other lies about success and happiness*, New York: Regan Arts.
- Vallas, P. (2012), *Work: A critique*, Cambridge ve Malden: Polity Press.
- Walkerdine, V. ve Bansel, P. (2010), *Neoliberalism, work and subjectivity: Towards a more complex account*, ed. M. Wetherell ve C. Talpade Mohanty, *The SAGE Handbook of Identities* (s. 492-507), Londra: SAGE.
- Weeks, K. (2011), *The Problem with work: Feminism, Marxism, anti-work politics and post-work imaginaries*, Durham, NC: Duke University Press.
- Wood A.J, Lehdonvirta V. ve Graham M. (2018), "Workers of the Internet unite? Online freelancer organisation among remote gig economy workers in six Asian and African countries", *New Technology, Work and Employment*, 33(2), s. 95-112.
- Žižek, S. (2006), "The fundamental perversion: Lacan, Dostoyevsky, Bouyeri", *Lacanian Ink*, 27, s. 114-129.

“Neoliberal freelance çalışma koşullarında özgürlük, hem bir önkoşul hem de 2008 krizi sonrası dönemde feragat edilmesi beklenen güvenceler karşılığında vaat edilen bir arzu nesnesidir. (...) Kısacası, ‘iyi hayat’ın ne olduğunun yeniden tanımlandığını söyleyebiliriz.”

reelance Emek, “ofissizleşen” emeği anlatıyor. İnsanları evinden veya istediği yerden, istediği zaman, istediği kişilerle, istediği gibi çalışarak geçimini kazanabileceği fantezisiyle ayartarak, onlara güya özgürlük vaat eden bir emek rejimi bu. Bu sözüm ona özgürlük, 7 gün 24 saat işe koşulabilmek anlamına geliyor; üstelik “evde” olduğu için hem işveren hem hane halkının gözünde kolaylıkla görünmez hale gelen bir çalışma söz konusu. *Freelance*’in tasfiye ettiği iş güvencesinin yerine konan “network” (ilişki ağı) bağlantılarının da, faydacı-çıkarıcı yapısıyla nasıl yalnızlaştırıcı bir evren kurduğunu görüyoruz.

Kitap, gitgide yaygınlaşan *freelance* çalışma koşullarının, güvencesizliği katmerlendirirken, neoliberal özgürlük vaadinin hilafına çalışanları suçluluk ve utanç duygularına sürüklediğini gösteriyor. Fakat bir teslimiyet hikâyesi değil bu; Özlem Ilyas, *freelance* emekçilerin direniş ve örgütlenme tecrübeleri içinden, alternatif bir özgürlük tahayyülünü arıyor.

